LUCIAN BOIA

NAPOLEON III
CEL NEIUBIT

seriile de Autor
HUMANITAS

LUCIAN BOIA, născut în Bucureşti la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti. Opera sa, întinsă şi variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România şi în Franţa, precum şi tradu ceri în engleză, germană şi în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor şi a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune*) şi la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât şi prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viaţa extraterestră şi sfârşitul lumii până la comunism, naţionalism şi democraţie). În 1997, lucrarea sa *Istorie şi mit în conştiinţa românească* a stârnit senzaţie şi a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naţionale.

LUCIAN
BOIA

NAPOLEON III
CEL NEIUBIT

Traducere din franceză de
EMANOIL MARCU

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BOIA, LUCIAN
Napoleon III cel neiubit / Lucian Boia; trad.; Emanoil Marcu. –
Bucureşti: Humanitas, 2008
ISBN 978-973-50-1989-1

I. Marcu, Emanoil (trad.)

94(44) „18” Napoleon III
929 Napoleon III

LUCIAN BOIA
NAPOLEON III LE MAL-AIMÉ

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/40883 50, fax 021/40883 51
www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. /fax 0211311 23 30
C.P.C.E.- CP 14, Bucureşti
e-mail: cpphumanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

În amintirea mamei mele, Fulvia,
această carte la care ținea atât de mult.

Cuvânt înainte

Această carte nu e o biografie. Intenția autorului este să propună o meditație privind cariera unei personalități care i-a dezbinat pe francezi şi îi separă, încă, pe istorici. În centrul investigației se află un proiect de o ambiție puțin obişnuită. Napoleon III a vrut să remodeleze Franța, Europa şi lumea. Va trebui să limpezim geneza unei viziuni politice şi sociale foarte particulare, obiectivele urmărite şi modul în care-au fost puse în operă, iar la sfârşit să facem bilanțul, plin de contraste, al împlinirilor şi eşecurilor.

Ludovic Napoleon, viitorul Napoleon III, s-a născut în noaptea de 20 spre 21 aprilie 1808, acum exact două secole: un interval care ar invita la o comemorare. A fost preşedintele Republicii Franceze din 1848 până în 1852 şi împărat al francezilor din 1852 până în 1870. În vremea lui, s-a bucurat de o autoritate neegalată de niciun alt om de stat european. Dar între el şi posteritate se interpun două evenimente nefericite: lovitura de stat din 2 decembrie 1851, care a lichidat a Doua Republică, şi războiul pierdut din 1870, care a pus capăt Imperiului şi mai ales a lovit dureros țara. Mort în exil, în Anglia, la 9 februarie 1873, împăratul rămâne exilat şi astăzi pe pământ britanic – şi nu mai puțin din memoria compatrioților săi. Este un episod din istoria lor pe care francezii preferă să-l uite.

Expunerea care urmează a fost concepută cu gândul la aniversarea – reală sau virtuală – din 20-21 aprilie 2008, dar fără să fie un cadou făcut împăratului. Cititorul va judeca; oricum, autorul şi-a propus să rămână cât mai departe de disputele partizane din jurul lui Napoleon III şi să-şi trateze subiectul cu înțelegere, dar fără menajări inutile. A căuta rațiunile unei opțiuni politice, ale unui succes sau ale unui dezastru e un demers cu mult mai util decât acela de a copleşi pe cineva cu laude sau cu reproşuri.

Fiecare individ, şi cu atât mai mult un personaj istoric de mare anvergură, prezintă o multitudine de chipuri, compuse şi recompuse în funcție de perspectiva din care e privit. Napoleon III este o ființă reală şi în acelaşi timp o creație „colectivă” a scriitorilor, a istoricilor, a tuturor celor care s-au apropiat de el într-un fel sau în altul. Preocuparea mea a fost să găsesc un punct de echilibru între atâtea reprezentări divergente. Oricum, istoria nu deține adevăruri „absolute”. În spatele oricărei reconstituiri se ascunde istoricul. Cu alte cuvinte, acest portret, pe care l-am dorit cât mai fidel, este şi el, într-un fel, propriul meu Napoleon III.

Pe un plan mai general, dosarul Napoleon III e legat de dezbaterea nicicând încheiată despre rolul jucat de „eroii” istoriei. Să fie oare istoria dominată de acțiunea lor, cum a pretins atâta timp istoriografia tradițională, sau dimpotrivă, „marii oameni” nu fac decât figurație, iar esențialul se joacă la nivelul structurilor profunde şi prin acțiunea maselor, cum susține interpretarea ştiințifică şi democratică ilustrată de „noua istorie”? Experiența lui Napoleon III dovedeşte un lucru: capacitatea „oamenilor mari” de a influența istoria e limitată, dar reală. Personajul nostru n-a izbutit să schimbe lumea – misiune imposibilă, chiar şi pentru un „erou”. A schimbat totuşi fața Parisului, ceea ce nu s-ar fi întâmplat fără el. Şi mai ales a declanşat sau a favorizat, în Franța şi în alte părți, un şir întreg de evoluții, cu consecințe uneori considerabile; ar fi absurd să

depersonalizăm istoria în asemenea măsură încât să pretindem că, şi fără el, am fi avut aceleaşi evoluţii, care s-ar fi petrecut exact în acelaşi fel. Napoleon III îşi are locul lui printre arhitecţii Franţei moderne şi ai Europei moderne.

A supraestimat, cu siguranţă, potenţialul ţării sale. Pe lângă erorile politicii imperiale, istoricul trebuie să ia în considerare, mai ales în analiza catastrofei finale, capacităţile şi limitele Franţei. Sub al Doilea Imperiu, Franţa a progresat în termeni absoluţi, însă în termeni relativi ea a pierdut teren în faţa puterilor concurente. Germania era mai slabă în 1848; s-a dovedit a fi mai puternică în 1870. Evoluţie paradoxală: în locul ascensiunii promise, Franţa intrase (prin comparaţie cu alţii) pe panta declinului.

Napoleon III: drama unui om care a vrut cu orice preţ să facă realitate din visele sale.

I. Controverse

Ludovic Napoleon cel Mare şi Napoleon cel Mic

Destinul postum al lui Napoleon III e unul straniu: la fel de agitat ca viața lui, atât de bogată în răsturnări de situație. Admiratorii lui sunt o specie rară; mult mai numeroşi sunt cei care nu-l țin la mare cinste. Ura, măcar, considerabilă pe vremuri, s-a tocit între timp, evoluând spre o ostilitate mai puțin pătimaşă. Sentimentul cel mai curent e o totală indiferență. Pentru cei mai mulți francezi, ultimul lor suveran se află într-o zonă obscură, la periferia imaginarului istoric.

Şi totuşi, Napoleon III şi-a marcat apăsat epoca: Franța, Europa şi lumea. Sub domnia lui, bunăoară, societatea franceză face paşi decisivi în modernitate. O contradicție frapantă apare astfel între rolul lui istoric greu de contestat şi locul mediocru pe care-l ocupă în memoria şi stima compatrioților săi.

Acest gen de dizgrație a avut efectul paradoxal de a stimula interesul istoricilor, intrigați – şi pe bună dreptate – de statutul echivoc al împăratului. Există un „mister Napoleon III" care-i incită pe specialişti – câteodată chiar şi pe unii „amatori" – să caute o explicație. Interpretările se adună, dar, fiind inevitabil divergente, nu fac decât să întrețină ambiguitatea. Biografiile suveranului şi lucrările despre al Doilea Imperiu formează deja o întreagă bibliotecă, a cărei amploare contrastează cu dezinteresul cvasigeneral.

Istoria nu cunoaşte unanimitatea. Judecățile despre actorii ei sunt în mod firesc diferite; rare sunt totuşi cazurile când ele sunt perfect opuse, punct cu punct. E ceea ce se întâmplă cu Napoleon III. La nivelul reprezentărilor, este probabil personalitatea cea mai controversată din istoria Franței. Reputația lui variază de la abjecția totală, înfierată de Victor Hugo în *Napoléon le Petit*, până la măreția f[ră pată, al cărei bard s-a făcut mai recent Philippe Séguin, într-o lucrare intitulată Iară echivoc *Louis-Napoléon le Grand*. Interpretările extreme se susțin reciproc. Diabolizarea sau desconsiderarea, injuste şi una şi cealaltă, determină inițiative de reabilitare care, întrecând uneori măsura, îi încurajează pe adversari în prejudecățile lor ostile: o mişcare de pendul, atenuată de câtva timp, dar care încă e departe de a se opri.

Nimic nu ilustrează mai bine controversa decât opiniile divergente privind capacitățile intelectuale ale împăratului; de la un autor la altul, acestea variază de la stupiditatea cea mai crasă la o inteligență fără egal. „Un cretin", îl cataloga Adolphe Thiers în 1848: sentiment împărtăşit de o bună parte a elitei politice. „Ce idiot!", „reconfirma", douăzeci de ani mai târziu, Jules Favre, un lider al opoziției din timpul Imperiului.[1]

Alexis de Tocqueville se arată mai indulgent… Dar nu foarte mult. „Gândirea lui – apreciază el – era incoerentă, confuză, plină de mari idei amestecate, pe care le lua

---

[1] După Alain Plessis, *De la fête impériale au mur des fédérés, 1852-1871*, Paris, ediția 1979, p. 14.

când din faptele lui Napoleon, când din teoriile socialiste, când din amintirile sale din Anglia, unde trăise: izvoare foarte diferite şi adesea total opuse. […] Era visător şi himeric. […] Când trebuia să părăsească aceste zone vaste şi cețoase pentru a-şi restrânge judecata la un subiect anume, era capabil de perspicacitate, uneori de finețe şi anvergură, ba chiar de o anume profunzime, dar niciodată sigur şi gata oricând să asocieze o idee bizară cu una justă". Tocqueville îl suspectează de „un grăunte de nebunie" care, pe lângă limitele inteligenței şi culturii, i-ar explica nesăbuințele.[2]

Alt „portretist" al prințului, Charles de Rémusat, scriitor şi om politic de orientare liberală, apropiat de Thiers, îl consideră total lipsit de „judecată, instruire, conversație sau experiență", rezumându-i personalitatea într-un singur cuvânt: „insignifiant"; în schimb, îl vede „înzestrat cu o facultate rară şi puternică, aceea de a-şi pune amprenta personală în treburile omeneşti". Deficitul de inteligență ar fi astfel compensat de un plus de imaginație, pe care-l „foloseşte în afacerile lumii", producând sau modificând „evenimentele după fantezia lui".[3] O „idioție" creativă, aşadar, opusă inteligenței sterile a celorlalți responsabili politici.

Din momentul în care Ludovic Napoleon devine Napoleon III, comportamentul său intelectual începe să fie mai bine apreciat. Fireşte, un împărat „în funcție" este mai inteligent, vezi bine, decât un simplu pretendent, fie el şi preşedintele Republicii! În intimitate, şi cu condiția să-şi dezlege limba, ceea ce se întâmplă rar, nu spune niciodată lucruri banale. Interlocutorii săi au surpriza de a descoperi un ins mai inteligent decât părea. Alexander Hübner, ambasadorul Austriei, notează în jurnalul său:

„La cină, partea cea mai plăcută a zilei, discuția dintre împărat, lady Cowley [soția ambasadorului englez] şi mine curge neobosit, iar modul de a judeca al împăratului Napoleon, diversitatea cunoştințelor sale, mai temeinice decât se crede, la care se adaugă diversitatea şi mai mare a aventurilor sale de tinerețe îi dau un farmec cu totul special.[4] Hotărât lucru, nu e portretul unui cretin!

Mai binevoitoare decât unii dintre contemporanii săi, posteritatea a renunțat cel puțin la caracterizarea inițială a lui Thiers, încetând să-l mai considere sărac cu duhul. Oricum, în privința capacităților sale, părerile rămân împărțite. A fost un veleitar mediocru, sau, dimpotrivă, un om cu adevărat inteligent, poate chiar de o inteligență ieşită din comun, frizând genialitatea? Mai mulți istorici au continuat să vadă în el – ca Tocqueville – un visător incapabil de judecată metodică. Mai ales cei care s-au aplecat asupra dosarelor spinoase: Germania, Mexicul… cele în care împăratul s-a dovedit neinspirat. Ernest Denis, autorul unei lucrări apreciate, *La Fondation de l'Empire allemand*, îi face un portret destul de nefavorabil: „Era de o inteligență medie: scrierile lui nu conțin nicio idee personală, iar banalitatea teoriilor sale nu e compensată nici măcar de stil. Nu era lipsit de o anume curiozitate intelectuală şi de ceva cunoştințe tehnice, însă avea lacune mari în educația generală şi un gust deplorabil – o sensibilitate literară

---

[2] Alexis de Tocqueville, *Souvenirs*, Paris, 1893, pp. 315-316.

[3] Charles de Rémusat, *Mémoires de ma vie*, vol. IV, Paris, 1967, pp. 359-360.

[4] Contele Hübner, *Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche a Paris sous le Second Empire, 1851-1859*, Paris, 1904, vol. I, p. 441 (notă din 25 octombrie 1856).

de băcan. Era incapabil de efort susținut, de concentrare, de tenacitate."[5]

Christian Schefer, într-un studiu excelent despre originile războiului din Mexic, nu e nici el mai blând: „Nu ştia să gândească, iar atunci când îşi imagina că o face se mulțumea cel mai adesea să rumege la nesfârşit aceleaşi fantasme şi aceleaşi idei. Efortul de a gândi critic sau temeinic, pentru a lua apoi o decizie chibzuită, îi provoca repulsie, pentru că mintea lui cețoasă şi haotică era, în plus, peste măsură de leneşă."[6]

Mai puțin sever, Pierre de La Gorce îl caracterizează pe împărat ca un spirit confuz şi himeric, capabil totuşi de manifestări intermitente de înțelepciune şi originalitate: „lumini care se arătau doar pentru a se stinge aproape instantaneu".[7]

La istoricii mai recenți, cota intelectuală a împăratului este vizibil în creştere; faptul de a gândi şi a se comporta diferit sau chiar bizar – care atâta vreme a fost handicapul său – este mult mai puțin penalizat în zilele noastre decât în epoca lui. O perspectivă „relativistă" nu-i poate fi decât favorabilă acestui „mare original". „Una peste alta – conchide Louis Girard –, nu e un «geniu» extraordinar. Nu are nimic din marele conducător militar care a fost unchiul său; e pur şi simplu un civil inteligent."[8]

La André Castelot, personajul apare deja ca „foarte inteligent", chiar dacă fără geniul unchiului său.[9] Încă o treaptă, şi aprecierea devine măgulitoare, la Alain Plessis bunăoară: „departe de a fi o marionetă fără personalitate, a avut stofa unui om politic original, mult superior anturajului său şi celor mai mulți dintre adversarii săi"[10]; „mult superior": până la „genial" mai e doar un pas!

Am fi tentați să spunem că facultățile intelectuale ale împăratului cresc pe măsură ce ne depărtăm de epoca lui. Cei care nu-l cunosc decât din documente au despre el o părere mai bună decât cei care l-au cunoscut nemijlocit. De asemenea, istoricii actuali sunt mai deschişi decât istoricii generațiilor precedente. Unde e adevărul? Desigur, vedem mai bine de aproape, dar poate că, de departe, înțelegem mai bine. Deficitul de observație ar fi compensat de o privire mai detaşată, mai puțin convențională şi lipsită de prejudecățile secolului al XIX-lea.

Calitățile sufleteşti ale împăratului sunt la fel de controversate ca şi inteligența lui. După mai mulți contemporani şi istorici, „bunătatea" era una din cele mai caracteristice şi mai puțin contestabile trăsături ale sale. Suferința umană îi trezea o vie compasiune; era atent şi gata oricând să ajute.

Tocqueville îi recunoştea „o fire binevoitoare şi amabilă, un suflet blând şi chiar destul de sentimental…".[11] După Ernest Denis, „era din fire şi cu adevărat omenos, omenos cu toată lumea, cu prietenii, dar şi cu adversarii săi".[12] „Această bunătate

---

[5] Ernest Denis, *La fondation de l'Empire allemand*, Paris, 1924 (ediția I, 1906), p. 189.

[6] Christian Schefer, *La grande pensée de Napoléon III Les origines de l'expédition du Mexique (1858-1862)*, Paris, 1939, p. 261.

[7] Pierre de La Gorce, *Napoléon III et sa politique*, Paris, 1933, p. 179.

[8] Louis Girard, *Napoléon III*, Paris, 1986, ediția 2002, p. 516.

[9] André Castelot, *Napoléon trois*, vol. I, Paris, 1973, p. II, şi vol. II, Paris, 1974, p. 937.

[10] Alain Plessis, *op. cit.*, p. 12.

[11] Alexis de Tocqueville, *op. cit.*, p. 314.

[12] Ernest Denis, *op. cit.*, p. 190.

omenească a fost caracteristica lui, […] marea lui dorință de bine", insistă şi Pierre de La Gorce.[13] În schimb, pentru alți biografi, era doar o amabilitate de fațadă, ce ascundea un egoism fără margini şi o totală indiferență. „Ludovic Napoleon – scrie unul dintre aceşti istorici – este un «gentleman», dar nu cunoaşte adevărata milă. Aş spune chiar că omul nu-i inspiră nici cel mai elementar interes".[14]

Ce ghem de contradicții! Cum e posibil să fii în acelaşi timp mare şi mic, omenos şi fără inimă, sfâşiat permanent între bine şi rău, cum e posibil, mai ales, în ciuda interesului cert al istoricilor, să nu poți dărâma zidul de neînțelegere sau de indiferență din jurul tău? Ce nu-i în regulă cu Napoleon III?

Complotul scriitorilor

Jean Tulard, istoric al lui Napoleon I şi, prin ricoşeu, al nepotului său, coordonator al unui monumental *Dictionnaire du Second Empire*, crede că deține răspunsul. Paradoxal, acesta ar trebui căutat printre scriitorii epocii. „Nu există oameni mari. Există oameni care sunt slujiți de mari scriitori." „Ludovic XIV i-a avut pe Racine şi pe Boileau; Mauriac şi Malraux i-au construit imaginea lui de Gaulle." „În schimb, literatura l-a învins pe Napoleon III. Împotriva lui au scris Zola, Victor Hugo mai ales, dar şi Marx, până şi Dumas. Marii scriitori i-au fost ostili, iar cei care i-au fost favorabili, ca Merimée şi Théophile Gautier, nu şi-au pus niciodată pana în serviciul lui." „Totul s-ar fi schimbat dacă avea alături un mare scriitor", insistă Tulard. Sub pana lui Hugo, a unui *alt* Hugo, Sedan ar fi devenit replica bătăliei de la Waterloo, o înfrângere, desigur, dar o înfrângere glorioasă.[15]

Interpretarea pare cam sumară. Să vezi în de Gaulle creația lui Mauriac şi Malraux e totuşi prea mult. Nu-i mai puțin adevărat că, în cazul lui Napoleon III, atitudinea scriitorilor şi impactul lor asupra opiniei publice ridică o problemă. Cei care l-au apărat s-au manifestat cu discreție. În schimb, discreția era departe de a fi prima calitate a lui Victor Hugo. *Napoléon le Petit*, pe care-l publică în 1852, chiar după lovitura de stat, a pătat pentru mult timp imaginea împăratului. Nu e un idiot, avertizează poetul, respingând clişeul deja menționat. Nu e un idiot, este mult mai rău: o creatură perversă şi periculoasă ce ridiculizează şi înjoseşte Franța. „Ludovic Bonaparte are o idee fixă, dar o idee fixă nu e totuna cu idioția. El ştie ce vrea şi îşi urmăreşte țelul. Împotriva justiției, împotriva legii, împotriva logicii, împotriva onestității, împotriva umanității, aşa e, dar el îl urmăreşte neabătut." Cu un astfel de om, viitorul se anunță teribil. „Iar grozăvia ar putea dura! Şi voi îmi spuneți că va dura. O, nu, nu! Nu va dura! Căci dacă ar dura,

---

[13] Pierre de La Gorce, *op. cit.*, pp. 177 şi 180.

[14] Marcel Emerit, *Madame Cornu et Napoléon III d'âpres les lettres de l'Empereur et d'autres documents inédits*, Paris, 1937, p. 163; acelaşi text este publicat ca Introducere la primul volum din *Lettres de Napoléon III a Madame Cornu*, publicate de Marcel Emerit, 2 volume, Paris, 1937.

[15] Jean Tulard, „Une époque charnière de notre histoire" în *Le Figaro littéraire*, 12 octombrie 1995, p. 4, şi „De Badinguet a Louis-Napoléon le Grand", în *Pourquoi réhabiliter le Second Empire?*, colocviu prezidat de Jean Tulard, Paris, 1997, pp. 9-15.

ah!, înseamnă că nu există un Dumnezeu în ceruri sau că nu va mai exista o Franţă pe pământ!”[16] Această lungă lamentaţie, de o grandilocvenţă, pentru noi, insuportabilă, a părut foarte convingătoare într-o epocă îndrăgostită deopotrivă de idealurile democratice şi de frazele sforăitoare.

Zola este mai moderat, şi tocmai această relativă moderaţie dă evocării sale un aer de autenticitate. Cele şaptesprezece volume ale ciclului *Rougon-Macquart* compun o frescă uriaşă a societăţii din timpul celui de-al Doilea Imperiu; în percepţia comună a francezilor, această reconstituire pare să rămână cea mai apropiată de istoria reală. Scriitorul se substituie astfel istoriei. Continuăm să vedem epoca prin ochii lui. Vedem domnia banului, vremea parveniţilor fără scrupule, imoralitatea triumfătoare şi insolenta „sărbătoare imperială”, în dureros contrast cu mizeria claselor muncitoare, descrisă în cele mai populare romane ale ciclului (*L'Assommoir*, 1877; *Germinal*, 1885). Zola ar fi putut trata exact la fel Monarhia din Iulie sau a Treia Republică: mizeria şi corupţia nu aparţin *exclusiv* celui de-al Doilea Imperiu. Dar el a fixat pentru eternitate *acest* regim şi *această* epocă. Astfel, în imaginarul francezi lor, al Doilea Imperiu a ajuns să concentreze o mulţime de vicii şi nedreptăţi al căror monopol, în chip evident, nu-l deţine.

Cât despre împărat, el nu e pentru Zola tiranul infam stigmatizat de Hugo, ci un personaj mai curând mediocru, pe care destinul l-a ridicat cu mult deasupra meritului său real. Îl vedem, şters şi aproape absent, la o recepţie de la Tuilleries (*Son Excellence Eugène Rougon*, 1876), îl mai vedem, la sfârşit, incapabil să controleze situaţia şi căutându-şi zadarnic moartea pe câmpul de luptă de la Sedan (*La Débâcle*, 1892). Convins în prima lui tinereţe de pamfletul lui Hugo, Zola a evoluat apoi spre o interpretare mai „umanizată” a împăratului (prezentat deja, în *La Débâcle*, ca o victimă vrednică de milă) şi a sfârşit prin a-i recunoaşte cel puţin bunele intenţii: „un ins de treabă, bântuit de visuri generoase, incapabil de ticăloşii, foarte sincer în credinţa neclintită care-l susţine în peripeţiile vieţii – aceea că este un om predestinat, cu o misiune absolut determinată, ineluctabilă, moştenitorul lui Napoleon, al numelui şi al misiunii sale. Toată forţa îi vine de aici, din acest sentiment al obligaţiilor care-i incumbă…”[17] Dar acest text, datând din 1895, este ulterior ciclului *Rougon-Macquart*; răul era deja făcut. În plus, Zola nu revine asupra esenţialului. Prezintă într-o lumină mai favorabilă motivaţiile personale ale împăratului, dar nu corectează bilanţul domniei. Bunele intenţii nu anulează banalitatea personajului; între generozitatea visului, pe de o parte, mediocritatea acţiunii şi eşecul total al demersului, pe de alta, contrastul devine poate şi mai dezamăgitor.

Diabolizat de Hugo, Napoleon III a fost diminuat de Zola. Aparent, nu exista altă alegere decât între aceste două versiuni. Sunt oare scriitorii atât de puternici cum crede Tulard? Desigur, influenţa lor asupra opiniei publice este considerabilă, cu condiţia să fie foarte citiţi (Hugo şi Zola au fost). Dar opinia publică nu acceptă orice. Se lasă uşor influenţată – şi chiar manipulată – când i se spune ceea ce vrea să audă. Împotriva lui Napoleon III au acţionat factori mult mai puternici. Cei doi scriitori n-au făcut decât să

[16] Victor Hugo, *Napoléon le Petit* (1852), cartea I, a VI-a şi a VII-a.

[17] Citat după André Castelot, *op. cit.*, vol. II, p. 936; text publicat în *Le Gaulois*, august 1895.

urmeze curentul, accentuându-l poate, dar nu mai mult decât atât. Proasta reputație a lui Napoleon III şi a regimului său are alte „cauze prime”. Trebuie căutat mai adânc.

Să adăugăm şi alte motive identificate de Jean Tulard: manualele şcolare din timpul celei de-a Treia Republici, concepute într-un spirit republican ofensiv, adică ostil Imperiului; inevitabila comparație cu Primul Imperiu, care-l pune în umbră pe cel de-al Doilea; în fine, un deficit de imagine, în sensul propriu al cuvântului: absența unor reprezentări artistice care să glorifice regimul; în schimb, răspândirea fotografiei, mijloc mult mai prozaic, este considerată de istoric o „adevărată catastrofă pentru al Doilea Imperiu”. Această din urmă explicație este ciudată (şi contrazisă de o propagandă prin imagine foarte eficientă, şi mult mai susținută, în realitate, decât pe vremea Primului Imperiu). Dar de ce să venim cu argumente mai curând marginale, câtă vreme cauzele „masive” ale neînțelegerii dintre Napoleon III şi francezi sar pur şi simplu în ochi?

Motivele unei neînțelegeri

Mai întâi, domnia lui Napoleon III începe şi se termină prost: o lovitură de stat la început şi o înfrângere umilitoare la sfârşit. 2 decembrie 1851 al lui Ludovic Napoleon nu se poate compara cu 18 Brumar al lui Napoleon Bonaparte, şi nici Sedan cu Waterloo. 18 Brumar a pus capăt unui regim aflat într-o agonie lamentabilă; era de asemenea punctul final al unei revoluții extrem de agitate şi violente; Franța era istovită, voia linişte şi un regim care să readucă ordinea. În schimb, în 1851, a Doua Republică era abia la început; dăduse deja rateuri, care-au înlesnit sarcina pretendentului, dar epoca era profund ataşată valorilor libertății şi democrației. În raport cu aspirațiile timpului său, viitorul Napoleon III a mers împotriva curentului. A dat prioritate ordinii într-un moment când prioritare erau libertățile – un dezacord ce va avea consecințe majore. Sigur, o bună parte a burgheziei s-a raliat, dar din motive conjuncturale, fără convingeri bonapartiste autentice. Satele au fost de partea lui; era marea majoritate a populației – dar majoritatea care conta cel mai puțin! Elementele angajate şi dinamice, care formau efectiv opinia publică, mediile citadine şi liberale, intelectualii şi tinerii au fost împotriva imperiului (pe față sau mai discret, aşteptând zile mai bune). În plus, această lovitură de stat perfect reuşită a fost totodată o lovitură de stat tragică. Din inabilitate sau neşansă, ea a provocat o baie de sânge pe străzile Parisului. Nu asta voise Ludovic Napoleon; această amintire macabră îi va apăsa conştiința. Oricum, nu mai era nimic de făcut. Imperiul a rămas cu acest stigmat: un mit fondator deplorabil. Numeroase arestări şi deportări au completat imaginea represivă a noii puteri. Mai târziu, regimul se va liberaliza progresiv, mai ales începând din 1860; cu puțin înainte de căderea sa, părea să intre într-o fază efectiv liberală. Cu toate astea, nimeni nu i-a fost recunoscător pentru concesiile ce păreau smulse sub presiunea opoziției (chiar dacă nu era adevărat). A rămas imaginea unui regim autoritar prin natură, dar slăbit şi silit să ajungă la compromisuri cu adversarii, ceea ce, în loc să îmblânzească opoziția, a îndârjit-o şi mai mult.

Început puțin glorios, sfârşit absolut jalnic. Sedan a fost o înfrângere lipsită de glorie.

O armată prost pregătită, operațiuni prost conduse, generali mediocri, un împărat dezorientat… N-a fost o bătălie în sensul propriu al cuvântului, ci mai curând o ambuscadă urmată de un început de masacru, pe care, din fericire, capitularea l-a oprit. Napoleon I avea geniu militar; talentele războinice ale nepotului său erau mai mult decât modeste. Waterloo venea după un lung şir de victorii strălucite; era sfârşitul tragic – şi probabil inevitabil – al unei epopei de neuitat. Nu exista asemenea context pentru a justifica şi transfigura dezastrul de la Sedan. Prin înfrângerea lui Napoleon I, Franța pierdea toate cuceririle teritoriale obținute de Revoluție şi de el însuşi. Erau însă doar cuceriri. Pierderea Alsaciei şi a Lorenei, după înfrângerea din 1870, a fost cu mult mai dureroasă: aceste provincii făceau parte din corpul națiunii. Încă un cap de acuzare la adresa lui Napoleon III.

Când o istorie începe şi se termină prost, e greu s-o mai judeci cu detaşare. Meritată sau nu, prejudecata defavorabilă care umbreşte amintirea celui de-al Doilea Imperiu este perfect explicabilă.

Chiar şi în timpul său, acest regim a avut puțini reprezentanți autentici. Napoleon III ar fi lansat această butadă: „Împărăteasa este legitimistă; prințul Napoleon, republican; Morny, orleanist; eu însumi sunt socialist; singurul bonapartist e Persigny, dar el e nebun.” Remarcă de o finețe surprinzătoare (admițând că-i aparținea) din partea unui om considerat de unii nu prea inteligent (dar nu era singura dată când Napoleon III se dovedea mai lucid decât contemporanii săi). Să trecem în revistă poziția acestor câteva personaje.

Prințul Napoleon, fiul regelui Jérôme, era vărul lui Napoleon III; spre deosebire de cel din urmă, care nu avea nimic din aerul familiei, el semăna surprinzător cu marele Napoleon (ceea ce, uneori, îl punea pe suveran într-o situație inconfortabilă). Liberal şi anticlerical, prințul Napoleon se prezenta ca lider al aripii de stânga a regimului, în totală opoziție cu împărăteasa Eugenia, conservatoare şi catolică. Morny, fratele vitreg al împăratului, întrupa o combinație, destul de reuşită, de om de lume şi om de afaceri; cariera lui datora mult Monarhiei din Iulie; oricum, nu se prea încurca în principii. Persigny, în schimb, era un doctrinar intransigent, teoretician al bonapartismului pur şi dur, legându-i, fără tranziție, pe Napoleon I de Napoleon III; Persigny a fost asociat la toate loviturile de stat, la cele eşuate de la Strasbourg (1836) şi Boulogne (1840), ca şi la cea reuşită din 2 decembrie. Inteligent, dar pătimaş, a jucat un rol de prim-plan la începutul regimului (ministru de Interne între 1852 şi 1854 şi 1860 şi 1863), fiind apoi trecut pe linie moartă, puțin câte puțin, pe măsură ce regimul se liberaliza.

Hotărât lucru, aceste personaje – cercul apropiat al împăratului – nu se potriveau între ele. Grupul lor restrâns ilustra în mic o contradicție mai generală a celui de-al Doilea Imperiu. În ciuda solidității afişate, regimul imperial a fost lipsit de coerență.

Bonapartismul purta în el germenii disoluției sale. De la bun început, profilul său a fost destul de cețos, fiindu-i greu să-şi facă un loc precis pe eşichierul politic francez.

Totul începe cu mitul lui Napoleon. Dar câți dintre admiratorii împăratului doreau cu adevărat revenirea la o domnie despotică şi la războaiele fără sfârşit? Neîndoielnic, mitul a fost hrănit de o fabuloasă istorie reală; dar el s-a impus în contextul foarte special de după 1815. Cultul napoleonian exprima de-a valma refuzul revenirii

Bourbonilor, refuzul înfrângerii şi umilirii Franţei, ataşamentul pentru valorile liberale, democratice, republicane, revoluţionare…[18] O paletă largă şi inevitabil contradictorie. Odată cu schimbarea de direcţie anunţată în timpul celor „O sută de zile" – deschidere liberală, o politică de pace… –, Napoleon I dedublase el însuşi profilul domniei lui. Bonapartismul a devenit un soi de antrepozit universal, reper cvasireligios pentru veteranii Marii Armate şi pentru nostalgicii imperiului, dar şi stindardul sub care se adunau patrioţii de orice orientare, republicanii, şi chiar adepţii Casei de Orléans… O mişcare compozită şi o stare de spirit mai mult decât o adevărată ideologie; în orice caz, departe de un partid constituit. Cei doi scriitori care au contribuit cel mai mult la crearea mitului napoleonian – Adolphe Thiers, cu monumentala *Histoire du Consulat et de l'Empire*, şi Victor Hugo, care şi-a pus grandilocvenţa în serviciul unchiului în aceeaşi măsură în care s-a îndârjit să-l distrugă pe nepot – n-au simţit probabil nicio contradicţie între ataşamentul lor faţă de Primul Imperiu şi ostilitatea faţă de cel de-al Doilea. Bonapartismul ambiant a jucat un rol decisiv în alegerea lui Ludovic Napoleon ca preşedinte al Republicii în decembrie 1848; fără moştenirea napoleoniană, prinţul ar fi fost un simplu anonim. În schimb, Imperiul restaurat a beneficiat în prea mică măsură de strălucirea Primului Imperiu, care era strălucirea personală, netransmisibilă, a lui Napoleon I.

Imperiul propunea o sinteză aptă să unifice o Franţă profund divizată. Trebuia găsit un punct de echilibru între Revoluţie şi Monarhie, între ordine şi libertate, între democraţie şi autoritate. În viziunea lui Ludovic Napoleon, primul Napoleon, „a fost mijlocitorul între două veacuri duşmane; a ucis Vechiul Regim restaurând tot ce avea acesta bun; a ucis spiritul revoluţionar impunând peste tot beneficiile revoluţiei".[19] Restaurarea Imperiului în 1852 încheia definitiv „era revoluţiilor", şi totodată „consfinţea cuceririle din '89".[20] Noul regim respecta toate guvernările precedente[21]; fiecare îşi adusese contribuţia la edificiul definitiv care era al Doilea Imperiu.

Iată aşadar sinteza completă şi ultimă. Rămânea de văzut dacă era realizabilă şi dacă francezii o doreau cu adevărat. În fapt, autoritatea s-a impus în dauna libertăţii (concesiile ulterioare au fost privite, tocmai, ca nişte concesii). Democraţia, exprimată prin sufragiul universal masculin (cea mai avansată, sub acest aspect, din Europa), a servit în special pentru a reconfirma din când în când (graţie mai ales votului ţărănesc) regimul şi pe conducătorul său. Pe scurt, sinteza promisă se reducea, într-o măsură cam mare, la un regim autoritar întrupat de un lider providenţial (şi el mai curând „prin procură").

Dar mai ales, acest regim îşi găsea cu greu locul pe o scenă politică deja

---

[18] Despre profilul ideologic şi mitologic al bonapartismului: Sudhir Hazareesingh, *La Légende de Napoléon*, Paris, 2005; François Bluche, *Le bonapartisme, 1800-1850*, Paris, 1980; Bernard Ménager, *Les Napoléon du peuple*, Paris, 1988.

[19] „Discours du prince président a l'inauguration de la statue équestre de Napoléon Ier, a Lyon", 20 septembrie 1852, în *La politique impériale exposée par les discours et proclamations de l'Empereur Napoléon III* (citată în continuare sub: *La politique impériale*), Paris, 1865, p. 154.

[20] *Ibidem*, p. 163, „Message du prince président au Senat", 4 noiembrie 1852.

[21] *Ibidem*, p. 167, „Discours de l'Empereur aux grands corps de l'Etat", 1 decembrie 1852.

aglomerată. Opțiunea fundamentală a francezilor era între Republică şi Monarhie. Republica avea şi ea mai multe „niveluri”: mai mult sau mai puțin democratică, mai mult sau mai puțin socială. La rândul ei, Monarhia se împărțise în două: Restaurația şi Monarhia din Iulie, legitimişti pe de o parte, orleanişti pe de alta. Republica se voia democratică, Restaurația fusese conservatoare, iar Monarhia din Iulie, liberală. Ce să propui în plus? Era greu de găsit un culoar suplimentar, poate doar improbabila sinteză „moderată” a tuturor acestor orientări contradictorii. Chiar admițând că acest gen de sinteză era mai mult decât un simplu slogan propagandistic, fapt este că societatea franceză, extrem de polarizată şi conflictuală, nu era pregătită pentru o asemenea experiență. Democrații voiau cu orice preț Republica, reacționarii îşi aminteau de vremurile bune ale Restaurației; cât despre burghezia industrială şi financiară, ea apreciase domnia lui Ludovic Filip, la fel de prielnică pentru afaceri ca al Doilea Imperiu, dar mai liberală şi mai puțin personalizată. La drept vorbind, ca soluție de sinteză între Revoluție şi Vechiul Regim, Monarhia din Iulie părea mai potrivită cu spiritul timpului: o monarhie constituțională şi parlamentară apropiată de modelul britanic. Pe când o monarhie investită cu puteri depline, în acelaşi timp ereditară şi plebiscitată, se prezenta ca o soluție mai puțin coerentă şi potențial periculoasă.

Chiar şi în epoca sa, al Doilea Imperiu a fost mai curând acceptat decât iubit cu adevărat. A fost o soluție conjuncturală: burghezii şi țăranii au văzut în el o garanție de stabilitate şi prosperitate. Ralierea a fost în primul rând pragmatică, şi mult mai puțin sentimentală sau ideologică. S-a putut constata în momentul căderii sale: nimeni n-a sărit să-l apere. Puținii bonapartişti s-au risipit fără urmă. Era aproape ca şi cum imperiul n-ar fi existat niciodată.

La toate acestea s-a adăugat insistenta propagandă republicană de după 1870 (şi până azi!). Valorizarea Republicii trecea desigur prin devalorizarea adversarului ei imediat. „Locurile memoriei”, în Franța, sunt mai ales republicane.[22] Puține simboluri monarhice, mai puține oricum decât ar îndreptăți-o contribuția reală a regilor (şi a celor doi împărați) la crearea Franței. E suficient să facem lista străzilor şi monumentelor publice; rare sunt denumirile sau reprezentările „nerepublicane”. La Paris, superba Place Royale, o creație efectiv regală, a devenit Place des Vosges, fără nicio legătură cu departamentul respectiv, doar pentru a şterge un simbol; revenirea la vechiul nume ar slăbi, oare, Republica? Această relativă estompare a trecutului monarhie a afectat al Doilea Imperiu mai mult decât celelalte perioade, pentru simplul fapt că acesta, instaurat pe ruinele unei republici şi eliminat, la rându-i, de republica următoare, a fost angajat mai direct în înfruntarea cu ideologia republicană.

În fine, să-l privim pe împărat. Nu există bonapartism fără Bonaparte – Napoleon I sau Napoleon III. Şansa acestei mişcări (de fapt, principala ei rațiune de a exista) a fost să invoce, ca spirit tutelar, personalitatea legendară a lui Napoleon I. În schimb, Napoleon III n-a reuşit să intre cu adevărat în imaginarul francezilor. Nu merită să învinuim, ca Jean Toulard, deficitul de inspirație al artiştilor oficiali sau prozaismul fotografiilor. Din contră – e una din trăsăturile de modernitate ale domniei sale –,

---

[22] Diferitele compartimente ale memoriei istorice a francezilor formează obiectul amplei culegeri *Les Lieux de mémoire*, sub coordonarea lui Pierre Nora, trei volume, Paris, 1997.

Napoleon III şi guvernul său au pus la punct o propagandă oficială excelent orchestrată. Era anexa obligatorie a filozofiei democratice afişate: puterea se baza pe popor, iar poporul, în consecință, trebuia îndoctrinat. Broşuri, afişe, imagini, sărbători, comemorări, vizite frecvente ale cuplu lui imperial în toate colțurile țării – totul a fost pus la contribuție pentru a-i lega pe francezi de noul regim şi de conducătorul său providențial. Caracteristice pentru epocă sunt revistele ilustrate ce răspândesc nenumărate imagini ale împăratului, ale familiei imperiale şi ale evenimentelor oficiale (hebdomadarul *L'Illustration* este un bun exemplu). În fond, figura lui Napoleon III a fost mai prezentă sub ochii francezilor decât cea a lui Napoleon I şi a tuturor suveranilor Franței care l-au precedat. Cu toate astea, rezultatul s-a dovedit modest. Francezii n-au făcut o pasiune pentru împăratul lor; era o căsătorie din interes. Împăratul nu avea carismă. Desigur, era un om de mare distincție. Afabil şi de o bonomie naturală. Doar că, pentru statuia unui Salvator sau a unui Fondator, nu era de ajuns. Napoleon III părea să aibă un deficit de vitalitate. Un soi de absență. Modul lui de a acționa era şovăielnic. Nu ştia să comunice. Făcea eforturi ca să-şi impună părerile. Nu avea darul de a porunci. Avea mai mult perseverență, chiar încăpățânare, decât forță. Era un personaj ascuns, insesizabil, misterios. Un material bogat pentru psiholog, dar altul decât cel din care se făuresc miturile.

Cât despre împărăteasă, spaniola Eugenia de Montijo, ea n-a fost niciodată prea populară. Era considerată frivolă, nechibzuită, pripită, repezită… Prea spaniolă, poate, sau nu destul de franțuzoaică. Făcea eforturi pentru a plăcea, dar tocmai, efortul se simțea. În ultimii ani ai Imperiului, a prins gust pentru afacerile politice (preocupată mai ales de succesiunea fiului ei); i s-a reproşat că se amesteca mai mult decât îi permiteau prerogativele.

Cuplul imperial nu era, nici pe departe, demn de dispreț. Însă nici împăratul, nici împărăteasa nu aveau calitățile necesare pentru a stârni admirația. Au fost înconjurați cu un respect „măsurat" şi destul de convențional, care s-a risipit pe dată în momentul înfrângerii.

Acest formidabil concurs de circumstanțe potrivnice lăsa puține şanse celui de-al Doilea Imperiu, în epoca sa ca şi în posteritate. Există nedreptate în acest destin. Însă ataşamentul nu e la comandă. Şi, mai ales, nimeni nu se poate lupta cu destinul.

Interpretări: conservatori, socialişti, republicani…

S-a scos în evidență, fireşte, contribuția istoricilor şi a manualelor şcolare în discreditarea celui de-al Doilea Imperiu. Reproş întemeiat doar în parte. Pe lângă Hugo, şi chiar Zola, istoricii par mai curând indulgenți! Profesia le impune o anume rigoare profesională şi un ideal de obiectivitate, exigențe ferm afirmate către 1900. Însă istoria – chiar şi cea mai scrupuloasă – nu se poate detaşa de ideologie. Istoria nu e pur şi simplu trecutul, ci privirea (privirile) pe care prezentul le aruncă asupra trecutului. După 1870, bonapartismul este în cădere liberă; orleanismul are o revenire notabilă şi pare chiar pe punctul de a câştiga partida, înainte de a dispărea şi el; mai mult sau mai puțin

resemnați cu o republică pe care o detestă, catolicii convinşi şi nostalgicii monarhiei continuă să intre țină un curent conservator; în schimb, republicanismul se află în plin avânt, viitorul îi aparține; în fine, mişcarea socialistă e pe cale să devină o forță. Al Doilea Imperiu e văzut în mod diferit de fiecare din aceste ideologii.

De partea bonapartistă, o primă lucrare apare îndată după căderea Imperiului: *Histoire populaire illustrée de l'Empereur Napoléon III* (1874). Autorii sunt Granier de Cassagnac (1806-1880), un publicist apropiat de guvernul imperial şi partizan al regimului autoritar, şi fiul său, Paul de Cassagnac (1843-1904), duşman înverşunat al Republicii. Este o narațiune elogioasă, fără nicio critică; deşi se adresează unui public larg, nu i-ar fi putut convinge decât pe cititorii deja convinşi, nucleul restrâns al bonapartiştilor puri şi duri. O lucrare de cu totul altă factură va fi publicată peste câteva decenii de Emile Ollivier (1825-1913), artizanul Imperiului liberal; cartea sa, *L'Empire libéral*, apărută între 1895 şi 1915, este o foarte lungă pledoarie (17 volume!) menită să justifice opțiunile politice ale autorului, prețioasă totuşi ca sursă de informații despre epocă.

Lucrările ostile celui de-al Doilea Imperiu sunt evident mai numeroase şi se bucură de o audiență mai largă. E suficient să-i menționăm pe Taxile Delord (1815-1877), cu *Histoire du Second Empire* în şase volume (1869-1875; ediție nouă, 1880-1883), Hippolyte Magen (1816-1886), cu o altă *Histoire du Second Empire* (1878), scrisă pe un ton pamfletar, apoi Henri Martin (1810-1883), istoric foarte citit în vremea lui, care consacră celui de-al Doilea Imperiu mai multe sute de pagini – volumele VI şi VII dintr-o *Histoire de France populaire* (1868-1885). Se constituie astfel, chiar din primii ani ai Republicii, vulgata antiimperială.

Prima privire de ansamblu demnă de acest nume îi aparține lui Pierre de La Gorce (1846-1934), istoric catolic de orientare orleanistă. Cartea sa, *Histoire du Second Empire* (1898-1905), este o lucrare monumentală, în şapte volume, cea mai amplă contribuție individuală pe acest subiect până în prezent, una dintre cele mai bine informate şi mai inteligente; interpretare foarte critică (dar nu brutală) şi atentă la nuanțe. Poziționarea ideologică a autorului e transparentă, fără a fi ostentativă: La Gorce nu are simpatii nici pentru Imperiu, nici pentru Republică. Vorbind despre regimul imperial, remarcă „violența care l-a fondat şi cealaltă violență, care l-a distrus”[23], respingând astfel deopotrivă naşterea Imperiului (2 decembrie) şi pe cea a Republicii (4 septembrie). Înfrângerea de la Sedan este considerată consecința inevitabilă a unui „incredibil şir de aberații, de ignoranțe, de visuri ambițioase şi debile care pregătiseră totul pentru o ultimă înjosire”[24]. Autorul subliniază defectele lui Napoleon III, dar încercând să fie drept, ține seama şi de calitățile lui: „om nociv, dar nu detestabil, complex şi complicat, dar nu vulgar, nesăbuit, dar nu abject, himeric, dar generos…”[25] Câteva decenii mai târziu, spre sfârşitul vieții, La Gorce revine asupra personalității împăratului într-un eseu intitulat *Napoléon III et sa politique* (1933), în care, fără să adauge mare lucru la prima sa judecată, lansează această sentință fără apel: „Marea neşansă a acestui om a fost că a

[23] Pierre de La Gorce, *Histoire du Second Empire*, vol. VII, Paris, 1905, p. 432.
[24] *Ibidem*, p. 368.
[25] *Ibidem*, p. 368.

domnit"![26] Este o demolare aproape duioasă, dar nu mai puțin o demolare (vizând în primul rând lipsa de realism a politicii externe). O istorie făcută din bune intenții care din păcate s-au transpus într-o politică proastă.

Interpretarea socialistă este propusă de Albert Thomas (1878-1832), un tânăr politician aparținând acestei mişcări şi care va ajunge deputat şi ministru. El este autorul lucrării *Le Second Empire* (1907), al zecelea volum dintr-o *Histoire socialiste* apărută sub coordonarea lui Jean Jaurès. Tonul, deşi critic, este mai favorabil decât era de aşteptat. Thomas pare sfâşiat între denunțarea laturii „grand bourgeois" a regimului şi aprecierea proiectelor „socialiste" ale împăratului. „Îi plăcea să fie saint-simonianul încoronat, împăratul socialist, să ducă până la capăt dezvoltarea industrială, să asigure bunăstarea claselor sărace, pentru care nutreşte o simpatie reală."[27] Napoleon III ar fi acționat şi pentru, şi împotriva clasei muncitoare, într-un „dublu spirit": „spirit de protecție, de tutelă, şi spirit polițienesc, de supraveghere, ostil oricărui efort de emancipare"[28]; un prieten şi în acelaşi timp un adversar.

Cea mai activă în demolarea Imperiului e însă ideologia republicană; devenită ideologie oficială şi ilustrată de istorici importanți – Lavisse, Seignobos… –, ea a pătruns, prin manualele şcolare, în masa populației. Lucrarea de referință reuneşte *La Révolution de 1848. Le Second Empire* şi *Le Déclin de l'Empire et l'établissement de la de République*, de Charles Seignobos (1854-1942), volumele al şaselea şi al şaptelea din *Histoire de la France contemporaine*, apărută sub direcția lui Ernest Lavisse. Expunerea este axată pe confruntarea dintre autoritarismul imperial şi numeroasele sale abuzuri, pe de o parte, şi spiritul de libertate al francezilor, pe de alta; creşterea influenței opoziției republicane ar fi impus relativa liberalizare a regimului, sfârşind prin a-i determina căderea. Teza lui Seignobos prezintă un Imperiu lipsit de orice susținere socială şi sprijinit exclusiv pe forță: nu existau, printre francezi, decât opozanți şi indiferenți. „Imperiul, impus Franței printr-o lovitură de stat militară, era susținut de o singură forță: armata; națiunea nu devenise adepta Imperiului şi nu-i acorda decât sprijinul unei forțe inerțiale; alegătorii votau pentru Imperiu doar pentru că era autoritatea instituită. Guvernul nu era decât un grup de funcționari suprapus națiunii, fără a face corp comun cu ca, rămânând un aparat oficial fără autoritate morală; masa indiferenților se supunea, dar tot ce era viu din punct de vedere politic lupta contra lui. Când armata a dispărut, Imperiul s-a prăbuşit fără luptă, fără rezistență, sub presiunea mulțimii. Conducătorii săi au fugit în străinătate, şi nimeni n-a încercat să-l apere."[29] Totuşi, Seignobos priveşte favorabil opera economică a regimului: căile ferate, lucrările edilitare din Paris…

Acest tratament dihotomic: politică proastă-economie performantă e foarte apăsat în *Histoire contemporaine* a lui Albert Malet (ediția întâi: 1905-1907), editată apoi sub numele lui Albert Malet şi Jules Isaac, faimosul manual Malet-Isaac, versiunea cea mai

---

[26] Pierre de La Gorce, *Napoléon III et sa politique*, p. 6.

[27] Albert Thomas, *Le Second Empire*, Paris, 1907, p. 56.

[28] *Ibidem*, p. 66.

[29] Charles Seignobos, *Le Déclin de l'Empire et l'établissement de la de République (1859-1875)*, Paris, 1921, p. 248.

completă datând din 1930. Tonul este apropiat de cel al lui Seignobos. Iată, în câteva fraze, esenţialul:

„Până în 1860, Franţa a trăit sub un regim de dictatură – Imperiul autoritar; a fost o perioadă de servitute politică, de avânt economic şi de războaie victorioase.

Din 1860, începe faza Imperiului liberal: din concesie în concesie, Imperiul revine de la regimul autoritar la cel parlamentar, spre a se prăbuşi apoi în dezastrele pregătite de politica lui externă.

Totuşi, prin spiritul său întreprinzător, Imperiul contribuise la îmbogăţirea Franţei şi, prin reformele sociale, îmbunătăţise condiţia clasei muncitoare."[30] (Acest din urmă aspect este legat direct de iniţiativele împăratului: „în tot timpul domniei sale, Napoleon III a acţionat sistematic pentru creşterea prosperităţii materiale."[31])

Politică internă aspru criticată; politică externă încununată cu succese la început, dezastruoasă mai târziu; activitate economică şi socială mai curând pozitivă: al Doilea Imperiu se instalează –pentru mult timp – într-o zonă cenuşie, acumulând deopotrivă rezultate bune şi proaste. Majoritatea istoricilor îl judecă aspru, dar aproape toţi îşi nuanţează judecata, ţinând seama fie de bunele intenţii ale împăratului, fie de câteva realizări incontestabile. Napoleon III şi al Doilea Imperiu devin o problemă complicată şi destul de confuză. Nemeritând, se pare, nici „prea multă cinstire", dar nici „dispreţ", imaginea lor s-a înceţoşat şi estompat în memoria colectivă, care de preferinţă reţine imaginile nete şi clare.

Perioada interbelică: împăratul modern

În anii perioadei interbelice, lucrurile au început totuşi să se mişte în favoarea lui Napoleon III. Cu o întârziere de jumătate de secol, istoria pare să-i dea în fine dreptate, cel puţin în câteva privinţe. Învins ca lider politic, îşi ia o revanşă postumă ca profet. Într-adevăr: la sfârşitul Primului Război Mondial, imperiile se prăbuşesc; pe ruinele lor se ridică statele-naţiuni. Este triumful principiului naţionalităţilor, introdus în politica europeană de Napoleon III. Pe de altă parte, problematica economică şi socială a lumii moderne devine din ce în ce mai sensibilă, găsindu-se, de acum înainte, în centrul oricărei acţiuni guvernamentale. Napoleon III putea revendica o prioritate şi în această privinţă. Într-o epocă în care ceilalţi oameni de stat se interesau aproape exclusiv de politica „pură", el ştia deja că, înainte de orice, cheia reuşitei stă în dezvoltarea economică şi căutarea unui echilibru social. Momentul împăratului venise în sfârşit, la două generaţii după moartea lui.

Mai prompţi decât francezii, primii care s-au lansat în reabilitarea lui Napoleon III au fost istoricii englezi. La drept vorbind, aceştia au avut întotdeauna pentru el un interes foarte viu, atraşi de latura lui aventuroasă şi enigmatică, de suspansul unei cariere cu

---

[30] Albert Malet şi Jules Isaac, *Histoire contemporaine depuis le milieu du XIXe siècle*, Paris, 1930, p. 109.

[31] *Ibidem*, p. 128.

suişuri şi coborâşuri: istorie şi roman în acelaşi timp. Fireşte, francezii, care au plătit destul de scump aventura, s-au arătat mai puţin zeloşi decât britanicii, care priviseră de departe, ca spectatori. Un alt motiv al acestui interes ţine de raporturile foarte speciale dintre Napoleon III şi Anglia. Londra a fost refugiul predilect al viitorului împărat. A stat aici în mai multe rânduri, în 1831, în 1832-1833, 1838-1840 şi 1846-1848, în total un număr apreciabil de ani. Şi-a făcut prieteni în societatea britanică şi a avut în persoana lui Miss Howard o amantă care-a contat în viaţa lui. În fine, avea să moară tot în Anglia, unde s-a exilat după căderea Imperiului şi captivitatea în Germania. Rămăşiţele lui pământeşti odihnesc în pământ britanic. Nu am exagera considerând Anglia ca a doua lui ţară. Mai mult, Napoleon III chiar a iubit şi admirat Marea Britanie; puţini francezi au fost atât de anglofili; a crezut în alianţa: franco-britanică şi a privit modelul britanic ca pe o sursă de inspiraţie pentru proiectele sale franceze. Când deschid dosarul lui Napoleon III, istoricii englezi au probabil sentimentul că se ocupă de o persoană foarte apropiată.

Autorul primei mari biografii a împăratului, scrisă la scurt timp după moartea acestuia, a fost de altfel un britanic, Jerrold Blanchard; lucrarea sa *The Life of Napoleon III*, în patru volume, a fost publicată între 1874 şi 1882. Tonul este elogios, în contrast cu celălalt punct de vedere, exprimat de Alexander William Kinglake, istoric al Războiului Crimeii (*The Invasion of the Crimeea*, opt volume, 1863-1887), care denunţă în special lovitura de stat din 2 decembrie, considerând-o uneltirea unor aventurieri, pe fondul unui mare deficit francez de cultură democratică; e greu, pentru un englez, să conceapă un alt regim decât monarhia parlamentară! Dar istoria recentă e încă puţin studiată în secolul al XIX-lea. Abia după 1900 (şi mai ales după 1918), vedem înmulţindu-se acest gen de lucrări.[32]

O adevărată cotitură în interpretările britanice se profilează odată cu scrierile lui Frederick Arthur Simpson şi Robert Sencourt. Simpson a scris două cărţi despre Napoleon III: *The Rise of Louis Napoleon* (1909) şi *Louis Napoleon and the Recovery of France, 1848-1856* (1923). În cea din urmă, găsim o comparaţie ciudată între Primul şi al Doilea Imperiu, foarte favorabilă celui din urmă: „Analizând istoria europeană şi mondială, Primul Imperiu n-a fost decât un episod, în raport cu al Doilea. […] Acţiunea cea mai fertilă a Primului Imperiu a fost să pregătească naşterea celui de-al Doilea Imperiu.” Adevăratul titlu de glorie al lui Napoleon I ar fi acela de a fi unchiul nepotului său? După Simpson, victoriile ca şi înfrângerile lui Napoleon I au fost „sterile”, aventura încheindu-se cu un soi de *match null*, şi cu restabilirea vechii ordini europene la Congresul de la Viena. În schimb, Napoleon III a pus efectiv în mişcare istoria. Înaintea lui, structurile europene erau încremenite; un nou blocaj, prelungit până la Primul Război Mondial, va urma după el: „Doar în răstimpul cât acest aventurier a ţinut frâiele la Paris, şi numai atunci, au fost posibile aventurile în sfera politicii internaţionale la scara Europei întregi. În timpul domniei acestui visător imperial, şi numai atunci, condiţiile

---

[32] Despre istoricii anglo-americani care s-au interesat de Napoleon III şi de al Doilea Imperiu, două studii detaliate în *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, ianuarie-martie 1974, număr consacrat temei „L'Historiographie du Second Empire”: Patrick Bury, „Quatre générations d'historiens anglo-saxons devant le Second Empire” (pp. 86-93) şi Denis Brunn, „Les Historiens anglais et américains et le Second Empire” (pp. 94-104).

diplomației din secolul al XIX-lea le-au permis visătorilor să-şi transforme visurile în acțiune.”[33] Pe scurt, o mare epocă, tributară unui om deosebit.

În lucrarea sa Napoleon III: *The Modern Emperor* (1933), tradusă în franceză sub titlul *Napoléon III Un précurseur* (1935), Robert Sencourt merge şi mai departe; cele două titluri, englez şi: francez, rezumă clar argumentele sale. Împăratul ar fi văzut limpede, şi cu mult înaintea celorlalți, în toate privințele. La sfârşitul vieții, în ciuda eşecului aparent, putea fi mândru „de ordinea pe care o redase Franței, de sistemul ei de căi ferate pe care-l completase, de producția şi de comerțul ei pe care le dezvoltase, de prosperitatea poporului, de lichidarea şomajului, de liberul schimb cu Anglia care sporise bunăstarea, de asanarea, înfrumusețarea şi reconstrucția Parisului…”. De asemenea, în politica externă: „Schimbările survenite în Italia, pe care a creat-o […]; alianța solidă pe care a ştiut s-o mențină cu Anglia; independența României pe care a încurajat-o, şi chiar ridicarea Prusiei şi unificarea Germaniei, pe care le-a susținut deşi aveau să-i provoace căderea”.

„Dacă viitorul i s-ar fi deschis în față, ar fi putut vedea revanşa pentru înfrângerea sa, şi pe împărăteasă asistând la această revanşă; ar fi văzut o veche utopie realizată: puterea Austriei ruinată, Imperiul Otoman gonit din Europa, Polonia şi România intrând în rândul națiunilor importante, Vaticanul încheind cu Italia un acord pe principii foarte apropiate de cele susținute cu atâta insistență de el, Rusia prăbuşindu-se, cum prevăzuse el, pentru că nimic din idealul său nu se regăsea în sistemul ei de guvernare. Totul îi dădea dreptate. Devenea astfel un Napoleon modern, omul care prin munca lui a pregătit Europa visată de fondatorul dinastiei sale. Se născuse pentru a fi în avans cu două generații…”[34]

Apărător al drepturilor națiunilor, Napoleon III a fost totodată un mare european, care visa pentru toate națiunile continentului un viitor comun şi paşnic: „Era partizan al principiului naționalităților pentru Germania, Italia, România, Ungaria, dar fără a înceta să-şi proclame idealul de înțelegere, pace şi unitate între națiuni. «Război în Europa înseamnă război civil», îi plăcea să repete.”[35]

Exagerează istoricul? Se poate. Dar nu mai mult decât Hugo în *Napoléon le Petit*. Era un mod de a reechilibra balanța prin exagerare. Napoleon III devenise prizonierul unei logici pasionale şi contradictorii.

Britanicii sunt însă şi ei împărțiți. Philip Guedalla, autor al unei cărți remarcate: *The Second Empire* (1922), nu vede la Napoleon III niciun proiect adevărat, ci doar o politică fără scop precis, fără anvergură, dusă de pe o zi pe alta, cu oameni mediocri. Suntem foarte departe de împăratul care ar fi deschis toate căile şi ar fi avut dreptate în toate privințele!

La rândul lor, câțiva istorici francezi încep să-l privească pe împărat cu mai multă înțelegere. Republica era instalată solid şi nu se mai simțea nevoia de-a o legitima prin

---

[33] Frederick Arthur Simpson, *Louis Napoleon and the Recovery of France, 1848-1856*, Londra, 1923, citat după *Napoleon III – Man of Destiny. Enlightened Statesman or Proto-Fascist?*, culegere de texte editată de Brison D. Gooch, New York, 1963, pp. 52-62.

[34] Robert Sencourt, *Napoléon III. Un précurseur*, Paris, 1935, pp. 357-358.

[35] *Ibidem*, p. 360.

blamarea Imperiului. Alsacia şi Lorena fuseseră recuperate şi un alt reproş adus lui Napoleon III rămânea astfel fără obiect; în definitiv, împăratul nu micşorase Franța, ci o mărise. Istoricii erau aşadar mai dispuşi să aprecieze fizionomia modernă a suveranului, judecându-l nu doar după eşecurile sale, ci şi după proiecte şi realizări. Mai ales că instabilitatea politică a celei de-a Treia Republici ajunsă la final şi slabul ei bilanț economic erau cumva de natură să pună în valoare eficacitatea „tehnocratică” a celui de-al Doilea Imperiu. Această nouă abordare este exprimată în special de doi autori. Paul Guériot îşi încheie cartea (*Napoléon III*, 1933) cu un bilanț în cea mai mare parte pozitiv. După el, „dacă Napoleon III ar fi murit la începutul anului 1870, ar fi rămas cu siguranță unul din marii suverani ai Franței; dar amintirea dezastrului final cântăreşte greu în memoria colectivă şi subliniază dureros erorile politicii sale externe”. În ciuda acestor rezerve, istoricul subscrie la părerea lui Louis Pasteur: „Domnia lui va rămâne una din cele mai glorioase din istoria noastră.”[36] Octave Aubry publică un *Napoléon III* în 1929, apoi, în 1938, *Le Second Empire*, sinteză care face o judecată destul de echilibrată. Constată inconsistența politicii împăratului, numeroasele-i contradicții ce rezultă din faptul că în mintea lui „s-au ciocnit prea multe idei”, dar în acelaşi timp îi apreciază inițiativele inovatoare în domeniul economic şi social, precum şi rolul în „edificarea Europei moderne”. „Această importanță europeană a lui Napoleon III va deveni din ce în ce mai evidentă, odată cu trecerea timpului. Nu este imposibil ca mai târziu, când Istoria va deveni cu adevărat senină, să-l aşeze mai sus, mult mai sus decât Bismarck. Acesta a fost doar un mare german. […] Napoleon III a fost întotdeauna un mare european.”[37] Reabilitarea lui Napoleon III trezeşte de asemenea interesul istoriografiei americane, până atunci destul de rezervată față de el. Americanii aveau mai puține motive de simpatie decât englezii. Fireşte, respingeau autoritarismul imperial în numele filosofiei lor republicane; dar mai ales nu uitau că Napoleon III jucase împotriva Statelor Unite în timpul celor două conflicte concomitente, Războiul de Secesiune şi Războiul din Mexic, încercând să-şi impună influența, în locul lor, în America Latină. Albert Guérard, istoric de origine franceză, profesor în Statele Unite, a dat tonul unei noi abordări, într-o lucrare care a stimulat cercetarea pe acest subiect: *Napoleon III An Interpretation*, publicată în 1943. După Guérard, contribuția istorică a personajului său poate fi rezumată în trei puncte: *principiul naționalităților*, *socialismul saint-simonian* şi *democrația directă*. Primele două i se par incontestabile.

„A fost un mai bun european decât Bismarck sau Gambetta, şi un mai bun socialist decât Karl Marx, pentru că era mai puțin închistat decât aceştia, şi nici nu era otrăvit de ură sau de orgoliu.” Proiectul său: „toate națiunile – libere şi egale în cadrul unei Europe unite, iar bogăția industrială – pusă în folosul majorității, şi nu rezervată unei minorități. Ieri, aceste idei erau nişte utopii; astăzi, ele sunt alternativa la conflict şi haos”. Rămânea de lămurit conceptul, destul de controversat, de *democrație directă*. Concluzia lui Guérard este că, în varianta napoleoniană, ea ar fi „mai apropiată de regimul american decât de parlamentarismul englez, pe de o parte, şi de dictatura totalitară, pe

---

[36] Paul Guériot, *Napoléon III*, Paris, 1933, vol. II, pp. 319 şi 322.
[37] Octave Aubry, *Le Second Empire*, Paris, 1938, pp. 677-684.

de alta".[38] Iată un Napoleon III „adaptat" la gustul american! Constituția din 1852 ar fi fost pentru Franța un punct de pornire mai bun decât cea din 1875: adică un executiv puternic şi un şef de stat investit cu puteri însemnate, ca în Statele Unite, în condițiile în care, spre sfârşitul Imperiului, puterea legislativă câştiga şi ea importanță. Considerațiile lui Guérard trebuie privite mai ales în contextul prăbuşirii celei de-a Treia Republici în 1940, un soi de Sedan republican, de natură să discrediteze un sistem politic prea dependent de interesele partidelor şi de jocurile parlamentare, şi totodată să reabiliteze Imperiul, „victimă" a unei Republici care eşuase şi ea.

Precursorul lui Hitler?

E bine să amintim din când în când condiția echivocă a istoriei, construcție intelectuală care depinde de prezent la fel de mult ca de trecut. „Adaptat" la perioada interbelică, Napoleon III nu putea rata experiența fascismelor. Mai mulți istorici au descoperit în el un precursor al lui Mussolini şi al lui Hitler. Iar asta din cauza aceleiaşi „democrații directe" pe care Guérard o crede apropiată de sistemul american, dar care pentru alți istorici anunță totalitarismele din secolul XX.

Seria este deschisă de istoricul american Frederick B. Artz, într-o comunicare prezentată în 1938 şi publicată în 1940 sub titlul „Bonapartism and Dictatorship". Analiza lui privind regimul imperial se rezumă în aceste fraze: „Cele două Camere de mucava – una putea discuta legile fără să voteze, cealaltă putea vota fără să discute – dădeau regimului aparența democrației în timp ce tiranul dispunea de o putere dictatorială. Puterea reală era în mâinile Consiliului de Stat – model pentru Marele Consiliu al lui Mussolini – şi ale prefecților."[39]

Sugestii dezvoltate de alt istoric american, Jacob Salwyn Shapiro, într-o lucrare consacrată liberalismului din secolul al XIX-lea, care, crede autorul, s-ar fi confruntat cu un fascism *avant la lettre*: *Liberalism and the Challenge of Fascism. Social Forces in England and France. 1815-1870* (1949). Al Doilea Imperiu ar fi marcat apariția unui fenomen nou în istoria sistemelor şi ideologiilor politice. Contemporanii săi nici nu şi-au dat seama; sub acest aspect, semnificația sa era mai evidentă spre mijlocul secolului XX decât în epoca sa. „Metodele folosite, politica urmată şi idealurile sale anunță într-un mod confuz şi incomplet ceea ce înțelegem azi prin fascism. La fel ca fascismul, a fost rezultatul aceloraşi condiții" (îngrijorarea claselor dominante în fața agitației sociale). „Marşul asupra Romei al lui Mussolini din 1922 e similar cu lovitura de stat din 1851."[40] Trebuie semnalat că mai mulți istorici germani din perioada hitleristă – menționați de Shapiro – se interesează de Napoleon III, văzând în el un fel de precursor al statului

[38] Albert Guérard, *Napoleon III An Interpretation*, Cambridge, Mass., 1953, citat după *Napoleon III – Man of Destiny*, op. cit., pp. 7-18.
[39] Frederick B. Artz, „Bonapartism and Dictatorship", *South Atlantic Quarterly*, ianuarie 1940, reprodus în *Napoleon III – Man of Destiny*, pp. 63-65.
[40] Jacob Salwyn Shapiro, *Liberalism and the Challenge of fascism*, 1949, citat după *Napoleon III – Man of Destiny*, pp. 70-79.

nazist, prin încercarea de a găsi o cale de mijloc între socialism şi capitalism, prin dorinţa lui de unitate a naţiunii mai presus de clase şi prin autoritarismul bazat pe încrederea poporului… Ceea ce era salutar pentru istoricii germani devenea condamnabil sub pana unui istoric american. Ca să încurce şi mai mult lucrurile, Shapiro adulmecă în ideologia bonapartistă un damf de antisemitism, deşi e nevoit să admită că al Doilea Imperiu n-a fost o perioadă tocmai rea pentru evreii din Franţa. Cum să-i compari, sub acest aspect, pe Napoleon III şi pe Hitler, un cosmopolit şi un rasist? În realitate, lucrurile stau exact pe dos: relaţiile lui Napoleon III cu francezii de origine evreiască au fost excelente. Oricum, în niciun stat european din epocă n-au fost mai mulţi evrei în fruntea afacerilor financiare şi politice ca în Franţa celui de-al Doilea Imperiu: James de Rotschild, faimosul bancher parizian, fraţii Emile şi Isaac Pereire, cei mai preţioşi asociaţi financiari în proiectele împăratului, Achille Fould, ministrul Finanţelor şi una din principalele figuri ale guvernului imperial…

Lewis B. Namier, istoric britanic de renume, împinge însă cel mai departe această campanie de „fascizare" a celui de-al Doilea Imperiu; într-un articol intitulat „The First Mountebank Dictator" (inclus în volumul *Vanished Supremacies*, 1958), Namier susţine că Mussolini şi Hitler ar fi reprodus în mod inconştient „cezarismul plebiscitar" al lui Napoleon III. Toate aceste regimuri ar prezenta numeroase trăsături comune: apel direct la mase; sloganuri demagogice; dispreţ pentru legalitate, în ciuda pretinsului respect pentru lege şi ordine; dispreţ pentru partidele politice şi sistemul parlamentar; dispreţ de asemenea pentru intelectuali şi valorile intelectuale; flatarea poporului şi promisiuni vagi şi contradictorii adresate fiecărei categorii în parte; militarism; corupţie… S-ar mai adăuga asemănări frapante între cariera lui Ludovic Napoleon şi cariera lui Hitler: loviturile eşuate de la Strasbourg (1836) şi Boulogne (1840), respectiv München (1923); o detenţie confortabilă ce le-a permis viitorilor dictatori să mediteze şi să-şi scrie textele programatice: *Des idées napoléoniennes* şi *Mein Kampf* (afirmaţie eronată în ce priveşte lucrarea lui Ludovic Napoleon, scrisă la Londra, în 1839, înainte de detenţia la Ham); în fine, orbirea clasei politice, care nu a fost conştientă, nici în Franţa, nici în Germania, de pericolul reprezentat de aceste două jalnice personaje…[41]

Această schiţă de „vieţi paralele", de concepţie dubioasă, e foarte nedreaptă cu Napoleon III. A-l travesti sub trăsăturile lui Hitler întrece măsura. Psihologia şi intenţiile sale îl situează mai curând la antipodul dictatorului nazist. La fel în ce priveşte regimul său. Majoritatea istoricilor care au reluat această temă au respins interpretările lui Shapiro şi Namier, observând, dimpotrivă, distanţa uriaşă dintre proiectul lui Napoleon III şi proiectul fascist sau cel nazist. Imperiul, dictatorial la început, apoi doar autoritar, liberal către sfârşitul său, n-a fost niciodată totalitar. În condiţiile epocii, nici nu putea să fie; de altfel nimeni nu gândea în termeni totalitari. Istoricul nu are voie să încurce secolele. Un studiu despre poliţia politică în al Doilea Imperiu, făcut în 1958 de istoricul american Howard C. Payne, arată clar diferenţa dintre „represiunea" imperială şi controlul poliţienesc totalitar.[42] Nelimitate în teorie, puterile poliţiei funcţionau practic într-un registru destul de moderat; climatul social şi politic împiedica în mod obiectiv

[41] Lewis B. Namier, „The First Mountebank Dictator", în *Vanished Supremacies*, Londra, 1958, reluat în *Napoleon III – Man of Destiny*, pp. 19-24.

omnipotenţa executivului, a administraţiei şi a instituţiilor represive. Altfel spus, represiunea punctuală nu e suficientă pentru a defini un stat totalitar; acesta se sprijină pe o structură globalizantă care tinde să anuleze autonomia individului, a grupurilor, a instituţiilor… Or, mijloacele administrative ale secolului al XIX-lea erau insuficiente pentru asta, iar societatea de masă nu apăruse încă; în zilele noastre, chiar şi în societăţile cele mai democratice, individul este mai integrat şi mai controlat decât în epoca lui Napoleon III. Acest „fals regim totalitar" nu dispunea nici măcar de un partid politic care să-şi asume misiunea de a-i mobiliza pe adepţi; ideologia lui era vagă şi compozită.

În mod straniu, autoritarismul împăratului era dublat de intenţii liberale. Napoleon III credea (pe drept sau pe nedrept) că putea jugula anarhia prin autoritatea sa, pregătind astfel condiţii sănătoase pentru un regim liberal temperat. Este exact opusul logicii dictatoriale, în care tendinţa este, de regulă, spre înăsprirea regimului. Cât despre totalitarisme, vocaţia lor e să restrângă încontinuu libertăţile, nu să le restabilească. Liberalizarea regimului imperial începând de la un anumit moment – hotărâtă voluntar de însuşi împăratul – e cel mai bun argument contra oricărei încercări de a-i atribui un chip fascist.

Mai trebuie luate în consideraţie psihologia lui Napoleon III şi comportamentul său. Nu avea stofă de tiran. Autoritarismul lui era în bună parte de faţadă, diluat de un spirit tolerant şi de un anume *laisser-faire*, ce n-aveau cum să întreţină intoleranţa administrativă. Puterea imperială a avut, desigur, accese de autoritate, dar cel mai adesea a suferit, mai curând, de o lipsă de coordonare şi eficacitate. „Bunele intenţii" ale lui Napoleon III n-au dat întotdeauna rezultatele sperate, uneori au avut chiar efecte perverse, dar asta nu înseamnă că pot fi negate. „Umanitarismul" lui, destul de ceţos şi aplicat cu timiditate, e totuşi de cu totul altă natură decât dispreţul pentru individ specific ideologiilor fasciste.

În fine, nu trebuie uitat că al Doilea Imperiu a fost o epocă de efervescenţă literară şi artistică, epoca în care-au apărut *Les Fleurs du Mal*, *Madame Bovary*, şi a înflorit mişcarea impresionistă. Nu a fost meritul regimului, dar cel puţin acesta nu s-a opus; suntem departe de cenzura ideologică şi birocratică a totalitarismelor. Şicanele de care au avut parte înnoitorii s-au datorat conservatorismului mediului ambiant, şi nu unei „poliţii a gândirii" de tip nazist sau comunist. Faimosul „salon al refuzaţilor" din 1863 dovedeşte bunăvoinţa împăratului care a impus personal această soluţie tocmai pentru a le permite să expună artiştilor neagreaţi de juriul salonului oficial (şi pe care el însuşi nu-i gusta defel!) E greu să-l vezi pe Hitler în rolul de protector al unei arte alternative!

Cum să interpretăm atunci această apropiere forţată între bonapartism/cezarism şi fascism/nazism? Pe lângă obsesiile unei epoci şi spiritul partizan al anumitor istorici, există un lucru mai important care leagă fenomene socio-politice altminteri foarte diferite. E vorba de justificarea democratică a unui regim de mână forte: dictatura legitimată de popor. Există în democraţie un viciu ascuns. Tocqueville avertiza deja împotriva derivelor ce rezultă dintr-o relaţie prea directă între Putere şi „supuşii" săi,

---

[42] Howard C. Payne, „Theory and Practice of Political Police during the Second Empire în France", *Journal of Modern History*, martie 1958, reluat în *Napoleon III – Man of Destiny*, pp. 80-83.

atunci când instituțiile intermediare „echilibrante” ar fi din ce în ce mai slabe. Tocqueville vedea, în aceste noi configurații, calea potențială spre o „sclavie blândă”. Ca regulă generală, dacă democrația a dat maselor dreptul de a alege, ea a întărit pe măsură şi puterea aleşilor, legitimând-o. „Democrația directă” apare ca o consecință a acestei logici destul de perverse. În acest tip de regim politic, dialogul se leagă exclusiv între conducător şi popor. Nimic mai democratic în aparență: sufragiu universal şi consultări periodice ale națiunii, prin plebiscit. În realitate, acest raport univoc înăbuşă dezbaterea, lasă loc manipulării (e mai uşor să manipulezi masele decât elitele) şi îi conferă conducătorului, devenit personaj providențial, o legitimitate excesivă şi periculoasă. Astfel, ceea ce aparent ar fi o culme a democrației duce uşor la uniformizarea societății şi la dictatură. Napoleon III a înțeles acest mecanism, sau, în orice caz, a ştiut să profite de el. Mai târziu, totalitarismele din secolul XX – fascismul, nazismul, comunismul – au perfecționat metoda. Toate aceste regimuri au exploatat potențialul autoritar al democrației, dar în cu totul alte scopuri. Dacă dorim neapărat să identificăm o experiență cât de cât asemănătoare cu al Doilea Imperiu, nu în fascisme trebuie s-o căutăm, ci mai curând în Republica gaullistă din anii 1958-1969. De Gaulle a fost şi el acuzat că ar fi vrut să instaureze un regim fascist în Franța. Nu a fost cazul. Însă, la fel ca al Doilea Imperiu, era un regim foarte personalizat, destul de autoritar şi fondat, mai mult decât pe instituții şi pe clasa politică, pe un înalt nivel de încredere populară şi pe dialogul direct între şeful statului şi francezi. În istorie, comparațiile sunt utile, cu condiția de a nu forța nota. În ciuda anumitor similitudini, Napoleon III nu e de Gaulle, şi cu atât mai puțin Hitler.

Procesul de reabilitare

Puțin câte puțin, printre excesele detractorilor şi ale admiratorilor, şi-a făcut loc o cercetare mai serioasă, dacă nu obiectivă – ideal căutat mereu în istorie, dar din păcate intangibil –, cel puțin mai relaxată. Seria este deschisă, în Franța, de Marcel Blanchard, cu un *Second Empire* publicat în 1950; după el, regimul imperial a propulsat Franța în modernitate prin acțiunea sa economică (de inspirație saint-simoniană) şi, în special, prin două realizări cruciale: rețeaua de căi ferate şi un sistem bancar adaptat la cerințele din industrii şi din transporturi.

O foarte substanțială contribuție îi aparține lui Adrien Dansette. *Deuxième République et Second Empire*, sinteză apărută în 1942, este urmată de o serie concepută la o scară vastă – şase volume plănuite, inițiativa cea mai ambițioasă pe acest subiect, după cele şapte volume ale lui Pierre de La Gorce. Dansette n-a reuşit să scrie decât primele trei: *Louis-Napoléon a la conquête du pouvoir* (1961 şi 1973); *Du 2 decembre au 4 septembre* (1972 – consacrată politicii interne); *Naissance de la France moderne* (1976 – evoluțiile economice). Au rămas în stadiul de proiect (din cauza morții istoricului) *L'Europe de Napoléon III*, *La France du Second Empire* (tabloul social şi cultural) şi *Napoléon III et Bismarck*. Dansette ține să precizeze că nu apreciază loviturile de stat şi regimurile dictatoriale; totuşi, figura lui Napoleon III i se pare „demnă

de simpatie”. Din aceste sentimente împărțite, rezultă o analiză înțelegătoare dar critică, bazată pe o informație vastă, supusă unei judecăți riguroase. Motiv de a regreta şi mai mult absența ultimelor trei volume.

Pe aceeaşi linie de mijloc se situează lucrarea lui Allain Plessis, *De la fête impériale au mur des fédérés, 1852-1871* (1979) şi Napoleon III (1986) de Louis Girard (probabil cea mai solidă biografie a împăratului). Istoriografia franceză a celui de-al Doilea Imperiu găseşte astfel un nou echilibru, încercând să evite acuzațiile şi glorificările facile; e un demers critic, dar nu ostil, care-şi propune mai mult să înțeleagă decât să judece.

Reabilitarea totală nu lipseşte nici ea. Ceva mai târziu decât colegii lor britanici (Simpson şi mai ales Sencourt), câțiva istorici francezi descoperă la rândul lor un Napoleon III aproape impecabil, un mare suveran, un om care a prefigurat viitorul. Suzanne Desternes şi Henriette Chandet publică, în 1961, *Napoléon III homme du XXe siècle*: o lucrare cam simpluță, scrisă pe urmele lui Sencourt, în care actele contestabile ale împăratului sunt expediate rapid (de pildă, represiunea din decembrie 1851; despre victime nu se suflă o vorbă), şi se reține doar rolul său excepțional în istoria Franței şi-a omenirii: „Într-adevăr, cu el începe un secol ce va dura până în zilele noastre, pentru că trăim într-o lume care încă îi poartă amprenta, benefică sau nefastă. În orice domeniu – economic, social, internațional –, succesorii săi n-au făcut decât să dezvolte ceea ce schițase el.”[43]

Seria continuă cu *Napoléon III le Grand* de Eric Leguèbe (1978). Se face astfel şi ultimul pas: Napoleon cel Mic al lui Victor Hugo devine în sfârşit „cel Mare”, chiar dacă sub o pană mai puțin ilustră. Am căuta zadarnic, în această carte, cea mai măruntă critică, cea mai mică rezervă, cea mai mică îndoială. Împăratul are doar calități: inteligență, bunătate ş.a.m.d. Soția lui, aşijderea: „femeie eminentă, incomparabilă… suverană modernă”. Leguèbe justifică până şi aventura mexicană; cât despre dezastrul din 1870, împăratul este exonerat de orice vină.

Pe aceeaşi lungime de undă, cu un Napoleon III la fel de mare şi nu mai puțin impecabil, dar mult mai bine argumentată, se află cartea lui Philippe Séguin, *Louis-Napoléon le Grand* (1990), lucrare de istoric, dar şi de om politic, construită după toate regulile cercetării, dar condusă cu o abilitate specific politicianistă spre țelul urmărit: reabilitarea totală. E suficient să urmărim expunerea diferendului dintre prințul-preşedinte şi Adunarea legislativă, înainte de lovitura de stat din 2 decembrie 1851. Tot răul e pus în cârca Adunării: imobilism, dezbinare, ineficiență, dispreț pentru revendicările populare, refuzul sufragiului universal… Adunarea e singura vinovată de propria-i dispariție, deznodământ brutal pe care Ludovic Napoleon nu l-ar fi dorit, dar la care a fost împins de situație. Iată o interpretare specioasă a ezitărilor prințului. În fapt, Ludovic Napoleon era o fire ezitantă; pentru fiecare din mişcările sale, cântărea la nesfârşit argumentele pro şi contra. Dar ştia foarte bine încotro mergea. Scopul lui nu era să salveze Republica (chiar dacă ar fi funcționat impecabil), ci să-i dea lovitura de grație. Misiunea lui era să restaureze Imperiul. Sarcina lui era să ducă la îndeplinire

---

[43] Suzanne Desternes şi Henriette Chandet, *Napoléon III homme du XXe siècle*, Paris, 1961, p. 10.

lovitura de stat.

La fel, Séguin încearcă să întoarcă în favoarea lui Napoleon III funestul dosar al anului 1870. Explicația lui: împăratul încercase – dar fără succes, dată fiind eschivarea responsabililor politici şi militari – să reformeze un sistem militar învechit; a fost singurul, de asemenea, care a înțeles că interesul Franței era să evite războiul. Da, e adevărat – dar ce folos? Datoria împăratului era să convingă şi la nevoie să impună soluțiile pe care le socotea necesare. Chiar dacă erorile lui pot fi relativizate, în funcție de context, a gândi corect şi a acționa greşit nu e un titlu de glorie.

Acestui Napoleon III neverosimil de perfect, mai mulți autori continuă să-i prefere un Napoleon III imperfect, dar ataşant: uman, complicat, tragic, un personaj ieşit din comun care ar merita în sfârşit o reparație din partea francezilor. În *Dictionnaire du Second Empire* (publicat în 1995 şi reunind contribuțiile a circa două sute de colaboratori), Jean Tulard îşi propune să fixeze fizionomia şi importanța unei epoci, şi astfel să relanseze dezbaterea. Reacțiile n-au întârziat; foarte divergente, fireşte, în buna tradiție a discuțiilor despre Napoleon III şi regimul său. Cu această ocazie, *Le Figaro littéraire* a publicat un dosar: *Napoléon III: le procès en réhabilitation*, în care s-au exprimat doisprezece intelectuali şi oameni politici, inclusiv în chestiunea „Trebuie repatriate osemintele lui Napoleon III?” Răspunsurile variază de la opinia lui Alain Décaux – acesta vede în Napoleon III „unul din oamenii care au creat Franța” şi cere „îndreptarea unei injustiții” –, până la punctul de vedere opus al lui Max Gallo, care nu e dispus să ierte sângele vărsat în timpul loviturii de stat din 2 decembrie: „Osemintele lui au otrăvit prea mult secolul ca să dorim acum să-i înălțăm un monument pe o urnă încă prea mare. Dacă intră în țară, ar trebui aduse pe tăcute, cum se cuvine pentru un om care-a făcut destule lucruri ce trebuie uitate.” Oricum, tendința e mai curând spre calmare, chiar şi la stânga, mai puțin favorabilă împăratului decât dreapta. Jack Lang îşi aminteşte că François Mitterrand nu s-ar fi opus acestei repatrieri postume, şi conchide: „Napoleon III a fost un împărat constructor. A lăsat o operă civilizatoare şi estetică incontestabilă, chiar dacă a lichidat regimul republican. Nu putem continua să vânăm, prin rămăşițele lor pământeşti, personaje care au marcat istoria. Mi se pare o atitudine meschină.”[44] Cuvinte înțelepte – exceptând referința la „estetică”, domeniu mai curând străin de preocupările împăratului. Acestea sunt vorbele. Cât despre fapte, Napoleon III rămâne şi acum în pământ britanic. Repatrierea osemintelor a fost din nou evocată (şi ca de fiecare dată, cu argumente pro şi contra) la sfârşitul anului 2007, şi va mai fi probabil şi în 2008, cu prilejul bicentenarului naşterii lui Napoleon III. Aducerea rămăşițelor sale ar pune efectiv câteva probleme. O ceremonie oficială ar echivala cu o reabilitare deplină. O revenire prea discretă ar fi aproape o ofensă. Şi nu se doreşte, pare-se, nici glorificarea împăratului, nici insultarea lui. Oricare din aceste decizii ar risca să-i dezbine pe francezi. Cea mai bună decizie a fost până astăzi aceea de a nu lua niciuna.

Între timp, ritmul în care apar noi lucrări despre Napoleon III se intensifică. Se înregistrează şi convertiți, ca Alain Mine (*Louis-Napoléon revisité*, 1997), care, pornind de la prejudecățile obişnuite – „injusta prăbuşire a celei de-a Doua Republici, mediocrul Napoleon III, admirabilul Hugo” –, trăieşte o adevărată revelație, descoperind în Ludovic

---

[44] *Le Figaro littéraire*, 12 octombrie 1995, „Napoléon III, le procès en réhabilitation”, pp. 4-5.

Napoleon „un mare om politic” care a modelat destinul Franței, în bine ca şi în rău. De acum înainte, e rândul lui Hugo să facă o figură jalnică: „lupta lui Victor Hugo împotriva Imperiului va fi răscumpărarea pentru viața de oportunist şi de linguşitor pe care o dusese până atunci”.[45] Mine izbuteşte mai ales turul de forță de a prezenta principalul cap de acuzare contra lui Napoleon III, lovitura de stat din 2 decembrie, ca o ispravă absolut admirabilă; dacă nu pentru moralitatea ei, cel puțin pentru profesionismul exemplar al execuției. Ludovic Napoleon apare ca un maestru al loviturii de stat, iar maeştrii trebuie respectați!

În 1995, Jean Tulard prezidează un colocviu cu titlul *Pourquoi réhabiliter le Second Empire?*, ale cărui lucrări sunt publicate în 1997. Printre participanți, Maurice Agulhon constată că al Doilea Imperiu este deja reabilitat: nu-l mai insultă nimeni. Dar, evident, susținătorii unei reabilitări cu acte în regulă doresc mai mult decât atât.

Numărul biografiilor creşte. Cea mai amplă şi mai detaliată, fără a fi şi foarte înnoitoare, este *Napoléon III* a lui Pierre Milza, apărută în 2004. Colecția „Que sais-je?” a publicat succesiv un *Napoléon III* de Thierry Lenz (1995) şi un *Second Empire* de André Encrevé (2004), cel din urmă înlocuind mai vechiul *Second Empire* al lui Georges Pradalié (care, între 1957 şi 1996, cunoscuse nouă ediții).

În *Napoléon III* (2006), Jean Etèvenaux prezintă „un împărat vizionar ce trebuie reabilitat”: textul e destul de banal şi partizan, dar iconografia este remarcabilă. În fine, literatura îşi însuşeşte subiectul: sub pana lui Jean-Pierre Dufreigne, *Napoléon III* (2007) devine personaj de roman…

„Socialismul” împăratului se află de asemenea la ordinea zilei. Un socialist la putere? se întreabă Alain Plessis. Pentru a conchide că „Napoleon III apare ca făcând parte din marea familie a socialiştilor secolului al XIX-lea”. La rândul lui, Jean Sagnes îşi propune să identifice „rădăcinile socialismului lui Ludovic Napoleon Bonaparte”.[46]

Istoricii anglo-saxoni rămân la fel de activi, şi lor le datorăm mai multe contribuții prețioase. Vom remarca mai întâi studiile solide pe subiecte punctuale, ca sistemul politic (alegeri, prefecți, selecție parlamentară), aparatul de stat (poliție, propagandă, controlul presei), bănci şi finanțe, lucrări publice (reamenajarea urbană a Parisului şi Lyonului)...[47] Astfel, de la considerații foarte (prea) generale şi inevitabil partizane se trece la o orientare diferită: aceea de a înțelege funcționarea regimului mai curând decât a-i lipi etichete. Concluziile înclină în general în favoarea celui de-al Doilea Imperiu, mai puțin represiv decât se credea, mai dispus la o evoluție liberală, şi mai ales performant în domeniul economic. Trebuie menționat în mod special britanicul Theodore Zeldin, autorul unei lucrări înnoitoare despre sistemul politic al lui Napoleon III, *The Political System of Napoleon III*, 1958, urmată de *Emile Ollivier and the Liberal Empire of Napoleon III*, 1963; articolul „The Myth of Napoleon III” (1958), un rezumat al interpretărilor sale, a fost o piesă importantă în dezbaterea despre esența regimului

---

[45] Alain Mine, *Louis-Napoléon revisite*, Paris, 1997, p. II.

[46] Alain Plessis, „Napoléon III: un empereur socialiste?”, *L'Histoire*, ianuarie 1996, pp. 26-29, şi „Un socialiste au pouvoir?”, *L'Histoire*, iunie 1997, pp. 32-35; Jean Sagnes, *Les Racines du socialisme de Louis-Napoléon Bonaparte*, Toulouse, 2006.

[47] Denis Brunn, „Les historiens anglais et américains du Second Empire”, *art. cit.*, pp. 103-104.

imperial. Zeldin îl consideră pe Napoleon III un mare om politic (aproape la fel de mare în arta politicii pe cât era unchiul său în ce priveşte războiul şi administraţia), care a reuşit, cu multă abilitate, să menţină echilibrul între curente opuse.

Evoluţia liberală a regimului ar fi fost dorită de el: „o încercare de a rupe cercul vicios al revoluţiei şi reacţiunii, trăsături dominante în istoria Franţei după domnia lui Ludovic al XVI-lea".[48]

Mai puţin convins de geniul politic al lui Napoleon III, James Matthew Thompson (în *Louis Napoleon and the Second Empire*, 1954; ediţie nouă, 1983), refuză totuşi să vadă în el un tiran. Caracteristica regimului imperial a fost nu dictatura, ci schimbarea. În fond, Napoleon III ar fi fost victima slăbiciunii, a ezitărilor sale, a spiritului său „hamletian". Foarte departe, aşadar, de portretul unui dictator, şi mai aproape de nefericitul prinţ al Danemarcei. „A fost un om prea slab pentru marile lucrări pe care şi le-a propus"; trăia în visurile sale, incapabil „să le transforme în realitate".[49]

Menţionăm de asemenea dubla lucrare biografică a lui William H.C. Smith: *Napoleon III* (1972; ediţie franceză, 1982) şi *Eugénie, impératrice et femme* (ediţie franceză, 1989). Smith prezintă un Napoleon III foarte complex, vizionar şi fatalist, dar şi om de stat remarcabil până la capăt (spre deosebire de alţi istorici, el nu crede în declinul capacităţilor împăratului, din cauza bolii; ba chiar, în timpul crizei din 1866 – victoria Prusiei asupra Austriei –, considerată în general ca un mare eşec al politicii imperiale, ar fi procedat cu multă abilitate). Cât despre împărătească, ea este exonerată de orice bănuială de intrigi de palat şi de amestec în afacerile de stat. Original, dar nu întotdeauna convingător.

Lucrările britanice şi americane cele mai recente arată o mare varietate de abordări. James McMillan (Napoleon III, 1991) îşi propune un studiu despre putere şi ni-l prezintă pe împărat ca un politician abil, dar care, paradoxal, nu reuşeşte decât rareori să atingă obiectivele urmărite, rezultatele fiind adesea contrare intenţiilor sale. Matthew Truesdell scoate în relief rolul excepţional al propagandei şi mai ales al spectacolului politic în legitimarea regimului imperial (*Spectacular Politics. Louis-Napoleon Bonaparte and the Fête impériale, 1849-1870*, 1997). Robert Price analizează evoluţia sistemului politic în raport cu interesele sociale divergente (*The French Second Empire. An Anatomy of political Power*, 2001). În fine, David Bagueley reţine latura „extravagantă" a Imperiului şi a reprezentărilor sale (*Napoleon III and his Regime. An Extravaganza*, 2000).

Istoricii americani i-au precedat pe colegii lor francezi publicând, încă din 1985, un *Dicţionar al celui de-al Doilea Imperiu* (*Historical Dictionary of the French Second Empire*, 1852-1870, editat de William E. Echard).

E mai puţin detaliat decât lucrarea similară franceză, dar anumite subiecte sunt tratate într-o manieră mai aprofundată. Tot unui istoric american, Stuart L. Campbell, îi datorăm o trecere în revistă a istoriografiei franceze consacrate celui de-al Doilea Imperiu.[50]

Aşa stau lucrurile pentru Napoleon III, cel puţin în mediul istoricilor. Mai curând bine

---

[48] Theodore Zeldin, „The Myth of Napoleon III", *History Today*, februarie 1958, reprodus în *Napoleon III – Man of Destiny*, pp. 42-47.

[49] J.M. Thompson, *Louis Napoleon and the Second Empire*, Oxford, 1954, p. 322.

decât rău, departe de apoteoza imaginată de Philippe Séguin, departe însă şi de vechea „legendă neagră” centrată pe un personaj când idiot, când malefic. Ocazional – din respect pentru tradiție –, mai țâşneşte o mică frază otrăvită, ca în „Introducerea” la *Second Empire* a lui André Encrevé: „…De câțiva ani remarcă autorul acestei sinteze recente – anumiți istorici încearcă să dea o nouă imagine celui de-al Doilea Imperiu, şi chiar să-l reabiliteze. Vom ocoli această problematică. Într-adevăr, istoricul nu e dator să răspundă la întrebarea dacă a încălca un jurământ solemn, a aresta deputați, a trage cu tunul asupra unei mulțimi dezarmate, a hărțui, a exila, a întemnița, a deporta oameni care nu cer decât respectarea legalității republicane constituie o crimă de neiertat, sau dacă, dimpotrivă, e vorba de simple incidente politice. La fel ca lui M. Agulhon, ni se pare o chestiune de etică personală şi civică, în fața căreia fiecare se poziționează în funcție de conştiința sa.”[51]

Să ne verificăm aşadar conştiințele. Ni se lasă întreaga libertate, inclusiv aceea de a judeca favorabil încălcarea unui jurământ sau un măcel în masă. Cum ne manipulează istoricii!… Napoleon III a vărsat mai puțin sânge decât Revoluția Franceză; mai puțin sânge decât a Doua Republică în timpul insurecției din iunie 1848, sau decât a Treia Republică la începuturile ei ilustrate prin înfruntările sălbatice dintre comunarzi şi trupele guvernului de la Versailles, în 1871. Cât despre încălcarea jurămintelor, aceasta era, în epocă, o specialitate foarte franțuzească, majoritatea francezilor trecând prin cel puțin trei-patru regimuri. Dacă respingem teza vădit partizană a lui Philippe Séguin (un Ludovic Napoleon total inocent, împins spre lovitura de stat de adversarii săi), la fel de inacceptabilă este şi teza opusă (o Republică inocentă şi un Ludovic Napoleon necinstit). Din perspectiva de acum, legitimitatea aparține Republicii, în mod evident. Dar secolul al XIX-lea nu trebuie judecat dintr-o perspectivă ce nu era a sa. Înainte ca Republica să câştige definitiv şi să intre în conştiințe, nu exista o singură legitimitate, existau mai multe. „Legitimişti”, în sensul propriu al cuvântului, nu erau republicanii, ci regaliştii, susținătorii Bourbonilor. Orleaniştii aveau şi ei o parcelă de legitimitate, rezultată din asocierea între monarhie şi Revoluție. Desigur, Republica avea şi ea o parte de legitimitate, dar, s-o mai spunem o dată, era o legitimitate împărțită. Pentru Ludovic Napoleon şi adepții săi bonapartişti, legitimitatea era, neîndoielnic, a lui. Cine putea să arbitreze în această dispută? Astăzi, noi arbitrăm cu uşurință – cu prea mare uşurință – pentru că noi cunoaştem urmarea. Atunci însă nu exista un arbitru „omologat”. Fiecare avea propriile sale reguli de joc. Poporul, poate? Dar cine era poporul? Minoritatea pariziană care făcea şi desfăcea regimurile? Majoritatea țărănească, atât de uşor de manipulat? Una peste alta, sufragiul universal părea să ofere soluția cea mai puțin contestabilă. Este soluția aleasă de Ludovic Napoleon. A încercat să facă uitată legitimitatea îndoielnică (sau lipsa de legitimitate) a loviturii de stat, ratificându-şi regimul printr-un vot popular masiv. A fost primul regim politic din Franța confirmat direct prin sufragiul universal (masculin). Era acest regim mai legitim decât altele? Nicidecum. Dar nu era nici mai puțin legitim.

---

[50] Stuart L. Campbell, *The Second Empire Revisited: a Study în French Historiography*, New Brunswick, New Jersey, 1979.

[51] André Encrevé, *Le Second Empire*, „Que sais-je?”, Paris, 2004, p. 7.

Ce spun manualele şcolare? Prima constatare e că nu spun mare lucru. Manualul de azi, urmaş îndepărtat al lui Malet-Isaac, nu seamănă deloc cu ilustrul său străbun. El a urmat o lungă cură de slăbire. În două pagini, inclusiv ilustrațiile, al Doilea Imperiu e definit ca „cezarism democratic” (democrație întrupată într-un conducător, putere personală legitimată prin sufragiul universal); acceptat inițial de diferitele categorii sociale, s-a erodat apoi sub presiunea liberală.[52] Asta e tot. Napoleon III nu apare nici ca bun, nici ca rău; e aproape absent. Manualele nu fac decât să confirme estomparea istoriei – foarte accentuată – din lumea în care trăim. Apar tot mai multe lucrări, cei pasionați de trecut le pot citi, dar istoria a încetat să fie o componentă esențială a formării intelectuale şi civice. Ghinionul lui Napoleon III: „legenda neagră” care l-a consacrat a funcționat perfect într-o epocă în care lumea se hrănea cu istorie; în schimb, relativa sa reabilitare riscă să treacă neobservată de o opinie publică tot mai puțin interesată de trecut.

Împăratul şi Generalul

Pentru a completa destinul postum al lui Napoleon III, mai trebuie să vorbim despre „întâlnirea” lui cu generalul de Gaulle. Din clipa în care drumurile lor s-au încrucişat virtual, cei doi bărbați rămân, dacă nu inseparabili, cel puțin relativ apropiați. Acest aspect, profitabil pentru împărat, e mai curând stânjenitor pentru general; dată fiind statura sa istorică, plasată mult mai sus în imaginarul francezilor decât cea a lui Napoleon III, şi mult mai puțin contestabilă, de Gaulle nu avea nimic de câştigat din această apropiere, ci dimpotrivă. Din punct de vedere psihologic, cei doi bărbați nu seamănă deloc; biografiile lor sunt foarte diferite, la fel contextul istoric al evoluției lor. Punctele comune sunt totuşi numeroase; ar fi greu de găsit, în toată istoria Franței, doi oameni de stat care să prezinte atâtea deosebiri şi în acelaşi timp atâtea similitudini.

Pentru adversarii generalului de Gaulle, prima analogie se referă la lovitura de stat. Napoleon III a pus capăt celei de-a Doua Republici, generalul – celei de-a Patra. Sigur, momentul 13 mai al generalului nu este identic cu cel din 2 decembrie: a fost o „lovitură de stat” de catifea, care a salvat aparența legalității. În esență însă, în versiunea defavorabilă lui de Gaulle, este o lovitură de stat autentică, ba chiar, după memorabila formulă a lui François Mitterrand, o lovitură de stat permanentă (*Le Coup d'Etat permanent*, titlul cărții sale din 1964); acest din urmă concept voia să spună că, prin mici corecții succesive, generalul îşi perfecționa opera din 1958, orientând Franța spre un regim autoritar apropiat de cel al lui Napoleon III. Paralela cu al Doilea Imperiu se impunea de la sine pentru liderul comunist Jacques Duclos, care, în *De Napoléon III à de Gaulle* (1963), întocmeşte o lungă listă de puncte comune între cele două regimuri; modelul lui de Gaulle ar fi fost, negreşit, Napoleon III. Strategia adversarilor celei de-a

[52] *Histoire, 1ére, Le Monde contemporain du milieu du XIXe siècle à 1945*, Magnard, Paris, 2003 (ediția 2005): „L'Empire: le césarisme démocratique”, pp. 122- 123; *Histoire*, *1ére*, *Le Monde, l'Europe, la France (1850-1945)*, Nathan, Paris, 2003: „Le Second Empire ou l'échec du césarisme”, pp. 120-121.

Cincea Republici loveşte drept la ţintă: în Franţa, ca să discreditezi total un om politic, e suficient să convingi opinia publică de asemănarea lui cu Napoleon III.

Chiar şi rară vreo intenţie polemică, e greu să nu observi punctele comune între cele două regimuri. Acestea pot funcţiona în ambele sensuri: împotriva lui de Gaulle, sau în favoarea lui Napoleon III. În amândouă cazurile, a fost revanşa unui executiv puternic asupra unui legislativ discreditat: statul era restabilit cu toate prerogativele sale. Cei care-au reuşit o asemenea răsturnare sunt două personaje providenţiale, fiecare întrupând o legitimitate puternică, conferită lui Ludovic Napoleon de legenda napoleoniană, iar lui Charles de Gaulle de propria-i legendă. Amândoi întreţin, fără prea mult respect pentru clasa politică şi partide, un raport direct şi privilegiat cu poporul, chemat periodic, prin plebiscit (Napoleon III) sau referendum (Charles de Gaulle), să-l relegitimeze pe conducător şi proiectele sale. Sunt regimuri fondate pe idealul unităţii naţiunii; regimuri care-şi propun să facă să funcţioneze împreună ordinea şi libertatea, liberalismul economic şi intervenţia statului, progresul material şi echilibrul social.[53] Fireşte, Republica gaullistă e mult mai democratică şi respectă mai mult o anumită diversitate politică decât al Doilea Imperiu: chestiune de epocă istorică şi de mentalităţi.

Spre deosebire de Napoleon III, de Gaulle a cunoscut o carieră postumă ascendentă. Chiar şi foştii săi adversari îi recunosc merite pe care nici nu se gândeau să i le recunoască atunci când trăia. Construcţia lui politică a durat, identificându-se până la urmă cu Franţa. În configuraţia actuală a Panteonului francez, fondatorul celei de-a Cincea Republici ocupă poziţia cea mai înaltă. Cu el, Republica asumă, chiar dacă n-o recunoaşte deschis, o parte din moştenirea regalităţii, în ceea ce s-a putut numi o „monarhie republicană" sau o „republică monarhică" (cu „singura" diferenţă că şeful statului este ales periodic şi se numeşte preşedinte; însă la fel ca foştii suverani, el hotărăşte politica Franţei, având totodată un statut de „iresponsabilitate"). Republicile precedente, puţin „personalizate", au avut dimpotrivă tendinţa de a limita prerogativele executivului şi îndeosebi ale şefului statului, în favoarea „reprezentării naţionale". Prin filosofia sa fondatoare, prin instituţiile ei şi prin rolul conferit preşedintelui, a Cincea Republică este în mod obiectiv mai puţin ostilă celui de-al Doilea Imperiu decât regimurile republicane precedente. Francezii s-au putut convinge că un executiv puternic nu e neapărat mai rău (sau mai puţin „legitim") decât un legislativ dominant. În plus, prăbuşirea, pe rând, a Republicilor (a Treia şi a Patra), în circumstanţe nu tocmai glorioase, a fost de natură să relativizeze înfrângerea din 1870. Una peste alta, se poate considera că modul mai puţin sever, şi uneori chiar binevoitor în care este privit al Doilea Imperiu se datorează în bună măsură noului context politic rezultat din instaurarea celei de-a Cincea Republici.

Philippe Séguin împinge cel mai departe această încercare de apropiere, între cele două regimuri, dar şi între cei doi bărbaţi, Napoleon III şi Charles de Gaulle.[54] Tentativă destul de riscantă: chiar dacă anumite trăsături comune regimurilor în chestiune sunt puţin contestabile, de Gaulle nu seamănă deloc cu Napoleon III. Demersul hotărât şi

---

[53] Un inventar al temelor comune celor două ideologii şi regimuri, la Francis Choisel, *Bonapartisme et gaullisme*, Paris, 1987.

[54] Philippe Séguin, *Louis-Napoléon le Grand*, Paris, 1990.

intransigența lui foarte marțială contrastează cu nehotărârea şi gustul pentru intrigă ce-l caracterizau pe Napoleon III. Séguin însă, în procesul de reabilitare proiectat, are nevoie de un martor prestigios, iar acela nu poate fi decât de Gaulle. Din păcate, e un martor care se eschivează. Remarcile generalului în legătură cu Napoleon III (exprimate mai ales în *La France et son armée*, 1938) sunt puține şi nu tocmai entuziaste, când nu sunt de-a dreptul reci. E clar că nu digeră dezastrul de la Sedan. Dar în acelaşi timp, pe un plan mai general, critică politica imperială care-a dus la acest rezultat: „… favorizând crearea la hotarele noastre a două noi mari puteri, contribuind la slăbirea Rusiei şi Austriei, permițând dereglarea echilibrului european, împăratul pregătea condițiile unui conflict în care Franța trebuia să-şi apere, singură, teritoriul şi viitorul. Pentru a purta acest mare război național, ar fi avut nevoie de o cu totul altă armată.”[55] Deşi a înțeles nevoia unei reforme radicale a armatei, împăratul s-a dovedit incapabil să-şi impună ideile de modernizare în fața responsabililor politici şi militari; această incapacitate de a trece de la intenții la fapte este contrară psihologiei generalului, care în plus constată că în 1870 împăratul a intrat în război fără niciun plan de campanie prestabilit. Este adevărat, de Gaulle găseşte şi circumstanțe atenuante în favoarea lui Napoleon III, dar tonul rămâne rezervat şi critic.

Una dintre rarele piese disponibile pe care Séguin o exploatează din plin este discursul ținut de general la Solferino, la 24 iunie 1959, în timpul unei călătorii oficiale în Italia; se celebra centenarul războiului din 1859 şi al eliberării Italiei, datorate în primul rând Franței şi mai exact lui Napoleon III. Într-adevăr, de Gaulle pronunță (o singură dată) numele lui Napoleon III, dar numai pentru a cita o frază a împăratului, fără nicio aluzie la rolul pe care-l jucase (fusese, totuşi, războiul lui).[56] În plus, împăratul e menționat la grămadă, printre mai mulți generali. Oricum, Séguin pare mulțumit să găsească în sfârşit numele eroului său înscris într-un discurs rostit de general. Având în vedere contextul, nu e mare lucru. Ca să aibă conştiința împăcată, de Gaulle a făcut minimul din ceea ce se cuvenea să facă. În cazul respectiv, Napoleon III merita mai mult decât atât.

E clar că generalul evita cu grijă orice referință la Napoleon III, susceptibilă de a sugera o anume similitudine – oricum stânjenitoare – între cele două regimuri. O spune explicit atunci când vorbeşte despre „democrația plebiscitară” şi despre riscul ca „referendumul” lui să fie confundat cu „plebiscitul” imperial: „… pe moment, pentru a nu frâna mişcarea aproape unanimă de adeziune națională, consideram că nu e bine să nesocotesc respingerea pasională pe care ideea de «plebiscit» o trezea, de la Ludovic Napoleon, în mai multe segmente ale opiniei publice. Când practica noii Constituții va arăta că eşalonul suprem poate deține puterea fără să fie dictatură, va fi momentul să propun poporului reforma definitivă.”[57]

Strategie politică? Desigur. Dar nu în dezacord cu reperele istorice ale generalului. Pentru a completa ceea ce de Gaulle nu spune (din motive evidente), Séguin

---

[55] Charles de Gaulle, *La France et son armée*, Paris, 1938, p. 165.

[56] Charles de Gaulle, *Discours et messages*, vol. III, Paris, 1970, „Discours prononce a Solferino”, 24 iunie 1959, p. 131.

[57] Charles de Gaulle, *Mémoires d’espoir*, vol. II, Paris, 1971, p. 19.

„presupune” că generalul nu putea rămâne insensibil la calităţile de vizionar ale lui Ludovic Napoleon, mai ales că acesta prefigura propriul său mesaj. Adevărul e cu totul altul. După toate indiciile, de Gaulle nu avea nicio simpatie specială pentru Napoleon III. El însuşi era un vizionar, care imagina vaste combinaţii planetare, dar un vizionar mai prudent, mai conservator, şi cu un simţ pentru *Realpolitik* care-i lipsea în bună parte lui Napoleon III. Împăratul avea o latură aventuristă şi întru câtva iresponsabilă, foarte departe de formula spirituală a generalului. De Gaulle n-ar fi reconstruit Parisul (în timpul său, n-a construit aproape nimic la Paris); probabil însă că n-ar fi pierdut partida cu Prusia. Generalul avea o sensibilitate regalistă, nu bonapartistă. Între cei doi Napoleoni şi Ludovic XIV, îl prefera cu siguranţă pe ultimul. La nevoie, n-a ezitat să apere memoria Regelui Soare, ceea ce n-ar fi făcut niciodată pentru Napoleon III.[58] Regii creaseră Franţa; pentru de Gaulle, trăinicia operei lor scotea cu atât mai mult în evidenţă precaritatea aventurilor napoleoniene. Mintea generalului era republicană, dar inima lui rămânea monarhistă.

Cele două regimuri – al Doilea Imperiu şi a Cincea Republică (mai ales în faza propriu-zis gaullistă) – seamănă până la un punct, dar nu printr-o anume filiaţie, ci prin sinteza – pe care fiecare o face în felul său – între valorile republicane şi principiul monarhie, între autoritatea statului şi suveranitatea populară (cu o atracţie specială pentru „democraţia directă”). Astfel, fără să vrea, de Gaulle a fost aproape de Napoleon III, de un personaj şi de un parcurs politic pe care le aprecia destul de puţin.

În schimb, pentru Alain Mine, adevăratul Napoleon III al celei de-a Cincea Republici n-a fost de Gaulle, ci François Mitterrand. „De Gaulle nu guverna ca prinţul-preşedinte sau ca împăratul, Mitterrand da. Generalul conducea statul ca pe un corp de armată: organizare simplă, ierarhie clară, comandă unică. Napoleon III dezbina pentru a domni, multiplica cercurile din jurul lui, se folosea de unul împotriva altuia, îndepărta fără să elimine, apropia rară să promoveze, se ascundea în spatele unor păreri contradictorii, înmulţea misiunile paralele, şi totul cu un singur scop – să rămână impenetrabil, să-şi păstreze libertatea. Ce altceva dorea Mitterrand? Ca să atingă acelaşi scop, aplica spontan aceeaşi metodă.”[59] Detaliu semnificativ: Mitterrand voise să scrie o carte, *Le Coup d’Etat du 2 décembre 1851*; proiectul nu a fost realizat niciodată. Dar Alain Mine presupune că – date fiind afinităţile dintre cei doi bărbaţi – analiza lui ar fi fost mai înţelegătoare cu Napoleon III decât fusese cu generalul de Gaulle în *Le Coup d’Etat permanent*.

Tot acest joc de măşti, la limita dintre istorie şi ficţiune, ne arată un Napoleon III uimitor de adaptabil la orice context socio-politic. De la Hitler la de Gaulle, şi de la acesta la Mitterrand, parcursul nu e nici pe departe banal. Aceste multiple metamorfoze nu fac decât să confirme profilul unui personaj indescifrabil şi inclasificabil. Aven tura lui Napoleon III continuă.

---

[58] Eric Roussel, *Charles de Gaulle*, Paris, 2002; remarcă a generalului în legătură cu Ludovic XIV: „Tot ce este măreţ – şi în primul rând slujirea statului – a început sub domnia lui” (p. 917).
[59] Alain Mine, *op. cit.*, p. 230.

II. Portretul unui prinț

Predestinatul

„Cred că există anumiți oameni care se nasc pentru a servi evoluția neamului omenesc, la fel ca acele animale care se nasc fie pentru a ucide alte animale, mai dăunătoare decât ele, fie pentru a servi drept germen, când mor, altor ființe, mai perfecționate. Mă consider unul dintre aceste animale, şi aştept – cu resemnare, dar cu încredere –, fie să-mi trăiesc viața providențială, fie să-mi cunosc sfârşitul fatal, convins că şi într-un fel şi în celălalt voi fi util, mai întâi Franței, apoi omenirii."[60]

Aceste rânduri, scrise la 19 septembrie 1845 de Ludovic Napoleon, deținut politic în fortul Ham, o au ca destinatară pe Hortense Cornu, fiica unei cameriste a mamei sale, prietenă din copilărie şi principala sa confidentă în anii de detenție. Este probabil textul care oferă cel mai explicit cheia filosofiei şi a comportamentului politic al prințului. Ludovic Napoleon e un predestinat. Destinul lui e înscris în istorie. Dar nu are de gând să-l forțeze (cine poate forța un destin?), ci doar să aştepte, să fie pregătit şi, odată momentul venit, să răspundă la chemarea lui.

„Văzând lucrurile în felul acesta – continuă prințul –, sunt atent la miile de incidente care pregătesc acest viitor, dar fără să-mi fac griji din cauza lui. Când văd că se apropie furtuna, strâng pânzele, îmi asigur corabia şi aştept…"[61]

Ludovic Napoleon are încredere deplină în viitorul său. Obiectivele sale pe termen lung şi mediu sunt clar stabilite. Dar căile de urmat pentru a le atinge îi sunt mult mai puțin clare. Istoria înaintează cu mii de ocolişuri. Cum să anticipezi fiecare eveniment, cum să eviți capcanele? Acest temerar e foarte prudent, uneori excesiv de prudent. Aşteaptă, pândeşte, tatonează. Şi în sfârşit, când momentul i se pare prielnic, tranşează printr-o lovitură de teatru, îndelung chibzuită, dar nu prea atent pregătită. Pentru a duce lucrurile la bun sfârşit, crede în steaua lui, se bizuie pe contractul său cu destinul. Peripețiile rocamboleşti de la Strasbourg (1836) şi Boulogne (1840), când, de două ori la rând, se amăgeşte că poate câştiga adeziunea francezilor doar prin brusca lui apariție, spun multe despre o asemenea logică. Sunt aproape cazuri de referință, ilustrând modul în care nu trebuie organizat un complot. Chiar şi mai târziu, devenit mai prudent în urma exercițiului puterii, împăratul n-a încetat de tot să practice acest joc de pocher, convins că destinul îi va servi cartea câştigătoare.

Lungile sale perioade de aşteptare pot fi judecate în moduri diferite. O dată suntem impresionați de abilitatea lui desăvârşită, altă dată înțelegem cu greu motivele nehotărârii sale paralizante. Contradicție mai curând aparentă. Ludovic Napoleon rămâne consecvent cu sine. Împrejurările se schimbă, el nu se schimbă niciodată.

---

[60] Ludovic Napoleon către Hortense Cornu, 19 septembrie 1845, *Lettres de Napoléon III à Madame Cornu*, publicate de Marcel Emerit, vol. II, Paris, 1937, p. 201.
[61] *Ibidem*.

Tenace când îşi propune un scop, e şovăielnic în ce priveşte mijloacele de folosit şi etapele necesare pentru a parveni la el. Ajunge să comparăm procedeele sale tactice în două etape cruciale din cariera lui.

Din 1848 până în 1852, amânarea l-a servit din plin. Ştie foarte bine ce vrea: Franța. Prin ce mijloace? Asta nu ştie. Şi nici pentru ce soluție să opteze: republică „consulară" sau, de-a dreptul, imperiu? Ezită şi temporizează – e vorba de o tactică, desigur, dar şi de lentoarea decizională ce caracterizează fiecare din mişcările lui.

Prințul debarcă la Paris îndată după Revoluția din februarie. Primit cu răceală de noul guvern, dispare fără să schițeze un gest şi se întoarce imediat la Londra. În iunie, este ales deputat (în lipsă), însă renunță la mandat (spre disperarea credinciosului Persigny, care-l împinge la acțiune). Nefiind la Paris în timpul insurecției din iunie, rămâne, din fericire, în afara disputei. În septembrie, când revine într-o Franță decepționată şi sfâşiată, Ludovic Napoleon face deja – prin simplul joc al circumstanțelor! – figură de unificator. La 10 decembrie este ales preşedinte al republicii. Acest mandat, ce nu poate fi reînnoit, nu corespunde intențiilor sale sau, mai bine spus, destinului său. Fără să ştie prea bine pe ce cale s-o ia, Ludovic Napoleon intră într-un joc lung şi complicat, încercând o improbabilă soluție consensuală, înainte de a tranşa prin lovitura de stat din 2 decembrie 1851; mandatul îi este prelungit la zece ani, cu puteri aproape nelimitate. Calea Imperiului este deschisă, dar el pare încă să şovăie. Persigny îl presează insistent şi organizează mari adunări ale susținătorilor Imperiului pentru a-i smulge o decizie. Într-un sfârşit, constatând că „Franța pare să vrea revenirea la Imperiu" (discurs ținut la Bordeaux, 19 octombrie 1852), se hotărăşte.[62] Pe 2 decembrie 1852, al Doilea Imperiu este proclamat.

Acest traseu politic, din februarie 1848 până în decembrie 1852, pare fără cusur. Prințul a ştiut să reziste entuziasmului adepților săi şi, probabil, propriilor sale dorințe. Nu a făcut nicio mişcare imprudentă. A aşteptat momentul cel mai prielnic. Iar răbdarea i-a fost răsplătită. În politică, trebuie să ştii să amâni. Dar şi să iei hotărâri rapide.

E lucrul pe care Napoleon III pare incapabil să-l facă. Demersul de temporizare se întoarce astfel împotriva lui. Sub acest aspect, eşecul din 1866 arată carențele acestei tactici, la fel cum succesele din 1848-1852 îi arătaseră virtuțile. 1866 este anul bătăliei de la Sadowa, al victoriei Prusiei împotriva Austriei şi al schimbării, totodată, a echilibrului european. În câteva săptămâni, Franța pierde *leadership*-ul pe care îl recucerise, cu efort, de-a lungul mai multor ani. Actul următor va fi Sedan. În această situație, Napoleon III lasă lucrurile să curgă. Nu se grăbeşte să aleagă între Prusia şi Austria. Împăratul mizează pe un război prelungit, cu rezultat incert, care să uzeze forțele celor doi adversari şi să permită Franței să intervină ca arbitru. Pentru el, acest război a fost prea scurt: nu era obişnuit să ia rapid hotărâri cruciale. Pentru a fi pe gustul lui, lucrurile trebuiau să se coacă încet. De data asta s-au copt prea repede.

Grava indecizie din 1866 a fost pusă pe seama bolii împăratului. Într-adevăr, omul care conducea Franța către sfârşitul anilor 1860 era bolnav. Totuşi, explicația corectă nu este boala. Bolnav sau în mare formă, Ludovic Napoleon sau Napoleon III foloseşte o singură şi aceeaşi metodă. Pentru a găsi soluții, trebuia să aştepte. Însă metoda, care

[62] Discursul de la Bordeaux, în *La politique impériale*, *op. cit.*, pp. 157- 160.

funcționase perfect în 1848 şi în anii următori, a eşuat lamentabil în 1866.

Unchiul şi nepotul

Ar fi putut juca un rol istoric dacă nu era nepotul lui Napoleon I? Cu siguranță că nu. „Predestinarea”, legitimitatea lui au ca unică sursă mitul din jurul unui erou, unul dintre cei mai fascinanți din istoria lumii. Ludovic Napoleon se prezintă deci ca moştenitorul, sută la sută, al lui Napoleon I. Desigur, crede în această moştenire, şi mai ales vrea să creadă, trebuie să creadă. Filiația e totuşi iluzorie. Cei doi Napoleoni nu seamănă deloc, iar traiectoriile lor sunt tot atât de diferite ca şi personalitățile lor.

De altfel, îndoiala a fost semănată (şi încă persistă) în ce priveşte apartenența „biologică” a lui Ludovic Napoleon la familia Bonaparte. Louis, fratele lui Napoleon I şi rege al Olandei în momentul naşterii lui Ludovic Napoleon, părea puțin convins de paternitatea sa, având îndoieli – perfect îndreptățite – legate de fidelitatea reginei Hortense (fiica împărătesei Iosefina); câțiva ani mai târziu, Hortense l-a adus pe lume pe viitorul duce de Morny, de data asta sigur fără contribuția soțului ei (tatăl, contele de Flahaut, era la rându-i fiul natural al lui Talleyrand). Nu-i mai puțin adevărat că spre sfârşitul vieții tatăl oficial şi-a schimbat atitudinea, revenind la sentimente mai paterne față de fiul său „presupus”. Ca fizic, Ludovic Napoleon nu are nimic din aerul familiei Bonaparte. Nici ca temperament nu e de-al lor, deşi sub acest aspect i se găseşte o vagă asemănare cu tatăl său, un Bonaparte mai special, melancolic şi visător. Un mic mister pe care doar o analiză ADN l-ar putea rezolva într-o zi. Oricum, pentru istorie, nu are nicio importanță. Chiar şi fără a fi fiul biologic al lui Louis, Ludovic Napoleon e pătruns până în măduva oaselor de apartenența la familie şi de misiunea lui napoleoniană. Şi invers, chiar fiind fiul biologic al lui Louis Bonaparte, originalitatea sa în raport cu Napoleon I şi cu Primul Imperiu este totală.

Primul Imperiu a însemnat în primul rând război. Un război purtat împotriva Europei întregi, moştenire a Revoluției, pe care însă Napoleon l-a continuat şi amplificat, fără să poată sau fără să vrea să-i pună capăt. Sfârşitul nu putea fi decât dominație totală a Franței asupra Europei, sau o înfrângere la fel de categorică. Strategia politică şi economică a regimului napoleonian trebuie privită în primul rând din perspectiva acestei logici a războiului.

Primul Imperiu a fost în esență dictatura unui om. Ca să conducă țara, acest om avea nevoie de o organizare eficace. El a încercat şi a reuşit să construiască un stat puternic şi foarte centralizat. Franța a devenit astfel o uriaşă maşinărie administrativă.

Oricum, Napoleon I nu era un teoretician. Nu avea niciun proiect de societate. N-a făcut decât să procedeze pragmatic, în funcție de circumstanțe. Consolidarea statului şi câştigarea războaielor – iată cele două axe ale acțiunii sale, cele două domenii în care-a excelat, lăsându-şi amprenta pe Europa şi pe Franța.

În timpul celor O Sută de Zile, asumându-şi lecția înfrângerii, împăratul a făcut o cotitură, cel puțin la nivelul discursului. Autocratul s-a declarat liberal, conducătorul militar s-a declarat pacifist. Waterloo a pus capăt acestei schimbări potențiale. Dar noua

orientare proclamată a contribuit mult la legenda napoleoniană. Eroul mitic devenea mai complex decât personajul real: geniu al războiului, desigur, dar şi mesager al păcii; cuceritor, dar şi eliberator al popoarelor; conducător autoritar, dar şi moştenitor al principiilor Revoluției.

Această „a doua personalitate" a lui Napoleon a avut răgaz să se decanteze pe Sfânta Elena. Ea apare clar în *Memorialul* lui Las Cases. Nu, nu el a vrut războiul; ceilalți i l-au impus; a respectat drepturile popoarelor; avea în vedere chiar şi o dezarmare generală (desigur, după ce problemele Europei vor fi fost rezolvate); nicio țară europeană – nici măcar Anglia – n-a fost la fel de liberă ca Franța din timpul domniei sale… şi aşa mai departe.[63]

Acest Napoleon „revăzut şi corectat" capătă şi mai mult relief în lucrarea pe care Ludovic Napoleon o publică în 1839 sub titlul *Des idées napoléoniennes*. Se regăsesc aici idei foarte napoleoniene, într-adevăr, dar napoleoniene în viziunea lui Napoleon III, şi mult mai puțin în cea a lui Napoleon I (sau cel mult schițate de acesta în exilul său insular, dar nicidecum aplicate în timpul domniei sale). Ce țel urmărea aşadar împăratul? „Libertatea!", declară, fără să şovăie, nepotul său. „Da, libertatea!… şi cu cât vom cunoaşte mai bine istoria lui Napoleon, cu atât vom fi mai convinşi de acest adevăr", pentru că „fiecare lege a Imperiului îi pregătea domnia calmă şi sigură".[64] „Îmbunătățirea situației claselor sărace a fost o prioritate a lui", mai spune, şi chiar subliniază, Ludovic Napoleon. Doar războiul „l-a împiedicat să-şi ducă până la capăt" proiectele sociale.[65] Sporirea avuției naționale era şi ea în centrul programului napoleonian, în următoarea ordine: „Agricultura – sufletul, baza imperiului. Industria – bunăstarea, fericirea populației. Comerțul exterior – belşugul, buna întrebuințare a celorlalte două."[66] Un loc aparte revenea lucrărilor publice, potrivit unei interpretări care ar face din Napoleon I un saint-simonian *avant la lettre*: „*Lucrările publice*, pe care împăratul le-a realizat la o scară atât de mare, s-au numărat printre principalele cauze ale prosperității interne, şi chiar au favorizat un important progres social. Într-adevăr, aceste lucrări, înmulțind căile de comunicație, aduceau trei mari avantaje. Primul: dădeau de lucru forței de muncă nefolosite, uşurând astfel situația claselor sărace. Al doilea: favorizau agricultura, industria şi comerțul, creau noi drumuri şi canale, sporeau valoarea pământurilor şi înlesneau vânzarea tuturor produselor. Şi în fine, al treilea: distrugeau spiritul local şi anulau barierele ce separă nu doar provinciile unui stat, ci şi diferitele națiuni, uşurând relațiile între oameni, şi strângând legăturile ce trebuie să-i unească."[67] Era aici toata filosofia Imperiului, dar nu a Primului, ci a celui de-al Doilea!

În politica europeană, ceea ce l-a preocupat pe ilustrul războinic Napoleon la fost – vezi bine – pacea. Războiul? Fusese obligat să-l facă, mai ales din cauza Angliei. „Toate războaiele noastre s-au tras de la Anglia. Care n-a acceptat niciodată nicio

---

[63] Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène, ou Journal ou se trouve consigne, jour par jour, ce qu'a dit et fait Napoléon durant dix-huit mois*, opt volume, Paris, 1823 (şi numeroase ediții ulterioare).

[64] Napoléon-Louis Bonaparte, *Des idées napoléoniennes*, Paris, 1839, p. 36.

[65] *Ibidem*, pp. 67-69.

[66] *Ibidem*, p. 74.

[67] *Ibidem*, p. 82.

propunere de pace. Se temea ea că împăratul voia s-o distrugă? – Dar n-a avut niciodată un asemenea gând. Nu a făcut decât să riposteze. Împăratul respecta poporul englez şi ar fi făcut orice sacrificiu ca să ajungă la pace, mai puţin cel care i-ar fi pătat onoarea."[68] În ce priveşte sentimentele lui Napoleon I faţă de Anglia, se poate discuta; pe Sfânta Elena, sunt departe de-a fi binevoitoare: Anglia îi apare ca o anexă insulară a Franţei, precum Oléron sau Corsica! În schimb, pentru Napoleon III, normalizarea relaţiilor cu Anglia avea să devină o axiomă politică. Cât despre tabloul european, aşa cum reiese din *Idées napoléoniennes*, acesta anunţă un decupaj naţional, altminteri destul de vag, încercând să împace legitimitatea popoarelor cu cea a suveranilor: modelul Sfintei Alianţe (regii împotriva popoarelor), ca şi cel propus de ideologia revoluţionară (popoarele împotriva regilor) erau respinse deopotrivă; formula agreată de prinţ este: *alianţa popoarelor realizată de regi*.[69] Această interpretare îi atribuie lui Napoleon I o filosofie naţională care nu-i aparţine; totodată, ea arată limitele proiectului naţional al lui Napoleon III, proiect incomplet, reprezentând mai degrabă un compromis între exigenţele naţionale şi împărţirile istorice ale Europei. În fine, aflăm că, pentru a încorona edificiul şi a instaura o pace definitivă, Napoleon ar fi prevăzut o confederaţie europeană: idee exprimată efectiv în Actul adiţional din 1815 şi în *Memorialul de la Sfânta Elena*, dar contrazisă de toată politica de anexări şi dominaţie practicată de împărat.

Spre deosebire de Napoleon I care caută scuze şi justificări, vrând să-şi rescrie astfel propria istorie, Ludovic Napoleon crede ferm în validitatea proiectului schiţat. Acesta se rezumă în câteva cuvinte: „… proiectul napoleonian nu e câtuşi de puţin un proiect de război, ci unul social, industrial, comercial, umanitar. […] Astăzi norii s-au risipit, şi dincolo de gloria militară se întrevede o glorie civilă mai mare şi mai durabilă."[70]

„O glorie civilă": Napoleon III este funciarmente un civil, invers decât Napoleon I care fusese în primul rând un militar. Dar este un civil care nu renunţă – şi nu putea să renunţe – la o fabuloasă moştenire războinică, deşi aceasta contravenea adevăratei lui naturi. Visează uneori o glorie militară câştigată pe câmpul de luptă. Fiindu-i interzis în tinereţe – prin hotărârea familiei – să ia parte la lupte reale (voia să se înroleze în Grecia, contra turcilor), prinţul s-a mulţumit, mai paşnic, să înceapă o vagă carieră de artilerist în Elveţia (a sfârşit prin a deveni căpitan). Dar vocaţia lui era mai mult de teoretician decât de luptător. Publicase în 1834 un *Manual de artilerie*, iar mai târziu, în timpul şederii forţate la Ham, a întreprins o cercetare erudită care se va materializa în două volume de Studii despre trecutul şi viitorul artileriei.

Hortense Cornu, care l-a vizitat la Ham în câteva rânduri şi i-a procurat cea mai mare parte a documentaţiei necesare (zeci de cărţi şi manuscrise vechi), a lăsat o mărturie ciudată despre acest aspect al personalităţii sale.

„Simt – i-ar fi spus prinţul – că într-o zi voi comanda o mare armată. Cred că mă voi distinge. Simt că am toate marile calităţi militare. – Dar experienţa nu e necesară? – Marile fapte de arme au fost săvârşite de oameni care aveau puţină experienţă: Condé

---

[68] *Ibidem*, p. 153.

[69] Expresie reluată de la Louis Girard, *op. cit.*, p. 51.

[70] *Des idées napoléoniennes*, p. 200.

bunăoară… Poate ar fi mai bine să mor cu această credinţă, că sunt capabil să fiu un general, decât să risc încercarea; însă voi face încercarea, dacă voi putea, şi cred că o voi face.”[71] Numărându-se printre prietenii cei mai fideli ai prinţului în timpul detenţiei la Ham, Hortense Cornu i-a păstrat mai târziu o anume ranchiună. Din cauza „republicanismului” trădat? Poate. Dar mai curând din gelozie şi frustrare. Îndrăgostită, se pare, de el, Hortense nu i-a putut inspira, cu fizicul ei ingrat, decât sentimente prieteneşti şi pur „intelectuale”. Pasajul citat, care îl pune, cu maliție, în postura unui veleitar, rămâne prin urmare destul de suspect. El exprimă însă, eventual, în registrul deriziunii, visul unui tânăr prinț visător, dar nu mai mult decât un vis, unul printre altele, şi nu cel mai conform cu personalitatea lui.

Dar iată, soseşte momentul când visul devine realitate. În 1859, Napoleon III se află în fruntea unei mari armate, plecat, la fel ca unchiul său, să-i înfrunte pe austrieci în Italia. Oricum, funcția sa avea o dimensiune militară pe care n-o putea oculta. Un împărat exclusiv civil n-ar fi fost împărat pe deplin. Era prima (şi ultima) oară când comanda o armată în fața duşmanului. Pe teren, s-a putut convinge că practica războiului semăna destul de puțin cu teoria. Mişcările armatei franceze au fost haotice; din fericire, austriecii n-au fost mai străluciți. De amândouă părțile, generalii s-au remarcat prin mediocritate. La Magenta, sub „supravegherea” împăratului, s-a purtat o bătălie confuză, o bătălie a soldaților mai mult decât a generalilor. Împăratul o credea pierdută. A avut plăcuta surpriză să afle că o câştigase. Câteva săptămâni mai târziu, la Solferino, a fost un adevărat măcel. După victorie, inspectând câmpul de luptă, împăratul a rămas îngrozit de cumplitul spectacol al trupurilor mutilate. Nu era un om de teren. Nu suporta sângele. Nepotul celui mai mare geniu militar din toate timpurile rămânea, iremediabil, un civil.

În 1870, funcția, onoarea, grija pentru viitorul Imperiului l-au obligat încă o dată să meargă pe câmpul de luptă. De data asta însă, prezența lui în fruntea armatei a fost pur formală. Nu a mai comandat nimic, nu a luat decizii şi n-a făcut decât să-i încurce pe generali, care s-ar fi lipsit bucuroşi de el.

Era un om al păcii, nicidecum al războiului. Iată ce le promite el francezilor în ajunul restabilirii Imperiului (discursul de la Bordeaux, 19 octombrie 1852): „Unii, mai neîncrezători, îşi spun: Imperiul înseamnă război. Eu însă vă spun: Imperiul înseamnă pacea.”[72]

Imperiul înseamnă pacea: formula pare o glumă. Într-adevăr, al Doilea Imperiu a angajat Franța în trei războaie europene (războiul Crimeii, 1854-1855; războiul din Italia, 1859; războiul franco-prusian, 1870) şi în trei expediții extraeuropene (Siria şi China în 1860, apoi lungul război din Mexic, 1862-1865): Desigur, bilanțul este departe de performanțele Primului Imperiu, dar, una peste alta, fac un bilanț războinic destul de bogat.

Totuşi, în ciuda aparențelor, Napoleon III spusese adevărul. Semnalase corect diferența, şi chiar contrastul dintre cele două experiențe imperiale. Logica profundă a Primului Imperiu, rațiunea lui de a fi a fost războiul. Logica profundă a celui de-al Doilea

[71] Marcel Emerit, *Madame Cornu et Napoléon III*, *op. cit.*, pp. 148-149.
[72] *La politique impériale*, *op. cit.*, p. 159.

Imperiu e pacea. Războaiele din perioada lui sunt „alipite” unui proiect global ce n-are nimic belicos. Sunt războaie punctuale, purtate pentru a bloca evoluții periculoase sau a debloca situații înghețate (pentru a opri expansiunea Rusiei pe seama Imperiului Otoman, a ajuta emanciparea Italiei, ori a împiedica hegemonia Statelor Unite în America Latină…). Sunt războaie limitate, voit limitate, pe care Napoleon III, spre deosebire de Napoleon I, nu vrea să le continue până la nimicirea adversarului. Războiul cu Rusia nu trece dincolo de teatrul de operațiuni din Crimeea. L-ar fi putut continua, încercând eliberarea Poloniei şi diminuarea puterii ruseşti… S-a mulțumit, în fond, cu o victorie incompletă, care lăsa o Rusie intactă. De asemenea, după succesele inițiale, împăratul a oprit brusc războiul din 1859 împotriva Austriei, spre nemulțumirea aliaților italieni. Ar fi putut continua, eliberând întreg teritoriul italian, ridicând la luptă Ungaria, distrugând definitiv imperiul Habsburgilor… Desigur, o asemenea escaladare însemna sacrificii şi riscuri care au cântărit în luarea deciziei. Era însă mai mult decât atât: o filosofie a războiului diferită de concepția lui Napoleon I, dar şi de marile conflicte europene şi mondiale care aveau să urmeze. Napoleon III nu dorea să-şi zdrobească adversarul, şi nici să-l umilească; cel mai bine era să-l convingă şi să încerce să şi-l facă aliat. Războaiele erau ca nişte avertismente, ce trebuiau să impună reguli acceptabile pentru toți, ducând la o pace echitabilă şi trainică.

Judecata lui Napoleon III poate fi socotită (în funcție de propria noastră judecată) bună sau proastă, sau bună şi proastă în acelaşi timp. Dar ceea ce frapează e diferența, şi chiar unicitatea lui: în raport cu Napoleon I, al cărui urmaş, neîndoielnic, se consideră, dar nu mai puțin în raport cu contemporanii săi, şi, în genere, în raport cu modul curent de a gândi şi a face politica. Originile acestei diferențe trebuie căutate într-o biografie foarte specială.

De la şcoala vieții la „universitatea” de la Ham

Prinț francez, Ludovic Napoleon începe la şapte ani o viață de exilat. Copilăria, adolescența şi prima tinerețe şi le petrece în Bavaria (la Augsburg) şi în Elveția (la castelul din Arenenberg), agrementate cu lungi şederi în Italia, unde trăia o parte a familiei Bonaparte. Mai târziu, în câteva rânduri, a locuit în Anglia. Ludovic Napoleon este şi rămâne francez, însă devine şi puțin italian, elvețian, german şi britanic. Vorbeşte franceza (cu un accent germanic destul de pronunțat), germana, italiana şi engleza. Este un patriot fervent şi totodată un cosmopolit perfect, combinație foarte rară, mai ales la acest nivel înalt. Cosmopolitismul lui nu e cel din Secolul Luminilor, nivelator şi elitist, care-şi propunea să unească Europa în jurul unei aristocrații a spiritului, grație mai ales limbii şi culturii franceze. Cosmopolitismul lui Ludovic Napoleon se în scrie, potrivit modelului romantic, în diversitatea europeană, exprimată prin fizionomii şi aspirații naționale specifice. Din fiecare mediu cultural, viitorul împărat a învățat câte ceva. Educația lui e în bună parte germană; în Franța, i se va remarca – nu fără o anume condescendență – felul încet şi întortocheat de a gândi şi a se exprima, contrastând cu vioiciunea şi claritatea franceze; poate era o trăsătură de temperament, dar şi

consecința formării sale într-un mediu foarte diferit de cel francez; fiecare limbă imprimă gândirii propria sa amprentă. Italia, la rândul ei, i-a inoculat prințului romantismul revoluționar şi mai ales i-a cultivat psihologia de complotist; apropiat de mediile de *carbonari*, participă în 1830 la o tentativă de insurecție în ținutul Romagna contra puterii temporale a papei. „Numele pe care-l purtăm ne obligă să ajutăm popoarele nefericite care ne cheamă.”[73] Italia l-a marcat pe viață, făcându-l extrem de sensibil la revendicările naționale italiene şi în general la aspirațiile de libertate ale popoarelor. În fine, în Anglia a trăit ca un dandy, răsfățat de înalta societate, ceea ce nu l-a împiedicat să observe atent condițiile economice şi sociale ale unei țări aflate în avangarda modernității. Anglia a devenit pentru el un fel de laborator, unde provocările noii societăți industriale se manifestau în toată amploarea lor; multe dintre inițiativele lui ulterioare, de la reconstrucția Parisului până la liberalizarea comerțului, vor fi de inspirație britanică.

Dacă Anglia îi trezeşte interesul pentru chestiunile de societate, şederea prelungită la Ham îi aduce răgazul necesar pentru a le aprofunda. De sub pana prințului vor ieşi lucruri foarte ciudate pentru cineva din mediul său. Astfel, în 1842, scrie *Analyse de la question des sucres*, în care propunerile de natură economică menite să protejeze industria franceză a zahărului se combină cu opinii de ordin social: muncitorii trebuiau să primească locuri de muncă şi o plată decentă. Altfel spus, trebuia lichidată mizeria: *L'Extinction du paupérisme* e titlul unei mici lucrări – la origine, o serie de articole – publicată în 1844. Iată o piesă interesantă a literaturii utopice din secolul al XIX-lea. Ludovic Napoleon avea şi o soluție miracol: țăranii fără pământ şi muncitorii fără loc de muncă trebuiau să primească cele „9.190.000 de hectare necultivate care aparțineau fie guvernului, fie comunelor, fie particularilor”. Pentru a fi defrişate, urmau să se înființeze „în toată Franța colonii agricole, care să pună bazele unei unice şi mari organizații, avându-i ca membri pe toți muncitorii săraci, fără ca ei să fie proprietari cu titlu personal”[74]. Asociația muncitorească le va asigura celor fără slujbe o relativă bunăstare; în plus, avea să „refacă marea proprietate şi agricultura pe scară mare”, stopând astfel tendința de fărâmițare a proprietăților; producția agricolă, şi chiar veniturile statului ar fi înregistrat o creştere sensibilă; în consecință, întreaga economie ar fi fost stimulată. Apoi, „când nu va mai exista destul pământ la preț scăzut în Franța, asociația va înființa sucursale în Algeria, şi chiar în America; cândva, ea va invada toată lumea! Oriunde va fi un hectar de defrişat şi un sărac de hrănit, ea va veni cu capitalurile ei, cu armata ei de lucrători, cu neobosita ei activitate.”[75] O armată paşnică, pornită să cucerească Franța şi, eventual, lumea întreagă! Autorul vede lucrurile în mare; ca să fie mai convingător, vine cu şiruri de cifre, calculate până la centimă. Nu-i trece prin gând că a cultiva întreg pământul este o splendidă imposibilitate, din motive în acelaşi timp tehnologice, agronomice, ecologice… Era o utopie în stare pură şi un exercițiu destul de neliniştitor, având în vedere că utopistul se pregătea să ia în mâini destinul Franței. Din fericire, nu s-a întâmplat nimic, cel puțin la acest capitol. Ajuns la putere, Ludovic Napoleon n-a făcut nimic pentru acest proiect schițat cu doar câțiva ani înainte. Utopistul

---

[73] Louis Girard, *op. cit.*, p. 20.

[74] *Extinction du paupérisme*, în *Œuvres* de Napoléon III, vol. II, Paris, 1854, pp. 118-119.

[75] *Ibidem*, pp. 135-136.

avea totuşi un anume simț al realității.

Fapt e că viitorul împărat presimțea apropierea unei schimbări istorice majore. Economicul şi socialul erau pe cale să devină hotărâtoare. De acum înainte, adevăratele cuceriri, cuceririle durabile şi cu urmări importante, nu vor mai fi făcute de armate, ci se vor datora progreselor tehnologice, economice şi sociale. Progresul material, care se anunța formidabil, trebuia pus în folosul tuturor; justiția socială se prezenta ca un imperativ al lumii industriale. Toate aceste idei sunt astăzi locuri comune. Dar atunci, spre mijlocul secolului al XIX-lea, ele aduceau un aer proaspăt. Când îşi spunea socialist, împăratul simplifica şi exagera, dar nu mințea. Problema e că, în acelaşi timp, era şi liberal, şi dirijist, şi autocrat… căutând o sinteză tăcută din orientări contradictorii. Oricum, componenta socială, dacă nu chiar socialistă, era foarte reală. La Ham, citea lucrările economiştilor liberali Adam Smith şi J.-B. Say, dar şi *Organisation du travail* a socialistului Louis Blanc (care-i va face o vizită la închisoare); în plus, era abonat la *L'Atelier*, o revistă muncitorească.

Peste câțiva ani, acest om va deveni stăpânul Franței şi arbitrul Europei. Nu semăna deloc cu Napoleon I; nici cu suveranii din epoca sa. Era un militar ratat şi un om de stat care gândea politica în felul lui personal. După normele general acceptate, pregătirea lui intelectuală era insolită şi de-a dreptul precară. Elita epocii – inclusiv cea politică – se sprijinea pe cultura clasică: greaca, latina şi toate celelalte; elocința era de asemenea apreciată. Cultura clasică a lui Napoleon III se dovedea destul de lacunară; dar până şi ea se prezenta mai bine decât elocința lui. În public, îşi găsea cu greutate cuvintele. În particular, era uneori vorbăreț, dar prefera, în general, să tacă. Această slabă capacitate de a argumenta şi contrazice i-a adus în bună măsură reputația de „cretin". În schimb, ştia lucruri pe care cititorii de texte greceşti le ignorau cu superioritate. Judecată după criterii mai puțin conservatoare, cultura lui, destul de improvizată, desigur, nu era totuşi neglijabilă. Avea solide cunoştințe de istorie, interesându-se mai ales – se-nțelege! — de cariera oamenilor iluştri. Era un cititor avizat de lucrări istorice, arătând chiar, în acest domeniu, calități de cercetător. La Ham, plănuia să scrie o biografie a lui Carol cel Mare (precursorul lui Napoleon I… şi al lui însuşi!). O carte britanică pe acest subiect îi inspiră observații critice pertinente: „… Lipsesc total reflecția şi argumentele filosofice. Nu doar faptele unui om ilustru merită cunoscute, ci mai ales influența acestor fapte asupra contemporanilor şi a epocii care i-a urmat." Iată despre ce voia să vorbească în propria sa lucrare: „Istoria lui Carol cel Mare scrisă de mine se va mărgini să răspundă la întrebările următoare: 1. Care era situația Europei înainte de Carol cel Mare? 2. Care au fost schimbările aduse de Carol cel Mare? 3. Ce influență a exercitat Carol cel Mare asupra generațiilor de după el?"[76] Ceea ce-l preocupă, din motive evidente, este impactul personajelor „predestinate" asupra istoriei. Oricum, remarcăm la el o concepție despre istorie care combină cercetarea erudită (e foarte meticulos în ce priveşte detaliile) şi căutarea „semnificațiilor".

Acest proiect a eşuat, dar prințul n-a abandonat domeniul. Pentru câțiva ani, s-a cufundat în studiul istoriei artileriei. Două decenii mai târziu, împăratul şi-a uimit

[76] Ludovic Napoleon către Hortense Cornu, 8 august 1841, *Lettres de Napoléon III a Madame Cornu*, vol. II, p. 13.

apropiații înhămându-se la o interminabilă istorie a lui Iuliu Cezar (alt strămoş spiritual: cel care a pus capăt conflictelor interne, restabilind la Roma ordinea şi prosperitatea). Era spre mijlocul anilor 1860, o perioadă cu turbulențe sub cerul Europei, destul de îngrijorătoare pentru Franța şi, date fiind circumstanțele, Iuliu Cezar nu părea o prioritate. Dar împăratul-istoric vedea altfel lucrurile. Ajutat de mai mulți colaboratori care au strâns documentația (mai ales istoricul Victor Duruy, numit în 1863 la Ministerul Instrucției Publice), Napoleon III a sfârşit prin a da o lucrare bine construită şi interesantă, deşi neterminată (se opreşte la capătul celui de-al doilea volum, la trecerea Rubiconului; „Rubicon" fusese şi numele de cod al loviturii de stat din 2 decembrie). Pentru un istoric neprofesionist şi care avea (sau trebuia să aibă) cu totul alte griji, prestația împăratului e absolut onorabilă.

Nu mai revenim asupra cunoştințelor sale – destul de vaste – din domeniul militar. Merită o mențiune şi interesul lui pentru ştiințe şi tehnologii. La Ham, se pasionează pentru experiențe de fizică şi chimie. Una din ultimele sale preocupări (în exilul britanic de după căderea Imperiului) era să pună la punct un „calorifer economic", destinat persoanelor cu venituri modeste.

Chestiunile de societate îl interesează însă mai mult ca orice. I s-a spus „un Saint-Simon călare". Dar a fost cu adevărat un discipol al faimosului teoretician socialist? Ar fi o afirmație exagerată. Saint-Simon profețise naşterea societății industriale, condusă de o clasă de tehnocrați, care trebuia să asigure un înalt nivel de prosperitate şi în primul rând „să îmbunătățească în cel mai scurt timp posibil soarta clasei celei mai sărace". Argumentația sa economică se insera într-un discurs cvasireligios: „Toți oamenii trebuie să se aibă ca: frații unii cu ceilalți."[77] Până la urmă, grupul originar al saint-simonienilor s-a dispersat; adepții lui s-au orientat spre orizonturi destul de diferite. Astfel, „părintele" Enfantin a dus mai departe aspectul religios al mişcării, în timp ce alți urmaşi ai lui Saint-Simon, atenuând motivațiile sociale inițiale, s-au concentrat pe virtuțile dezvoltării industriale, recomandând implicarea economică a statului. Aşadar, nu există saint-simonism pur şi simplu, ci mai multe *curente saint-simoniene*. În care dintre ele am putea să-l încadrăm pe Napoleon III? Şi cunoştea el cu adevărat textele saint-simoniene esențiale? Unii istorici răspund afirmativ, dar fără să aducă dovezi convingătoare. După Adrien Dansette, biblioteca din Arenenberg conținea acest gen de lucrări.[78] Louis Girard susține că Ludovic Napoleon ar fi fost orientat în această direcție de Vieillard, fostul preceptor al fratelui său: „Vieillard îl inițiase în marile texte saint-simoniene."[79] O afirmație pe care Pierre Milza o preia pur şi simplu: „Narcisse Vieillard, devenit unul dintre adepții săi, l-a inițiat în gândirea saint-simoniană."[80] Alain Plessis şi Jean Sagnes

---

[77] Saint-Simon, *Catéchisme des industriels*, Paris, 1823-1824; *Nouveau christianisme*, Paris, 1825.
[78] Adrien Dansette, *Louis-Napoléon a la conquête du pouvoir*, Paris, 1973, p. 209; vezi şi Marcel Emerit, „Les Sources des idées sociales et coloniales de Napoléon III", *Revue d'Alger*, 9, 1945, pp. 417-438.
[79] Louis Girard, *op. cit.*, p. 66.
[80] Pierre Milza, *Napoléon III*, Paris, 2004, p. 386.

constată afinităţi frapante între ideile sociale ale prinţului şi gândirea saint-simoniană.[81] Dar niciunul dintre aceşti autori nu se bazează pe referinţe precise. Mai prudent, un istoric american constată că „nu există nicio dovadă directă că Ludovic Napoleon ar fi fost influenţat de ideile saint-simoniene”[82] Pe vremea „universităţii” de la Ham, corespondenţa prinţului menţionează nume roase titluri – dar nicio lucrare saint-simoniană. Lecturile saint-simoniene ale lui Ludovic Napoleon sunt aşadar îndoielnice. Accentele saint-simoniene din gândirea lui sunt însă incontestabile. Este mai mult o chestiune de sensibilitate decât de „bibliografie”. Chiar dacă nu e saint-simonian prin instrucţie, Ludovic Napoleon e apropiat de această doctrină, în versiunea ei moderată sau „diluată”. El crede că economicul a devenit o componentă indispensabilă a acţiunii politice. Crede că marea miză a epocii e stimularea creşterii economice, al cărei scop, după el, trebuie să fie prosperitatea generală, inclusiv „lichidarea pauperismului”. Mai crede că statul trebuie să se implice în acest proces. Sunt desigur idei generale care circulau în epocă, şi nu doar în mediile saint-simoniene. Mai târziu, ajuns în fruntea statului, va avea ocazia să colaboreze strâns cu saint-simonieni „pragmatici” ca Michel Chevalier sau fraţii Pereire. Numai că pentru el, ca şi pentru ei, din saint-simonism rămânea doar impulsul ce trebuia dat angrenajului productiv: industrie, finanţe, comerţ, mari lucrări publice; reforma socială profundă visată de Saint-Simon nu mai era la ordinea zilei; se reducea la câteva gesturi şi la promisiunea unor ameliorări treptate care aveau să se producă graţie înmulţirii locurilor de muncă şi prosperităţii generale.

Iată profilul intelectual al prinţului şi împăratului. Un diletant? Desigur, dar unul care a citit mult, a observat mult, a meditat mult: un om, în fond, destul de cultivat. Dar cultivat „în alt fel” decât majoritatea celor din mediul său ori din elita politică. Carenţele culturii sale literare şi deficitul de elocinţă îl făceau să pară aproape stupid în ochii contemporanilor rafinaţi pentru care cultura se limita la aceste două domenii. În schimb, curiozităţile lui nu toc mai obişnuite, încă neomologate drept „cultură”, prefigurau – în ciuda asocierii lor destul de haotice – profilul unui om de stat modern. Se interesa de tehnologii, de activităţile industriale, de căile de comunicaţie, de chestiunile sociale… şi nu doar din cărţi, ci şi prin frecventarea celor mai diverse medii. Viaţa rătăcitoare de exilat îi prilejuise o cunoaştere directă a lumii în care trăia. Unde putea să cunoască mai bine chestiunea naţionalităţilor dacă nu printre patrioţii italieni? Şi ce-l putea iniţia mai bine în tehnologia modernă decât o şedere în Marea Britanie? Iar pe de altă parte, cum să rămână insensibil la mizeria şocantă a proletariatului britanic? Ludovic Napoleon a învăţat multe la şcoala vieţii.

Mulţi au subliniat lipsa de originalitate a ideilor sale. Perfect adevărat. Şi absolut normal. Rari sunt, chiar şi printre intelectuali, cei care pun în circulaţie idei cu totul noi; cei mai mulţi le preiau din fondul comun. Există însă, la Ludovic Napoleon, ceva destul de original: felul lui de a concepe sinteza. Îşi ia argumentele de peste tot, dar izbuteşte să integreze judecăţi diferite şi uneori opuse într-o construcţie intelectuală coerentă

---

[81] Alain Plessis, „Napoléon II: un empereur socialiste?” şi „Un socialiste au pouvoir?”, şi Jean Sagnes, *Les Racines du socialisme de Louis-Napoléon Bonaparte*.

[82] Barrie M. Rateliffe, „Saint-Simonianism”, în *Historical Dictionary of the French Second Empire, 1852-1870* (ed. William E. Echard), Westport, Connecticut, 1985, pp. 595-598.

(dacă nu foarte riguroasă), şi care-i aparţine. Departe de a ocoli contradicţiile, el îşi propune să le armonizeze (chiar şi aventurându-se pe terenul utopiei). Crede în dreptul popoarelor, dar nu mai puţin în dreptul suveranilor. E gata să deregleze echilibrul Europei şi al lumii pentru a le asigura mai bine echilibrul de mâine. Crede că poate împăca democraţia şi autoritatea, ordinea şi libertatea. Crede în socialism, crede şi în capitalism. Crede în dirijism, dar şi în liberalismul economic. Niciun ingredient din acest cocteil ideologic şi politic nu a ieşit direct din mintea lui, dar formula cocteilului îi aparţine. Utopie? În parte, da, cu siguranţă. Dar nu în totalitate. Această filosofie politică – pusă în practică foarte parţial, ca orice filosofie – a dus la eşecuri, dar şi la reuşite. E suficient să facem bilanţul celui de-al Doilea Imperiu, în Franţa şi în Europa.

Criticile provocate de demersul său intelectual sunt juste şi injuste în acelaşi timp. Inteligenţa are chipuri diverse; nu suntem inteligenţi într-un singur fel. E limpede că Ludovic Napoleon se bazează mai mult pe intuiţia lui decât pe studiul aprofundat al dosarelor; dar intuiţia în sine nu e un defect, cu condiţia să funcţioneze corect. Ludovic Napoleon se simte în largul lui mai ales în judecăţile de ansamblu, şi mai puţin în analiza critică a faptelor. Defineşte bine obiectivele, dar stăpâneşte mai puţin mijloacele. Cunoştinţele lui generale sunt mai sigure decât cele de specialitate. Ştie exact ce vrea, dar nu prea ştie cum să facă pentru a-şi realiza obiectivele. Instrumentele financiare şi juridice, de pildă, indispensabile oricărui act de guvernare, îi sunt total străine. Cei mai mulţi oameni politici văd lucrurile de aproape, în schimb nu văd departe. El, dimpotrivă, vedea departe, prea departe. Era o calitate şi un defect, un defect şi o calitate. Aşa a reconstruit Parisul şi a declanşat în Europa constituirea statelor-naţiuni; tot aşa a pierdut în Mexic şi la Sedan.

A fost un intelectual. În sensul esenţial al cuvântului, care priveşte mai puţin amploarea cunoştinţelor sau validitatea judecăţilor, cât un fel anume de a privi lumea. Structural vorbind, intelectual e cel care operează cu idei. Cel care nu „absoarbe” realitatea ca atare, ci o prelucrează cu ajutorul conceptelor şi al unei grile de interpretare. O asemenea abordare poate conferi o anumită înălţime acţiunii politice, dar riscă, nu mai puţin, să perturbeze partea pragmatică şi „imediată” a acesteia, Intelectualii „pur sânge” reuşesc rareori într-un domeniu în care concretul îşi impune legile sale. Politica nu e un teren propice pentru idealişti. Napoleon III aparţinea acestei specii.

Tăcerile şi minciunile unui sfinx

Particularităţile intelectuale ale lui Napoleon III erau dublate de particularităţi comportamentale nu mai puţin frapante. Împăratul era un om amabil şi politicos, dar închis în sine, ascuns şi aproape absent. Tolerant şi suspicios în acelaşi timp, îşi cultiva prieteniile, dar nu-şi deschidea sufletul în faţa nimănui. Această atitudine exprima un temperament introvertit, dar exista şi lecţia exilului (o întreagă familie pusă sub înaltă supraveghere europeană!), şi şcoala conspiraţiei: trebuia să tacă, trebuia să ştie să disimuleze. Prinţul îşi însuşise această maximă pe care i-o comunica prietenei sale

Hortense Cornu: „Spune-mi trei cuvinte rostite de un om şi îl pot condamna la spânzurătoare”, însoțită de propriul lui comentariu: „ Trebuie să le scrii prietenilor ca şi cum i-ai scrie unui procuror-general.”[83]

O întreagă strategie a fost astfel pusă la punct, de altfel perfect adaptată la psihologia împăratului. I se spunea „Sfinxul”. Era imperturbabil, nu se enerva niciodată, pe fața lui nu se putea citi nimic. „Dacă m-aş fi măritat cu el – spunea verişoara lui, prințesa Mathilde –, i-aş fi crăpat capul, să văd ce are înăuntru”[84] (operație care le-ar fi făcut un mare serviciu istoricilor!). În general îi lăsa pe toți să spună şi să facă ce voiau. Nu obişnuia să contrazică şi părea să aprobe toate opiniile, chiar şi opuse. Dar foarte rar îşi schimba convingerile şi obiectivele. De obicei, păstra tăcerea („cretinul” care nu avea nimic de spus); când vorbea, încerca să-şi deruteze interlocutorul. Pe drept sau pe nedrept, şi-a făcut o reputație solidă de ins ascuns şi prefăcut. Hübner, ambasadorul austriac, nota o butadă amuzantă în legătură cu acest om care „nu vorbeşte, dar minte întotdeauna”[85] Totuşi, un caracter nu este niciodată simplu. Caracterul lui „introvertit” se explică şi printr-o mare timiditate, iar „minciunile” prin faptul că el însuşi ezita adesea între opțiuni contrare. Era, în acelaşi timp, sincer şi mincinos!

Nu se lăsa influențat de „ceilalți”, însă nici el n-avea prea mare influență asupra lor. Spre deosebire de unchiul său, nu izbutea să controleze angrenajul administrației. Îşi lăsa subordonații să acționeze cum voiau, rezervându-şi totodată dreptul de a interveni în momentul ales, cu decizii care, uneori, schimbau total datele problemei: „mici lovituri de stat” ocazionale. Anturajul constata cu iritare sau amuzament că fostul conspirator – ca să nu-şi piardă mâna – continua să conspire contra propriului său guvern. „Nu vă luați după declarațiile miniştrilor mei – i-ar fi spus el ambasadorului prusian Goltz. Singurul care ştie care va fi politica Franței sunt eu.”[86] Poate că totuşi ar fi trebuit s-o ştie şi miniştrii! Acest om amabil comunica prost şi, în felul lui (blând şi fără resentimente), privea oamenii cu un strop de dispreț. Era convins că judecă mai bine decât echipa lui politică. În definitiv, Imperiul era treaba lui: era creația şi destinul lui. „Majestatea Voastră disprețuieşte oamenii – îi reproşa prințul Napoleon –; credeți că nu e mare diferență între serviciile pe care le poate face un prost sau un om de talent, un reacționar sau un patriot, un evreu sau un om integru, şi vă folosiți la întâmplare de cei care vă sunt la îndemână. […] Uitați-vă la miniştrii pe care-i aveți: niciunul nu vă împărtăşeşte părerile, în nicio privință.”[87] Aprigul văr abia dacă exagera. Ludovic Napoleon îşi urma imperturbabil visul, fără să-şi facă multe griji pentru sentimentele sau competențele celor din jurul lui.

---

[83] Ludovic Napoleon către Hortense Cornu, 16 septembrie 1845, *Lettres de Napoléon III a Madame Cornu*, vol. II, p. 198.

[84] Citat după Pierre Milza, *op. cit.*, p. 273.

[85] Contele Hübner, *op. cit.*, vol. I, p. 141.

[86] Octave Aubry, *op. cit.*, p. 122.

[87] Prințul Napoleon către Napoleon III, 20 aprilie 1859, în *Napoléon III et le prince Napoléon. Correspondance inédite* publicată de Ernest d'Hauterive, Paris, 1925, p. 161 (să precizăm că, în limbajul epocii, cuvântul *juif* (evreu) însemna, pe lângă semnificația sa etnică sau religioasă, şi cămătar sau afacerist veros).

Mijloacele sale au fost întotdeauna întortocheate şi ascunse. În schimb, obiectivele lui erau clar definite şi exprimate deschis. Putem reconstitui fără nicio dificultate tabloul noii Franțe şi al noii lumi aşa cum le vedea Napoleon III.

III. Visul

O Franță liniştită şi dinamică

Prima misiune asumată de Napoleon III a fost aceea de a linişti Franța, de a pune capăt conflictelor sociale şi politice care agitau țara începând de la Revoluție. Națiunea trebuia să-şi regăsească unitatea: este o temă ce revine constant în discursurile şi mesajele sale, mai ales în timpul schimbărilor din 1851-1852, care-au marcat trecerea de la Republică la Imperiu. Ludovic Napoleon respinge atât „ideile demagogice" care produc dezordine, cât şi „fantasmele monarhice" care frânează progresul şi resping sufragiul popular.[88] Se apropia momentul „când vocea puternică a națiunii va învinge toate opozițiile şi va împăca toate rivalitățile". Dezbinările slăbesc Franța; în schimb, unitatea o va întări: „căutăm cu nelinişte cauzele care împiedică această națiune, atât de mare, să fie şi mai mare, şi ne mirăm că o societate care conține atâtea elemente de putere şi prosperitate riscă atât de des să se distrugă singură."[89] Singura cale rezonabilă e cea a unității.

În mod clar, intenția lui Napoleon III era să guverneze *la centru*, realizând fuziunea şi domolirea reciprocă a curentelor opuse de dreapta şi de stânga. Din arsenalul stângii, prelua în primul rând principiul suveranității poporului; națiunea şi numai ea hotăra în toate chestiunile cruciale. Lovitura de stat din 2 decembrie a fost aprobată de popor printr-un plebiscit; un an mai târziu, un nou plebiscit confirma adeziunea poporului la Imperiu. Sufragiul universal (masculin), introdus în 1848, ciuntit de Adunare în 1850, a fost restabilit în integralitatea lui după lovitura de stat; sub acest aspect, Franța celui de-al Doilea Imperiu era țara cea mai democratică din lume. În acelaşi timp, împăratul prelua de la dreapta principiul ordinii şi al autorității. Napoleon III a avut intuiția – aproape genială că prin dialogul direct dintre deținătorul puterii şi cei care-l confirmă în această poziție, democrația poate servi de minune unui regim autoritar şi foarte „personalizat". Cheia de boltă a Imperiului era „legătura strânsă dintre popor şi suveran". În acest fel, democrația îi oferea împăratului o putere aproape nelimitată, mai reală decât cea a regilor „absoluți" din Vechiul Regim, limitată de tot soiul de privilegii, de cutume, de instituții „intermediare"…

Încercând să unifice contrariile, Imperiul se sprijinea, paradoxal, pe o dublă legitimitate: republicană şi în acelaşi timp monarhică. Franța era condusă de o dinastie, după vechea tradiție monarhică, dar care era confirmată, eventual reconfirmată de popor, după regula republicană. Încă o contradicție abolită (cel puțin teoretic): suveranul şi națiunea nu mai erau în tabere opuse, ci acționau în colaborare.

---

[88] „Discours du président de la République aux exposants français a l'Exposition universelle de Londres", 25 noiembrie 1851, *La politique impériale*, p. 117.

[89] „Réponse du président de la République au maire de Poitiers, a l'inauguration du chemin de fer de Tours a Poitiers", 1 iulie 1851, *La politique impériale*, pp. 97-98.

O dublă formulă, de dreapta şi de stânga, se aplica şi în reglementarea problemelor sociale. Dorința sinceră a împăratului de a îmbunătăți condiția categoriilor sărace, exprimând o sensibilitate de stânga, mergea mână în mână cu intențiile paternaliste care erau de dreapta. *L'Extinction du paupérisme* recomanda deja o organizare aproape militară a muncitorilor, care trebuiau să arate că-şi merită pâinea. Iată proiectul social expus de prințul-preşedinte în ajunul restaurării Imperiului: „Vreau să aduc aproape de religie, de morală, de bunăstare, această parte încă numeroasă a populației, care, într-o țară creştină, abia dacă ştie învățăturile lui Christos; care, în țara cea mai fertilă de pe pământ, abia dacă dispune de minimul necesar."[90] Voia să lichideze mizeria, dar şi să educe în spiritul moralei burgheze şi al religiei. Clasele „muncitoare şi periculoase" trebuiau îmblânzite pentru a fi integrate în sistem.

Dar sinteza se vădea şi mai complexă. Acest autocrat democratic era, nu mai puțin, un liberal. Admira Anglia şi voia pentru Franța un viitor apropiat de evoluțiile de peste Canalul Mânecii. Dar într-o țară turbulentă şi conflictuală, acest proces trebuia să înceapă cu întărirea ordinii, a instituțiilor şi a legii. Când orice pericol de explozie va fi îndepărtat, atunci va veni momentul pentru o evoluție liberală treptată. Foarte lămuritor, sub acest aspect, e discursul ținut pe 25 ianuarie 1863 în fața expozanților francezi la Expoziția universală de la Londra, în care împăratul îşi exprimă convingerile şi strategia:

„Probabil v-a impresionat, în Anglia, libertatea neîngrădită care se lasă manifestării tuturor opiniilor şi dezvoltării tuturor intereselor. Ați remarcat ordinea perfectă în care au loc discuțiile cele mai pasionate şi înfruntările concurenței. Acest lucru este posibil pentru că libertatea engleză respectă întotdeauna bazele esențiale pe care se sprijină societatea şi puterea. Din chiar acest motiv, ea nu distruge, ci îmbunătățeşte; ea poartă în mână nu torța care incendiază, ci făclia care luminează; iar în întreprinderile private, inițiativa individuală se manifestă cu o energie neobosită, scutind guvernul să fie singurul promotor al forțelor vitale ale unei națiuni; astfel, în loc să fie controlat totul, i se lasă fiecăruia responsabilitatea actelor sale.

Iată condițiile ce fac posibilă în Anglia această activitate admirabilă, această independență absolută. Le vom avea şi în Franța în ziua când vom consolida bazele indispensabile pentru acordarea unei libertăți integrale. Să facem deci toate eforturile pentru a urma aceste exemple atât de profitabile: însuşiți-vă neîncetat doctrinele sănătoase, politice şi comerciale, împărtăşiți acelaşi spirit conservator şi stimulați la indivizi un interes activ pentru tot ce este frumos şi util. Iată sarcina voastră. A mea va fi să aflu în permanență evoluția opiniei publice, să iau măsuri de îmbunătățire şi să înlătur obstacolele administrative din drumul pe care trebuie să-l parcurgeți."[91]

Împăratul vrea să liberalizeze regimul, păstrându-şi însă intactă poziția de „ghid", confirmată de voința poporului: o sinteză completă, armonioasă şi eficace!

Această Franță echilibrată politic şi social va fi şi o Franță prosperă. Statul va trebui să intervină pentru a stimula şi orienta activitățile economice, limitându-şi însă prezența atunci când inițiativa privată va dobândi mai multă încredere şi va deveni mai dinamică.

---

[90] „Discours de Bordeaux", 19 octombrie 1 852, *La politique impériale*, pp. 159-160.

[91] „Discours de l'Empereur aux exposants français qui ont pris part a l'Exposition universelle de l'industrie a Londres", 25 ianuarie 1863, *La politique impériale*, pp. 388-389.

Napoleon III e probabil primul şef de stat – în Franța, dar şi în lume care proclamă acțiunea economică drept prioritate absolută a guvernării sale. De pildă, în faimosul discurs de la Bordeaux:

„Avem imense pământuri necultivate ce trebuie defrişate, drumuri ce trebuie deschise, porturi ce trebuie amenajate, râuri ce trebuie redate navigației, canale ce trebuie terminate, rețeaua de căi ferate ce trebuie completată. Avem, în fața Marsiliei, un regat întins pe care Franța trebuie să-l asimileze. Toate marile noastre porturi din vest trebuie apropiate de continentul american prin legături rapide ce încă ne lipsesc."[92]

Vom observa că în afară de evocarea vechiului şi îndrăgitului său proiect de defrişare, viitorul împărat e preocupat cel mai mult, în această primă etapă (în ajunul restaurării Imperiului), de căile de comunicație. Mizează pe revoluția transporturilor (căi ferate, linii maritime rapide…) pentru a stimula celelalte sectoare: comerț, agricultură, industrie, şi a promova un spirit concurențial care-i lipsea capitalismului francez.

Un deceniu mai târziu, în exercițiul puterii, concepția împăratului se rafinase: dobândise o viziune sistemică asupra ansamblului economiei, cu băncile şi creditul în prima linie. Scrisoarea adresată ministrului de stat Achille Fould, publicată în *Le Moniteur* pe 15 ianuarie 1860, trasează un veritabil program de restructurare generală a tuturor sectoarelor economice. „Trebuie să înmulțim mijloacele de schimb – explică împăratul – pentru a realiza un comerț înfloritor." Este un lucru indispensabil, pentru că „fără comerț industria stagnează şi menține prețuri ridicate care frânează creşterea consumului"; apoi, „fără o industrie prosperă care dezvoltă capitalurile, agricultura însăşi rămâne înapoiată". „Aşadar, totul se leagă contribuind la dezvoltarea progresivă a prosperității publice." „În ce priveşte agricultura, trebuie să poată participa la binefacerile instituțiilor de credit." În fiecare an, va trebui „afectată o sumă considerabilă pentru marile lucrări de desecare, irigare şi defrişare". „Pentru a încuraja producția industrială, trebuie să împrumutăm, în mod excepțional şi cu o dobândă moderată, capitaluri care s-o ajute să-şi perfecționeze baza materială." În fine, „unul din cele mai mari servicii pe care trebuie să i-l facem țării este să uşurăm transportul materiilor de primă necesitate pentru agricultură şi industrie; pentru asta, ministrul Lucrărilor Publice va realiza cât mai curând posibil căile de comunicație, canalele, drumurile şi căile ferate care vor trebui mai ales să transporte cărbunele şi îngrăşămintele acolo unde le cere producția."[93]

Instituții de credit performante; industrie şi agricultură asociate strâns; nivel înalt de comercializare; canale şi căi ferate… era aproape ca în Anglia, iar economia franceză trebuia să devină o replică a economiei britanice. Distanța între cele două țări era enormă: pentru Napoleon III era o provocare. În 1850, puterea maşinilor cu aburi fixe se ridica în Marea Britanie la 500.000 CP, în Franța doar la 67.000. Căile ferate britanice formau o rețea completă de 10.500 kilometri; rețeaua franceză, abia schițată, nu depăşea 3000 de kilometri, pentru un teritoriu de două ori mai întins.[94] Pentru acelaşi an, PIB-ul pe cap de locuitor este apreciat în Franța la 1597 de dolari (calcul făcut în

[92] „Discours de Bordeaux", *La politique impériale*, p. 160.
[93] Alain Plessis, *op. cit.*, pp. 85-86.
[94] Jean-Pierre Rioux:, *La Révolution industrielle, 1780-1880*, Paris, 1971, pp. 67 şi 80.

dolari internaționali Geary-Khamis din 1990), iar în Marea Britanie la 2330.[95] Populația urbană a Marii Britanii atinsese deja, în 1850, 50,2% din populația totală (era o premieră mondială absolută: pentru prima dată, oraşele depăşeau satele); în Franța, citadinii nu reprezentau mai mult de 25,5%.[96] Marea Britanie era de departe cea mai industrializată şi mai prosperă țară a planetei. Era greu să fie egalată. Dar dacă Franța reuşea să-şi elibereze energiile productive şi să se apropie de nivelul britanic, ea avea şanse să revină pe primul loc în ierarhia puterilor.

Planul Parisului

În cabinetul de lucru al lui Napoleon III de la palatul Tuileries, un plan uriaş al Parisului acoperea aproape un perete întreg, dominând celelalte elemente ale decorului. Mult mai modeste erau, prin comparație, o hartă a Europei şi un mapamond. Acest aranjament, deloc întâmplător, ilustra locul special pe care-l ocupa Parisul în proiectul global al lui Napoleon III.

Obiectivul lui a fost să schimbe fața capitalei şi, efectiv, s-o reconstruiască. Operațiune spectaculoasă, ale cărei motive au fost interpretate în moduri foarte diferite. Unii istorici i-au găsit impulsul inițial în exilul londonez al prințului; pe atunci, Londra era un oraş mai modern decât Parisul, mai bine sistematizat şi mai funcțional. Se ştie că în gândirea şi acțiunea lui Napoleon III sugestiile britanice sunt omniprezente. E foarte plauzibil ca Londra să fi contribuit la modelul său ideal de capitală adaptată la noile vremuri. Totuşi, asemănările de pe teren se dovedesc puțin convingătoare. Parisul lui Napoleon III nu se prezintă nici pe departe ca o replică a capitalei britanice.

Pe de altă parte, s-a afirmat că modernizarea oraşului se impunea de la sine; presiunea demografică şi economică o făcea inevitabilă; mai multe proiecte urbanistice, datând din timpul domniei lui Ludovic Filip, prefigurau deja „străpungerile” care vor fi executate sub al Doilea Imperiu. Toate acestea sunt adevărate: oraşul s-ar fi modernizat şi fără Napoleon III. Dar între ceea ce ar fi fost o evoluție „naturală” a rețelei şi a peisajului urban şi intervenția rapidă şi radicală a lui Napoleon III diferența e uriaşă: împăratul nu s-a mulțumit să modernizeze Parisul, ci l-a reconstruit.

Există de asemenea interpretarea strategică, incriminând scopurile represive ale regimului. Chiar şi când face un lucru incontestabil bun, motivele lui Napoleon III nu pot fi decât vinovate! Vechiul Paris, cu străduțele lui întortocheate, era ideal pentru ridicarea de baricade, şi mai puțin propice pentru intervenția forțelor de ordine. În schimb, bulevardele largi şi drepte ale noului Paris favorizau autoritățile şi mai puțin pe eventualii insurgenți; nepotrivite pentru baricade şi acțiuni de „guerilă” urbană, ele ofereau condiții ideale pentru „tirul de artilerie şi şarjele de cavalerie.”[97] Această interpretare, evident

---

[95] Angus Maddison, *L'Economie mondiale: statistiques historiques*, OCDE, 2003, pp. 62-63.

[96] Agnès Fine şi Jean-Claude Sangoï, *La Population française au XIXe siècle*, „Que sais-je?”, ediția a II-a, Paris, 1996, p. 96.

[97] Alain Plessis, *op. cit.*, p. 162.

forțată, şi-a mai pierdut din credit în ultima vreme. Folosirea „antirevoluționară" a rețelei urbane pare să-l fi preocupat într-o anume măsură pe baronul Haussmann (o spune în *Memoriile* sale), dar nici măcar pentru el argumentul strategic n-a primat niciodată. În ce-l priveşte pe Napoleon III, nimic nu dovedeşte că ar fi gândit în felul acesta. Cu siguranță, era mai puțin obsedat de lupta de clasă decât anumiți istorici care-au tratat acest subiect.

Lucrul cel mai important pentru el era modernizarea Franței. Împăratul era un modernizator îndârjit. Amenajarea teritoriului – defrişări, canale, căi ferate… – nu se putea opri la porțile Parisului. Dimpotrivă: vocația Parisului era de a fi un exemplu. Oricum, Parisul şi Franța formau un tot. Căile ferate se terminau la bulevardele pariziene; gările urmau să fie legate de centru şi între ele prin căi directe şi rapide. Prima străpungere a „noului Paris" a fost tocmai bulevardul Strasbourg, menit să deservească Gara de Est.

În decembrie 1850, prințul-preşedinte îşi preciza intențiile în răspunsul la o scrisoare a locuitorilor din al cincilea arondisment. „În cartierele noastre mărginaşe – observa el –, exista o aglomerație nefastă pentru circulație, pentru comerț, iar numeroasele accidente întâmplate aici erau adesea fatale." Un alt aspect important pentru el: „Deschiderea unor bulevarde largi şi frumoase în cartierele suprapopulate le-ar oferi acestora lumină şi aer, condiție esențială pentru salubritate; casele scunde, înguste şi nesănătoase trebuie demolate, făcând loc unor construcții moderne, prielnice sănătății.[98]

Circulație, *salubrizare*, *înfrumusețare* – iată cele trei cuvinte-cheie ale programului. Trebuia înlesnit transportul persoanelor şi mărfurilor. Trebuiau demolate cartierele insalubre pentru ca aerul şi lumina să-şi reintre în drepturi. În fine, Parisul trebuia să impresioneze prin aspectul lui: un oraş modern şi frumos, adevărată capitală a unei lumi în care Franța voia să ocupe primul loc.

Spre un condominiu franca-britanic?

Duşmanul jurat al lui Napoleon I fusese Anglia. Aceeaşi țară trebuia să devină, în viziunea lui Napoleon III, principalul aliat al Franței. Admirația şi simpatia prințului pentru Anglia, opuse antipatiei statornice a unchiului său, a cântărit desigur în această răsturnare de roluri. Exilul la Londra s-a dovedit mai plăcut decât cel de pe Sfânta Elena. Dar mai ales se manifesta o nouă concepție despre politica europeană şi mondială a Franței. Într-o bună măsură, Napoleon I pierduse partida din cauza duşmăniei implacabile a britanicilor. Această greşeală nu mai trebuia repetată. Franța nu mai trebuia să ducă o politică brutală de anexiuni care să-i atragă ostilitatea Angliei. Îşi putea asigura statutul de primă putere continentală şi altfel decât prin cuceriri; trebuia găsit un nou echilibru european, din care Anglia să aibă şi ea de câştigat. Pe de altă parte, Napoleon III avea în vedere, de asemenea, o mare politică mondială; aceasta, mai mult chiar decât politica europeană, nu era posibilă fără o bună înțelegere cu

[98] Pierre Pinon, *Atlas du Paris hausmsannien*, Paris, 2002, p. 66.

puterea care domina mările şi poseda cel mai mare imperiu colonial. „Anglia şi Franța – declara împăratul în aprilie 1855 – sunt în mod natural de acord în marile chestiuni politice sau umanitare care agită lumea. De la Atlantic până la Mediterana, de la Marea Baltică până la Marea Neagră, de la abolirea sclaviei până la aspirațiile de a îmbunătăți soarta regiunilor Europei, nu văd pentru cele două națiuni ale noastre, în lumea morală ca şi în lumea politică, decât o singură cale de urmat, un singur țel de atins. Prin urmare, doar interese secundare sau rivalități meschine le-ar putea dezbina. Bunul-simț ne asigură cu privire la viitor."[99]

Franța nu mai putea aspira, singură, la hegemonie. Dar cele două puteri împreună, de ce nu? Aparent, Napoleon III se gândea la un soi de condominiu franco-britanic. Cele două țări erau cele mai puternice şi, de asemenea, cele mai avansate în modernitate, cele mai ataşate de valorile libertății şi progresului, iar alianța lor putea îndrepta întreaga lume către un viitor mai bun.

Națiuni şi imperii

A aprecia că politica europeană a lui Napoleon III a fost profund marcată de principiul naționalităților este un loc comun. În parte, e adevărat. Dar şi, în parte, fals. Nimic nu e simplu cu acest personaj. În fapt, obiectivul lui era triplu: măreția Franței; echilibrul european; dreptul naționalităților. Aceste trei criterii nu se armonizau. Evident, interesele franceze primau în fața tuturor celorlalte considerente; apoi, existau evoluții naționale (în particular unificarea Germaniei) ce se puteau întoarce împotriva Franței. Decupajul național submina de asemenea echilibrul european. Departe de a se prezenta ca o politică a naționalităților sută la sută, proiectul european al lui Napoleon III conținea câte puțin din toate, de unde caracterul lui contradictoriu.

La Ham, viitorul împărat schițase o ciudată reorganizare a Europei (şi a lumii). Franța trebuia să primească malul stâng al Rinului, arhipelagul Baleare (!) şi contoare comerciale în America; Anglia primea Egiptul şi Siria; Rusia primea Constantinopolul, împreună cu „resturile" Imperiului Otoman. Polonia îşi recăpăta independența. Germania şi Italia se constituiau ca națiuni.[100] Eliberarea popoarelor mergea mână-n mână cu expansionismul imperial; statele-națiuni şi imperiile trebuiau să coexiste, conform unei aplicări foarte selective a principiului naționalităților. Rusia pierdea Polonia, însă era despăgubită în Balcani. Dacă Franța îşi mărea teritoriul, Anglia şi Rusia trebuiau totuşi să primească şi ele ceva!

În epoca Imperiului, proiectele nu vor mai fi aceleaşi, însă dozajul va rămâne asemănător, jumătate național, jumătate imperial, favorizând anumite națiuni care, în viziunea lui Napoleon III, erau „mai egale" decât celelalte. În inima lui, prima era, de departe, Italia; emanciparea națională a italienilor a ocupat un loc predominant în

---

[99] „Réponse de l'Empereur a une adresse du lord-maire de la cité de Londres", 21 aprilie 1855, *La politique impériale*, p. 216.

[100] Adrien Dansette, *Louis-Napoléon a la conquête du pouvoir*, *op. cit.*, p. 222.

politica lui externă. Germania îi era de asemenea apropiată, şi a simpatizat proiectul naţional german până în momentul în care acesta s-a dovedit periculos pentru Franţa. Polonia era al treilea caz evident, dar fără soluţie, deocamdată. În rest, strategia lui Napoleon III în problema naţionalităţilor părea destul de confuză. Împăratul nu se gândea nicidecum la dezmembrarea definitivă a marilor ansambluri imperiale, care-şi aveau rolul lor în menţinerea, echilibrului european; apoi, se temea de potenţialul revoluţionar al ideologiilor naţionale. Visul lui era să regleze toate aceste diferende la masa negocierilor, fără revoluţii şi fără războaie (şi, dacă se putea, în avantajul tuturor!). Deşi Congresul de la Paris din 1856 (consecutiv războiului Crimeii) nu făcuse, cu excepţia câtorva detalii, decât să consfinţească *statu quo*-ul, Napoleon III şi-a păstrat convingerea că o reîmpărţire a continentului putea fi realizată de un congres european. În acest spirit, pe 4 noiembrie 1863, le-a adresat o scrisoare suveranilor Europei, propunând o întâlnire internaţională la Paris care să revizuiască: frontierele (cum o făcuseră tratatul din Westfalia, în 1648, şi cel de la Viena, în 1815), luând în consideraţie, în mod egal, „drepturile suveranilor" şi" aspiraţiile legitime ale popoarelor"[101]. Dar cum să împaci ceea ce nu poate fi împăcat? Fireşte, nimeni n-a onorat invitaţia.

Pe lângă această contradicţie fundamentală între modelul imperial şi modelul statului-naţiune, proiectul naţional se lovea de o problemă de principiu. Pentru a crea state-naţiuni, trebuia mai întâi să fie definit conceptul. Or, o „formulă" a naţiunii nu există; Naţiunile nu sunt „date", ci (ca să reluăm vorba lui Benedict Anderson, care a făcut carieră) „imaginate" şi construite.[102] Un simplu decupaj etnic sau lingvistic e departe de a corespunde complexităţii fenomenului naţional. Suntem din nou uimiţi de fineţea intelectuală a unui om pe care unii îl considerau nu prea inteligent. Despre fenomenul naţional, împăratul îi scria, în 1869, lui Emile Ollivier: „Sunt ca şi dumneavoastră adept al naţionalităţilor, dar naţionalităţile nu ţin doar de comunitatea de limbă şi similitudinea de rasă; ţin mai ales de configuraţia geografică şi de comunitatea de idei care se naşte din interese şi amintiri istorice comune. Naţionalitatea germană, ca şi cea franceză, nu i-ar putea cuprinde pe toţi cei care vorbesc aceeaşi limbă. Alsacia este franceză deşi e de rasă germanică; cantoanele Vaud şi Neuchâtel sunt elveţiene, în ciuda afinităţii lor cu francezii".[103] Iată una din primele definiţii ale naţiunii, considerată ca o construcţie politică şi culturală. Continentul nu trebuia fărâmiţat excesiv, numai în funcţie de limbi; şi nici nu trebuiau amalgamate teritorii pe motive exclusiv etnice şi lingvistice. Astfel, respectând argumentul etno-lingvistic, dar depăşindu-l, Napoleon III vedea o Italie şi o Germanie unite printr-o legătură confederativă care să ţină seama, deopotrivă, de diviziunile de ordin istoric şi cultural. Aceste ţări nu aveau vocaţia „unitară" a Franţei. Interpretarea corespundea unei diversităţi italiene şi germane foarte

---

[101] „Lettre de l'Empereur aux souverains de l'Europe", 4 noiembrie 1 863, *La politique impériale*, pp. 399-401.

[102] Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra, 1983, traducere franceză: *L'Imaginaire national*, Paris, 1996.

[103] Napoleon III către Emile Ollivier, 7 noiembrie 1869, în Emile Ollivier, *L'Empire libéral*, vol. 12, Paris, 1908, pp. 146-147.

reale, dar reflecta, nu mai puțin, lipsa de entuziasm a francezilor față de constituirea a două state puternice, dincolo de Alpi şi de Rin. Politica naționalităților urma să întărească Franța, nu să-i creeze dificultăți.

Noua organizare a Europei trebuia să fie mai echitabilă, dar înainte de orice mai conformă cu interesele franceze. Alianța antifranceză din 1815 trebuia sfărâmată, foştii parteneri trebuiau asmuțiți unii contra celorlalți (Marea Britanie contra Rusiei, Austria contra Rusiei, Prusia contra Austriei), iar imperiile trebuiau slăbite prin sprijinul acordat naționalităților (italieni, polonezi, unguri, români…). Ar fi urmat un soi de dezordine europeană care i-ar fi permis Franței, statul continental cel mai puternic, să ocupe poziția de arbitru şi să forțeze instaurarea noii ordini. De la *dominația* lui Napoleon I se trecea la *arbitrajul* lui Napoleon III.

Revizuirea frontierelor privea desigur şi Franța. Pentru Ludovic Napoleon, ca pentru orice patriot francez, frontiera legitimă a țării, la est, era cea formată de Alpi şi de Rin. O frontieră câştigată în 1795, în urma victoriilor obținute de Franța revoluționară împotriva primei coaliții, şi recunoscută de puterile europene înainte ca prăbuşirea imperiului napoleonian să ducă, odată cu abandonarea altor câştiguri teritoriale, la pierderea acestor regiuni considerate deja franceze. Era inacceptabil ca abolirea sistemului decis la Viena în 1815 să se facă doar în beneficiul vecinilor Franței (Piemontul şi Prusia, Italia şi Germania), fără a-i aduce nimic Franței, țara care declanşase mişcarea. Pe linia Alpilor şi a Rinului, Franța şi-ar fi atins limitele naturale şi definitive. În acest fel, ea putea spera să-şi păstreze preeminența – ca teritoriu, populație şi potențial economic – chiar şi în fața unei Germanii unificate.

Aceste ambiții păreau puțin conforme cu principiul naționalităților. Dar Napoleon III o spusese: națiunea nu e definită doar de criteriile etniei şi limbii. Mai era şi geografia, adică, pentru Franța, „hotarele ei naturale". Apoi erau şi alte legături, şi alte interese: istorice, culturale, economice. Astfel, populațiile de limbă germană sau italiană puteau să devină franceze (cu condiția să ratifice ele însele, prin plebiscit, o asemenea alipire), fără a viola defel conceptul de națiune. Belgia punea o problemă mai delicată: dacă nu era pe deplin o națiune, era cel puțin (începând din 1830) un stat, recunoscut de toate puterile europene. Însă Napoleon III nu credea într-o naționalitate belgiană; timp de două decenii, până în 1815, Belgia făcuse corp comun cu Franța; în plus, era (parțial) de limbă şi de cultură franceză; aparținuse Galiei antice; şi se găsea la vest de Rin…; într-un cuvânt, vocația ei era să revină la Franța.

În ciuda argumentelor franceze, acest gen de revendicări păreau să dezvăluie în ochii celorlalți o strategie de anexiuni, opusă celei declarate oficial. De unde şi îngrijorarea Angliei, mai ales când venea vorba de Belgia. La fel ca politica internă a lui Napoleon III, politica lui externă acumula prea multe contradicții. Tendința intelectuală a împăratului era – cum am văzut – spre marea sinteză. Prefera să combine lucrurile mai curând decât să le separe şi să aleagă clar o soluție sau alta. Credea că-i poate mulțumi pe toți, cu riscul de a trezi o suspiciune generală. Drepturile națiunilor, legitimitatea suveranilor, eliberarea popoarelor, echilibrul european, predominanța franceză, expansiunea teritorială a Franței, alianța specială cu Anglia, dar şi o strategie europeană de natură să-l nelinişteasă pe aliatul principal – toate acestea se combinau într-un joc

complicat care, în loc să atenueze contradicțiile, risca să le ațâțe şi mai rău.

O viziune planetară

Mai era, de asemenea, politica internațională. Napoleon III este un „mondialist” convins, atitudine care contrastează cu tradiția franceză, mai mult continentală. Timp de secole, Franța fusese, de departe, cea mai mare putere a continentului. Teritoriul ei era imens (având în vedere raportul spațiu-timp în epoca pretehnologică), iar populația cu mult mai numeroasă decât a celorlalte state (față de o Germanie şi o Italie fărâmițate şi de o Anglie încă foarte mică, numărând de două-trei ori mai puțini locuitori decât vecinul ei francez). În aceste condiții, Franța era tentată să joace cartea hegemoniei europene (fiind adesea nevoită să reziste unor coaliții care încercau să-i frâneze expansiunea), ceea ce-i limita interesul pentru orizonturile îndepărtate. Economia ei, rurală în cea mai mare parte, era mai puțin orientată spre exterior; fațada maritimă, atlantică şi mediteraneeană, deşi activă, a contribuit destul de puțin la dezvoltarea economică a țării în ansamblul ei. Posesiunile coloniale au fost percepute ca nişte anexe de importanță relativă. Cel mai mult contau Antilele, pentru că furnizau câteva produse tropicale prețioase – zahăr, cafea, bumbac, tutun. Dar vastele posesiuni din America de Nord (mult mai mari, inițial, decât cele britanice): Canada şi Louisiana, au fost lăsate în voia sorții. Teoretic, America de Nord ar fi putut deveni o Americă franceză. Însă colonizarea ei a fost nesemnificativă şi, prin tratatul de pace de la Paris din 1763, întreg teritoriul a fost cedat cu o anumită uşurătate (cele „câteva pogoane de zăpadă” din Canada). Expansiunea franceză în India a fost şi ea slab sprijinită de guvernul regal; astfel, succesele lui Dupleix au rămas fără consecințe şi India le-a revenit aproape integral britanicilor. Revoluția şi epoca napoleoniană au accentuat această dihotomie: o prezență sporită în Europa şi abandonarea aproape completă a prezenței extraeuropene. Blocada continentală impusă de Napoleon însemna, foarte limpede: Europa este a noastră, restul lumii – al Angliei (şi Louisiana – partea recuperată de la Spania în 1800 – a Statelor Unite, care au cumpărat-o în 1803). După 1815, politica externă a Franței a fost marcată de complexul înfrângerii. Puține inițiative în Europa, şi mai puține în afara ei, cu excepția Mediteranei; dar sprijinul: francez pentru Egiptul lui Mehmet Ali în 1840 a încetat rapid în fața ostilității celorlalte puteri. În schimb, Franța a găsit în Algeria (începând din 1830) un nou debuşeu colonial. Numai că Algeria nu era chiar o posesiune îndepărtată; părea mai curând o prelungire a Franței pe celălalt țărm al Mediteranei.

Acest comportament timid nu era pe gustul lui Ludovic Napoleon. Într-un text din iunie 1841, deținutul de la Ham visa deja o expansiune în toate direcțiile:

„Străbateți mările şi oriunde veți găsi un țărm, un continent, o insulă sau o stâncă, sădiți seminția voastră, inteligentă şi muncitoare, ca bază a unei noi civilizații. Din păcate, actuala situație a Europei nu-i permite Franței să-şi întindă fără riscuri dominația în puncte izolate, situate la capătul lumii. […] Posesiunile îndepărtate, dezastruoase pe

timp de război, sunt o sursă de slăbiciune, iar nu de prosperitate."[104]

Această politică mondială „à l'anglaise" depăşea aşadar puterile unei Franţe slăbite, Franţa lui Ludovic Filip. În schimb, o Franţă care şi-ar pune în valoare potenţialul, o Franţă nouă, performantă, Franţa *lui*, va fi pregătită să încerce aventura şi să fie prezentă în toate colţurile lumii.

În octombrie 1852, în discursul de la Bordeaux, Ludovic Napoleon menţiona deja, după Algeria („un regat întins pe care Franţa trebuie să-l asimileze"), îndepărtata Americă, arătând necesitatea de a „apropia de continentul american" „toate marile noastre porturi din vest".[105] Reducerea dimensiunilor lumii „prin căi de comunicare directe şi rapide" era în ochii lui necesitatea primordială. Totul se leagă, la toate nivelurile, într-un sistem perfect integrat: noua reţea urbană a Parisului, căile ferate, navigaţia maritimă, străpungerea istmurilor intercontinentale…

Iată o concepţie despre politică nu prea obişnuită în epocă. Desigur, Napoleon III nu ignoră tradiţionalele combinaţii diplomatice; ba chiar e foarte dotat pentru intriga pură. Vede însă mult mai departe. În viziunea lui, raporturile internaţionale înglobează – şi vor îngloba din ce în ce mai mult – interesele şi proiectele economice. Îl putem socoti promotorul unei *diplomaţii economice*, în măsura în care, cum scrie Christian Shefer, „afacerile industriale sau financiare nu i se par foarte diferite de afacerile de stat şi le consideră capabile să contribuie la realizarea unor proiecte politice. În timpul Războiului Crimeii, de pildă, când vrea să găsească un nou partener, Napoleon III trimite în Spania ingineri şi bancheri care vor studia liniile de cale ferată, vor lucra la echiparea economică a ţării şi care, prin aceste servicii, vor crea o atmosferă favorabilă încheierii unei alianţe. Asemenea metode vor fi apoi din ce în ce mai des folosite […] Dar ele erau noi pe vremea lui Napoleon III şi, când îl vedem servindu-se de ele, ne apare ca un fel de precursor."[106]

Chiar şi înainte de a ajunge la putere, prinţul Ludovic Napoleon considera că omenirea era pe cale să treacă de la sistemul războiului la cel al comerţului. „Timpul războiului a trecut", scria el în 1846; „doar comerţul îşi continuă azi cuceririle".[107] Datorită comerţului, întreaga lume va avea parte de „binefacerile creştinismului şi civilizaţiei". Ca oricare occidental din vremea lui, era convins de superioritatea civilizaţiei sale. Nu credea însă că vocaţia acesteia era să domine şi să exploateze popoarele mai puţin avansate; dimpotrivă, trebuia să le atragă pe calea ei, în propriul ei beneficiu, fireşte (şi în folosul Franţei în particular), dar şi în beneficiul celor care luau ca model Occidentul. „Mai mult decât majoritatea contemporanilor săi, e conştient de ceea ce numim acum solidaritate internaţională şi interdependenţă a popoarelor."[108] Plănuia o adevărată strategie de dezvoltare, un scenariu în care nu existau câştigători şi păgubaşi, ci doar câştigători.

---

[104] Adrien Dansette, *op. cit.*, p. 223.

[105] „Discours de Bordeaux", *La politique impériale*, p. 160.

[106] Christian Shefer, *La grande pensée de Napoléon III*, *op. cit.*, pp. 17-18.

[107] *Le canal de Nicaragua ou projet de jonction des océans Atlantique et Pacifique au moyen d'un canal*, în *Œuvres de Napoléon III*, vol. II, Paris, 1854, p. 542.

[108] Christian Shefer, *op. cit.*, p. 18.

Consideraţiile de mai sus, extrase dintr-o curioasă broşură publicată de prinţ la Londra, în 1846, dovedesc varietatea preocupărilor sale, dar şi o incontestabilă unitate de gândire. Titlul ei în engleză este *Canal of Nicaragua, or a Project to Connect the Atlantic and Pacific Oceans by Means of a Canal*; câţiva ani mai târziu apare versiunea franceză: *Le Canal de Nicaragua ou projet de jonction des océans Atlantique et Pacifique au moyen d'un canal*. Ideea nu-i aparţinea; ea circula deja, în două versiuni principale: Canalul Panama, cel care va fi realizat efectiv, şi un altul care ar fi traversat Nicaragua integrând cursurile de apă şi lacurile din această ţară. Al doilea traseu i se părea lui Ludovic Napoleon mai potrivit decât primul. De fapt, ce urmărea el? Să unifice lumea, în primul rând, să scurteze distanţele, să stimuleze comerţul, să sporească prosperitatea. *Canalul* din Nicaragua, la fel ca acele colonii agricole imaginate în *Extinction du paupérisme* sau ca interpretările din *Idées napoléoniennes*, se înscria în arsenalul de mijloace menite să propulseze omenirea într-o fază nouă, de prosperitate şi pace. Răzbătea aici latura saint-simoniană a gândirii prinţului. Dar nu era singurul scop al proiectului. Într-adevăr, de ce, în locul traseului scurt al canalului Panama, să prefere un traseu mult mai lung, şerpuit şi complicat, ce traversa Nicaragua de la un capăt la altul? Pur şi simplu pentru că, pe lângă înlesnirile aduse navigaţiei internaţionale, prinţul era interesat de soarta Americilor, şi în particular de raporturile de putere dintre Statele Unite şi America Latină. În Panama, canalul era un simplu canal, traversând un istm îngust, mlăştinos şi puţin populat. În schimb, misiunea canalului din Nicaragua nu se reducea la transport; aici, el trebuia să revigoreze o ţară fertilă, cu bun potenţial de dezvoltare. Viitorul acestui posibil Eldorado îl extaziază la propriu pe prinţ, care visează o Nicaragua menită să atingă „un nivel fabulos de prosperitate şi măreţie". „Să ne gândim la efectele aproape miraculoase pe care le-ar produce în această ţară superbă trecerea anuală a două-trei mii de vase care ar schimba produsele străine pe cele din America Centrală, aducând peste tot viaţa şi bogăţia! Ne putem imagina aceste ţărmuri, azi solitare, populate cu sate şi oraşe; aceste lacuri, azi triste şi tăcute, brăzdate de corăbii; aceste pământuri necultivate, devenind rodnice; aceste păduri şi aceste mine, exploatate, şi râurile care se varsă în lacuri şi în Rio San Juan ducând în inima ţării toate binefacerile civilizaţiei."[109] Punerea în valoare a ţării ar determina un aflux de emigranţi europeni, făcând să crească şi mai mult ritmul de dezvoltare.

Era bine pentru Nicaragua, era bine pentru toată America Centrală. Dar mai ales pentru echilibrul general al continentului american. America Centrală va deveni „un stat înfloritor şi important, care va restabili echilibrul puterii creând în America Latină un nou centru de activitate industrială, destul de puternic ca să nască un viu sentiment naţional şi să împiedice, prin susţinerea Mexicului, noi încălcări din partea vecinului de la nord."[110] În clar, trebuia oprită expansiunea, deja îngrijorătoare, a Statelor Unite, care ameninţa să producă dezechilibre în Americi şi în întreaga lume, şi să restrângă rolul internaţional al marilor puteri europene.

Să mizezi pe Nicaragua contra Statelor Unite: e un pariu insolit. Cincisprezece ani mai târziu, a fost rândul Mexicului să intre în jocul împăratului (în chiar momentul când

---

[109] *Le canal de Nicaragua…*, p. 487.

[110] *Ibidem*, p. 484.

secesiunea statelor din sud părea să blocheze ascensiunea puterii americane). Intențiile lui Napoleon III sunt enunțate explicit sub propria-i semnătură (într-o scrisoare din 3 iulie 1862 adresată generalului Forey, comandantul corpului expediționar din Mexic):

„Aşa cum se prezintă acum lumea civilizată, Europa este interesată de prosperitatea Americii, căci ea ne alimentează industria şi întreține comerțul. Este în interesul nostru ca Republica Statelor Unite să fie puternică şi prosperă, dar nu avem niciun interes să cucerească Golful Mexic, să domine Antilele şi America de Sud şi să rămână singura sursă de mărfuri în Lumea Nouă. Dacă Statele Unite ar stăpâni Mexicul şi, drept urmare, America Centrală şi trecerea dintre cele două oceane, ele ar fi, de acum înainte, singura putere din America. Dacă însă Mexicul îşi cucereşte independența şi îşi păstrează integritatea teritoriului, dacă armata franceză instalează acolo un guvern stabil, vom ridica un zid de netrecut în calea expansiunii Statelor Unite, vom menține independența coloniilor noastre din Antile, ca şi a celor care aparțin ingratei Spanii; ne vom întinde influența binefăcătoare în centrul Americii, iar această influență, propagându-se în nord ca şi în sud, va crea debuşee imense pentru comerțul nostru şi va procura materii prime indispensabile pentru industria noastră…”[111]

Totul e spus aici: prioritatea intereselor economice şi comerciale, blocarea expansiunii Statelor Unite, influența sporită a Franței în America Latină. Însă acest proiect mexican nu trebuie văzut, în niciun caz, ca o alternativă la mai vechiul proiect nicaraguan. Cele două se susțineau reciproc. Ideea canalului din Nicaragua rămânea mai de parte în mintea împăratului, mare apărător şi al Canalului Suez: două „scurtături” care trebuiau să unifice lumea şi să aducă peste tot bunăstarea.

La cuvintele împăratului, să adăugăm şi considerațiile lui Michel Chevalier, consilierul său cel mai ascultat. „Când privim mapamondul – scria acesta într-un studiu consacrat Mexicului –, şi comparăm, la distanță de aproximativ două secole, spațiul ocupat de popoarele catolice cu spațiul în care s-au aşezat şi s-au consolidat puternic, cu toate atributele puterii şi ale civilizației, națiunile creştine disidente, protestanți de felurite confesiuni şi ortodocşi, suntem frapați şi consternați de pierderile suferite de primii şi de tot ce au câştigat şi câştigă ceilalți în fiecare zi. Acest sentiment dureros ne este întărit când citim statisticile privind creşterea populației şi a bogăției în diferitele state. Națiunile catolice par amenințate să fie înecate de o mare ce creşte neîncetat.”[112]

Țări latine, țări catolice: latinitatea şi catolicismul figurează printre ingredientele strategiei internaționale a lui Napoleon III. Ele par mai puțin nişte obiective în sine, şi mai mult instrumentele unei politici. Regiunile în care împăratul vrea să instituie întâietatea Franței sunt Mediterana şi America Latină. Mediterana este pe jumătate latină şi catolică – datorită Franței, Spaniei şi Italiei. În plus, Spania şi Portugalia reprezintă legături între Mediterana şi America Latină. Fără să fie un necredincios, Napoleon III nu e nici pe departe un bigot. Nici clerical, nici anticlerical, pentru că nu teologia îl interesează, ci politica religioasă. Catolicismul e pentru el o componentă inseparabilă a civilizației: franceze şi a lumii latine. Ştie că are nevoie de sprijinul

---

[111] Christian Shefer, *op. cit.*, p. 245.

[112] Michel Chevalier, *L'Expédition du Mexique*, extras din *Revue des deux Mondes*, 1 şi 15 aprilie 1862, pp. 87-88.

Bisericii Catolice în politica internă. Şi ştie la fel de bine că Biserica Catolică este un instrument de expansiune util. Misionarii: francezi erau foarte activi în Africa, Asia şi insulele din Pacific. Ei precedau adesea instalarea efectivă a autorității: franceze (protecția misiuni lor religioase – supuse unor persecuții în anumite locuri – oferind pretexte pentru numeroase intervenții). De asemenea, exista o concurență acerbă între misionarii catolici şi cei protestanți, sau mai exact, în termeni politici, între: francezi şi anglo-saxoni. Influența: franceză în lume prezenta aşadar în mod obiectiv, pe lângă componentele economice şi militare, o dimensiune catolică la fel de semnificativă.

Dar împăratul voia să se sprijine şi pe islam (dovedind, dacă mai era nevoie, că eficacitatea politică îl interesa mult mai mult decât deosebirile de ordin religios). Într-adevăr, Mediterana însemna şi Islamul! Anul 1860 marchează o cotitură în politica arabă a lui Napoleon III; în timpul primei sale călătorii la Alger, făcea faimoasa declarație: „Sunt, deopotrivă, împăratul arabilor şi al francezilor.” În februarie 1863, îi comunica guvernatorului Algeriei că politica de discriminare era definitiv încheiată. Arabii trebuiau convinşi că „nu am venit în Algeria pentru a-i oprima şi jefui, ci pentru a le aduce binefacerile civilizației. Or, prima condiție a unei societăți civilizate e respectarea dreptului fiecăruia”. Altminteri, continua împăratul, „ar trebui să împingem toată populația arabă în deşert şi să-i impunem soarta indienilor din America de Nord, lucru imposibil şi inuman”. „Să încercăm aşadar, prin toate mijloacele, să ne apropiem această rasă inteligentă şi mândră, de războinici şi agricultori.”[113] În loc de colonizare, se profila începutul unei asocieri. Un viitor regat algerian, alipit Franței?

Dar suveranul privea deja mai departe, luând în calcul tot țărmul arab al Mediteranei: Tunisia, Egiptul, Canalul Suez, Siria… Gândul lui secret era să remodeleze Orientul Apropiat, la fel cum se pregătea să remodeleze Europa. Pentru această operație de anvergură, credea că găsise omul potrivit. Abd El Kader (1808-1883), conducător algerian, adversar al Franței, învins şi capturat în 1847, a fost eliberat de prințul-preşedinte în 1852; din acel moment, între cei doi bărbați s-a produs o apropiere. Abd El Kader s-a instalat la Constantinopol şi apoi la Damasc; a revenit în Franța în două rânduri, în 1855 şi 1865; de fiecare dată, Napoleon III l-a primit cu atenții speciale. În 1860, în timpul unor înfruntări sângeroase în Siria, Abd El Kader s-a remarcat salvând viața multor creştini. Pe el se gândea Napoleon III să-l pună cândva în fruntea unui regat arab al Orientului Apropiat (cu centrul la Damasc), legat de Poarta Otomană, ca Egiptul, şi beneficiind totodată de o largă autonomie. Proiect conex cu proiectul algerian. Două regate arabe în perspectivă, şi mai ales perspectiva unei strânse asocieri între Franța şi lumea islamică. Lui Bismarck, împăratul îi mărturiseşte că vrea să facă din Mediterana „un lac aproape: francez”.[114]

Napoleon III a fost socotit precursor al imperiului colonial francez. Lucru adevărat doar într-o mică măsură. A fost, încă o dată, „mai precursor” decât atât, prefigurând mai curând „neocolonialismul” decât colonialismul clasic. Mediterana şi America Latină îl interesau cu prioritate, mult mai mult decât Africa Neagră sau Extremul Orient. Or, nu se

---

[113] „Lettre de l'Empereur au gouverneur de l'Algérie”, 6 februarie 1863, *La politique impériale*, pp. 390-394.

[114] Daniel Rivet, „Le rêve arabe de Napoléon III”, în *L'Histoire*, ianuarie 1991, pp. 26-32.

punea chestiunea de a coloniza America Latină; de asemenea, în afară de Algeria, nu plănuia să se impună pe țărmurile Mediteranei prin cuceriri. Apropiat de doctrina saint-simoniană, Napoleon III voia să atragă aceste țări pe calea dezvoltării, într-o relație mai curând de cooperare decât de dominare-supunere. Nici vorbă, totuşi, de un parteneriat între egali: perspectiva era cea a unei tutele binevoitoare, similară atitudinii paternaliste manifestate față de clasa muncitoare franceză, şi care trebuia să fie avantajoasă atât pentru popoarele respective, cât şi pentru interesele economice şi geostrategice ale Franței.

Franța, Europa şi lumea

Mondialist *avant la lettre*; european, într-o Europă sfâşiată; dar nu mai puțin: francez, preocupat de interesele şi măreția țării sale. Între aceşti trei termeni, între aceste trei „identități" pe care şi le asuma, Napoleon III nu vedea absolut nicio contradicție. Prin accelerarea schimburilor, întreaga omenire urma să se îmbogățească şi să profite de cuceririle civilizației. La rândul ei, Europa avea să-şi găsească un nou echilibru, printr-o reîmpărțire teritorială mai atentă la drepturile popoarelor (fără să ignore însă drepturile istorice ale dinastiilor). Aceste multiple transformări aveau să fie în avantajul lumii întregi, dar mai ales al Franței. I s-a imputat lui Napoleon III că ar fi acționat împotriva țării sale, în special prin politica naționalităților. Că ar fi fost mai mult european decât francez. Este o acuzație lipsită de temei, cel puțin la nivelul intențiilor. E drept că lucrurile au luat o întorsătură proastă (în primul rând din cauza unificării germane), dar fiecare proiect al împăratului, european sau mondial, a fost gândit, înainte de orice, în perspectiva obiectivelor franceze. Napoleon III nu părea conştient că răsturnarea preconizată – şi parțial realizată – în echilibrul lumii trebuia să aibă obligatoriu câştigători şi păgubaşi. Credea sincer, şi naiv, că toți actorii şi toate interesele vor ieşi în câştig, iar Franța mai mult decât toți. Din păcate, Franța a trebuit să achite „nota de plată".

Dacă ne limităm strict la rezultatele scontate, acestea pot fi rezumate în câteva rânduri. Aşadar, ce voia Napoleon III?

O Franță mai activă, cu o industrie şi un comerț mai dezvoltate. Şi prin urmare mai bogată. Mai echilibrată politic şi social, în urma unui compromis rezonabil între ideologiile de stânga şi de dreapta. O Franță în care sărăcia, sau cel puțin sărăcia extremă, să aparțină trecutului. O Franță care, pe continent, să spargă blocul antifrancez din 1815 şi, renunțând la iluzia hegemonică, să joace un rol recunoscut şi respectat de arbitru european, devenit posibil atât prin slăbirea puterilor concurente (Rusia, Austria), cât şi prin deşteptarea naționalităților, solidare în mod natural cu marea lor protectoare. În afara Europei, o Franță la fel de prezentă ca Anglia, grație mai ales expansiunii sale comerciale şi căilor maritime pe care avea să le stăpânească prin deschiderea Canalului Suez şi a celui din Nicaragua. În America Latină, deschisă influenței franceze, să îngroape doctrina Monroe, să oprească expansiunea Statelor Unite şi să îndepărteze pericolul unei „supraputeri" nord-americane. Între timp, Mediterana ar fi devenit un lac francez. În fine, simbol de modernitate şi de putere,

Parisul, Parisul transfigurat, avea să-şi răspândească lumina peste lume…

Programul este expresia, abia prelucrată, a unui vis. Un vis ale cărui obiective imaginare nu erau susținute de mijloace reale. Un vis ce nu avea nicio şansă de a fi realizat integral. Prin forță şi voință, oamenii sunt capabili să învingă multe obstacole, dar niciodată nu vor reuşi să recreeze lumea. Acest proiect ar fi putut să eşueze total.

Până la urmă, bilanțul înregistrează eşecuri, dar şi împliniri. În fața unui tablou atât de contradictoriu, e greu să formulăm o judecată globală. Mai curând trebuie să analizăm, punct cu punct, modul în care intențiile împăratului s-au transpus în istorie: uneori destul de fidel, uneori incomplet sau defectuos, alteori cu rezultate perverse…

IV. Reuşite şi eşecuri: Franța

De la Napoleon III… la al Doilea Imperiu

Napoleon III şi al Doilea Imperiu sunt două subiecte strâns legate, dar nu identice. Desigur, a fost un regim foarte personalizat. Înainte de a exista, el a fost gândit, a fost dorit de Ludovic Napoleon. Marile orientări ale politicii imperiale au fost hotărâte de el; e principalul responsabil pentru deciziile cruciale, dar şi pentru mai multe indecizii funeste. Oricum, intențiile inițiale ale unei politici şi rezultatele ei nu sunt niciodată aceleaşi; uneori, cele din urmă sunt chiar opuse primelor. Desfăşurarea efectivă a evenimentelor e rezultatul unei interacțiuni complexe şi puțin previzibile între proiectele ideale şi structurile şi dinamica lumii. Putem visa orice, dar nu putem realiza totul. O astfel de limitare e cu atât mai evidentă în cazul lui Napoleon III, ale cărui obiective, extrem de diverse, trădează un voluntarism insuficient stăpânit, frizând uneori inconştiența. Într-adevăr, să schimbi fața Franței, a Europei, a lumii întregi… Cum să învingi atâtea inerții, rezistențe, împotriviri? Împăratul a fost susținut doar în foarte mică măsură, inclusiv de apropiații săi. De cele mai multe ori, a rămas un om singur în confruntarea lui cu Istoria.

Se poate observa uşor modul în care ideile şi deciziile împăratului se diluează ori îşi mută accentul din momentul în care începe aplicarea (sau, uneori, „neaplicarea”) lor. Primul cerc de fideli este format din aventurieri de anvergură (aventurierul „suprem” e împăratul însuşi), care nu se tern să-şi asume riscuri, dimpotrivă, dar care au opțiuni adesea divergente, în funcție de propriile lor repere şi temperamente. O filosofie a schimbării şi acțiunii, obligatoriu inventivă, stimulează diversitatea opțiunilor. Persigny susține autoritatea şi democrația directă; foarte influent în primii ani de după lovitura de stat, a devenit destul de incomod în momentul când regimul s-a hotărât să joace cartea liberalizării. Alături de el, omul de mână forte de la începutul Imperiului a fost mareşalul Saint-Arnaud, unul din artizanii loviturii de stat: ambițios, lipsit de scrupule, brutal şi eficient; în 1854, a părăsit Ministerul de Război plecând pe câmpul de luptă, i-a învins pe ruşi la Alma, în Crimeea, dar, grav bolnav, a murit la câteva zile după aceea, sfârşind eroic o viață şi o carieră controversate. În schimb Morny, alt personaj-cheie al loviturii de stat, s-a dovedit capabil de adaptare la toate orientările; după ce contribuise la instaurarea imperiului autoritar, a fost printre primii care au susținut liberalizarea, după 1860. Prințul Napoleon reprezenta – şi chiar ostentativ – bonapartismului de stânga: era preocupat de soarta muncitorilor, adept al liberului schimb, anticlerical şi apărător pasionat al cauzei naționalităților. Împărăteasa Eugenia era, din contră, conservatoare şi catolică. În politica externă, Persigny susținea Anglia, Morny, Rusia (s-a opus Războiului Crimeii; apoi, numit ambasador la Sankt Petersburg, s-a însurat cu o tânără aristocrată rusoaică), prințul Napoleon susținea Italia, iar împărăteasa – Austria. Din fericire, împăratul se arăta puțin influențabil (chiar dacă nu contrazicea pe nimeni!), însă divergențele din anturajul său nu erau, pare-se, cea mai bună terapie pentru indecizia lui cronică.

Mai jos, la nivelul personalului politic şi al administraţiei, dorinţa de schimbare manifestată la vârful statului scădea simţitor. Domnea birocraţia, moştenită în special de la Monarhia din Iulie, şi tentată, fireşte, mai curând de rutină şi *statu quo* decât de proiectele vizionare ale împăratului. Acesta nu izbutea să-şi domine aparatul; aşa cum remarcă unul dintre biografii săi, „Napoleon III poate conduce Franţa, dar nu şi birourile". Era de altfel conştient de incapacitatea lui de a gestiona. „Să guvernezi e în regulă – dar trebuie să şi administrezi!", se plângea el, şi constata, decepţionat: „Nu am influenţă!"[115] Deciziile cele mai importante le lua în secret, probabil din cauza temperamentului, dar nu mai puţin de teama sabotajului; când nu era sigur că va fi ascultat, încerca să-i pună pe ceilalţi în faţa faptului împlinit. Aşa a procedat în 1860, când a încheiat tratatul de liber schimb cu Anglia: pregătirea lui a fost ascunsă cu grijă, iar anunţul a produs stupoare. Acelaşi joc dublu în politica externă: miniştrii succesivi sunt reticenţi faţă de proiectele fanteziste ale împăratului, şi nici el nu se deranjează să-i ţină la curent cu intenţiile lui; uneori, face exact pe dos faţă de ceea ce aşteaptă ceilalţi de la el.

Parisul lui Haussmann sau Parisul lui Napoleon III?

Printre colaboratorii lui Napoleon III, un singur om s-a arătat şi dornic şi capabil să-i pună metodic în operă un mare proiect. Proiectul era transformarea Parisului. Omul: baronul Haussmann, numit prefect al Senei în iunie 1853, în care calitate a fost „patronul" capitalei până în ianuarie 1870. Dosarul parizian arată zelul înnoitor ce caracteriza programul imperial în ansamblul său. Parisul trebuia reconstruit, la fel cum trebuia reconstruită Franţa, Europa, eventual întreaga lume. Însă Parisul a fost singura iniţiativă dusă până la capăt, oferind astfel, prin reuşita ei strălucită, o imagine sintetică a lumii restructurate, ordonate şi modernizate pe care o visa Napoleon III.

Meritele împăratului, respectiv cele ale prefectului Senei au fost judecate destul de diferit. Unii au văzut în Haussmann un simplu executant, ceea ce, evident, este cu mult sub contribuţia lui reală. Alţii, dimpotrivă, minimalizează rolul lui Napoleon III şi-l scot în faţă pe Haussmann. Astfel, se vorbeşte în mod curent despre Parisul lui Haussmann, despre un Paris „haussmannian".[116] Apelaţiune pe cât de justă faţă de Haussmann, pe atât de injustă faţă de Napoleon III. Ar trebui să fie respectată ierarhia: dacă nu ierarhia formală care-l subordonează pe prefect împăratului său, atunci măcar ierarhia reală care-l aşază pe iniţiator mai sus de discipolul său. Cel care a decis transformarea Parisului este Napoleon III.[117] Fără Haussmann, ar fi făcut-o mai puţin bine, poate mult mai puţin bine, însă ar fi făcut-o oricum. În schimb, fără Napoleon III, Haussmann nici n-

[115] Octave Aubry, *op. cit.*, pp. 118-119.

[116] Vezi, ca exemple, Pierre Pinon, *Atlas du Paris haussmannien*, care prezintă de altfel foarte clar rolul lui Napoleon III, sau manualul editat de Editura Nathan, *Le Monde, l'Europe, la France (1850-945)*, cu un capitol intitulat „Le Paris d'Haussmann" în care Napoleon III este complet ignorat, iar o întrebare este formulată astfel: „Care sunt transformările, lucrările sau amenajările voite de prefectul Haussmann sub al Doilea Imperiu?" (pp. 106-107).

[117] Despre „concepţiile urbanistice şi sociale" ale lui Napoleon III, Pierre Pinon, *op. cit.*, pp. 30-31.

ar fi existat. Când ajunge el la Paris, în iunie 1853, primele străpungeri erau deja executate, la inițiativa prințului-preşedinte, respectiv împăratului: prelungirea străzii Rivoli, strada des Ecoles, bulevardul Strasbourg. Când şi-a depus jurământul în calitate de prefect, Haussmann a fost invitat la cabinetul împăratului; acesta, scrie Haussmann în *Memoriile* sale, „era nerăbdător să-mi arate o hartă a Parisului pe care se vedeau, trasate de mâna lui cu albastru, roşu, galben şi verde, în funcție de prioritate, noile artere pe care-şi propunea să le realizeze”[118] (şi care chiar au urmat, în cea mai mare parte, traseele indicate de împărat).

În această vastă inițiativă, Haussmann a venit în primul rând cu o energie şi o tenacitate ieşite din comun. A completat rețeaua inițială schițată de Napoleon III şi a dat ansamblului un caracter mai sistematic. Nu i se putea pretinde suveranului să se implice în fiecare amănunt; prins în vârtejul unei politici din ce în ce mai complicate, el „n-a jucat întotdeauna cu aceeaşi ardoare rolul activ, personal, direct, pe care şi-l asumase în transformarea Parisului”.[119] Haussmann, pe de altă parte, n-a făcut nimic fără să se consulte cu suveranul; fiecare din inițiativele lui personale a trebuit să primească girul patronului. Prefectul, notează Persigny, n-ar fi făcut niciun pas „în afara schiței trasate de împărat, cu mâna lui, pe harta Parisului”.[120] Într-adevăr, Napoleon III a urmărit şi supervizat până la capăt executarea proiectului parizian. În plus, şi mai ales, l-a susținut pe Haussmann, confruntat cu atacuri din toate părțile şi cu probleme financiare imense. Finanțarea lucrărilor a însemnat o îndatorare considerabilă, chiar excesivă, şi l-a pus mereu pe prefect în dificultate; contemporanii amatori de jocuri de cuvinte bombăneau despre „conturile fantastice ale lui Haussmann”[*]. Fără sprijinul autorității imperiale, s-ar fi ajuns inevitabil la faliment. Haussmann o spune direct: „N-aş fi putut niciodată, singur, să continui şi mai ales să duc la bun sfârşit misiunea pe care mi-o încredințase, pentru care mi-a acordat o încredere crescândă şi o libertate de decizie din ce în ce mai mare.”[121] Cu acest sprijin, şi servit de temperamentul lui inflexibil, Haussmann îşi îndeplinise misiunea în cea mai mare parte atunci când, în urma formării guvernului Emile Ollivier (ianuarie 1870), şi-a pierdut postul. Astfel, până la urmă, adversarii săi au reuşit să-l îndepărteze. Prea târziu: pierdea ultima bătălie, dar câştigase deja războiul.

Rezultatul acțiunii conjugate a celor doi bărbați, Napoleon III şi Haussmann, este în fața ochilor noştri. Parisul se prezintă acum, într-o foarte mare măsură, ca o creație urbanistică şi arhitecturală a celui de-al Doilea Imperiu, care a integrat şi subordonat elementele mai vechi, ca şi adăugirile ulterioare. Distrugerile au fost masive. Timp de mulți ani, Parisul a avut aspectul unui oraş sinistrat, lovit de un cutremur de mare magnitudine. Cartierele vechi au dispărut în cea mai mare parte. Au fost însă cruțate monumentele reprezentative; mai mult, demolările au urmărit să degajeze peisajul şi să le pună în valoare, sacrificând, e drept, căsuțele şi străduțele din jur. O concepție foarte

---

[118] *Memoriile* baronului Haussmann, vol. II, Paris, 1890, p. 53.
[119] *Ibidem*, vol. II, p. 58.
[120] Pierre Pinon, *op. cit.*, p. 56.
[*] Joc de cuvinte intraductibil, care face aluzie la E.T.A. Hoffmann, autor romantic de povestiri fantastice. Conte (povestire), şi compte (cont) se pronunță în franceză la fel. (*N t.*)
[121] *Memoriile* baronului Haussmann, vol. II, p. 58.

elitistă despre patrimoniu şi care nu mai corespunde celei de astăzi. În zilele noastre, s-ar fi păstrat segmente din oraşul tradițional: nu doar catedrala Notre-Dame, ci şi cartierul din jurul ei. Dar obiectivul urmărit de împărat şi prefect era foarte precis: cartierele vetuste şi insalubre trebuiau să lase loc liber oraşului nou. Cei doi au creat – într-un timp record, vreo douăzeci de ani – o metropolă modernă, care acum, după un secol şi jumătate, rămâne funcțională şi îşi păstrează aerul din prima tinerețe. În detaliu, stilul „Second Empire”, de un eclectism fără mare originalitate, poate fi gustat sau nu; cu siguranță, Napoleon III şi Haussmann erau mai sensibili la tehnologie decât la calitatea estetică. Ansamblul e totuşi armonios: o sinteză de clasic şi modern care impresionează şi seduce. În concluzie, ar fi absurd să admirăm Parisul aşa cum e acum regretând totodată vechiul Paris, ori să apreciem ansamblul criticând detaliile, în numele unei iluzorii soluții perfecte. Omeneşte vorbind, nu se putea face mai mult: e fără doar şi poate cea mai impresionantă realizare urbanistică din toate timpurile.

Oraşul subteran s-a transformat la fel de mult ca oraşul „vizibil”. Înainte de al Doilea Imperiu, apa era adusă la domiciliu de sacagii. Sub conducerea lui Haussmann, s-a construit o vastă rețea de alimentare cu apă şi o rețea complementară de evacuare. Infrastructura actuală a Parisului se bazează şi azi pe aceste lucrări.

Prin amploarea transformărilor, Parisul rămâne un caz de excepție: el se înscrie însă într-o dinamică mai generală. „Haussmannizarea” (barbarism devenit inevitabil; am vrea să-i cerem scuze lui Napoleon III: ştim, Sire, că inițiatorul e Majestatea Voastră!) a atins, în diverse grade, numeroase oraşe ale Franței. La Lyon, Marsilia sau Bordeaux, s-au tăiat artere largi şi s-au ridicat clădiri impozante; Nantes, Lille, Besançon, Blois, Rouen… au cunoscut şi ele transformări spectaculoase. Franța urbană de la 1870 e foarte diferită de cea de la 1848; în nicio altă perioadă din istoria Franței nu vom găsi două decenii care să fi modificat într-o măsură comparabilă peisajul citadin.

Căile ferate şi Canalul Suez

Alături de Paris şi de ansamblul modernizării urbane, o altă realizare incontestabilă a celui de-al Doilea Imperiu a fost crearea rețelei franceze de căi ferate. Importanța factorului feroviar spre mijlocul secolului al XIX-lea nu poate fi subestimată. În zilele noastre, ca să acoperim distanțele, putem alege între calea ferată, autostradă şi liniile aeriene (fără să uităm telefonia şi Internetul, care pot înlocui deplasarea „fizică”); în epoca lui Napoleon III, în afară de lentele mijloace tradiționale (calul şi diligența), nu exista decât trenul. Toate marile evoluții din secolul al XIX-lea – avântul industriei, creşterea schimburilor, mobilitatea persoanelor, unirea națiunii – sunt în strânsă relație cu dezvoltarea căilor ferate. Or, la acest capitol am constatat deja –, Franța înregistra o întârziere considerabilă. Către 1850, în Anglia sau Belgia, şi chiar în statele germane, trenul lega deja cel puțin oraşele cele mai importante; în Franța, singurul mijloc de transport disponibil rămânea diligența tradițională. Ducele de Broglie povesteşte interminabila călătorie pe care a făcut-o în 1846 de la Paris la Roma; prima etapă, Paris – Marsilia, a fost parcursă cât mai rapid posibil: adică nu mai puțin de „trei zile de mers,

zi şi noapte”.[122]

Foarte curând, în doar câţiva ani, sub impulsul statului şi în particular al prinţului-preşedinte, apoi al împăratului, această întârziere va fi recuperată. Companiile feroviare au fost împinse la acţiune. Au fost încurajate să fuzioneze pentru a-şi spori mijloacele şi mai ales li s-au propus contracte de concesionare pe termen lung (în principiu, 99 de ani), pentru a uşura amortizarea cheltuielilor şi a creşte profitul. Către 1858, reţeaua principală era terminată; companiile au primit noi facilităţi pentru a trece la construirea de linii secundare, mai scumpe şi mai puţin profitabile.[123] Operaţiunea în ansamblul ei a fost un mare succes: revoluţia căii ferate era încheiată, iar Franţa, după ce fusese codaşă, a trecut în plutonul fruntaş al naţiunilor: Pornind de la 3000 de kilometri în 1850, reţeaua franceză ajunge la 17.500 de kilometri în 1870 (cifră încă inferioară celor 24.500 de kilometri ai Marii Britanii; dar cine putea concura, la vremea respectivă, cu cea mai mare putere industrială? Mai puţin şi decât cei 19.500 de kilometri ai reţelei germane; dar mult mai bine decât în 1850, când raportul era de 2 la 1 în favoarea Germaniei).[124]

A treia operaţiune perfect reuşită a fost Canalul Suez. Nu a fost opera „directă” a celui de-al Doilea Imperiu, ci a lui Ferdinand de Lesseps (1805-1894), diplomat francez, înrudit cu familia imperială (văr al împărătesei Eugenia), şi mai ales prieten cu prinţul Said, fiul lui Mehmet Ali, pe care-l cunoscuse când era consul la Cairo, şi care, ajuns în 1854 viceregе al Egiptului, i-a concesionat „dreptul de a înfiinţa şi conduce o companie internaţională pentru străpungerea istmului Suez şi exploatarea unui canal între cele două mări”.[125] Canalul, canalul *lui Lesseps*, se datorează în primul rând iniţiativei, abilităţii, perseverenţei acestuia. Totuşi, cu tot sprijinul egiptean, fără Napoleon III n-ar fi reuşit să-l ducă la bun sfârşit. Englezii – şi în special lordul Palmerston, prim-ministrul britanic – nu vedeau cu ochi buni implantarea francezilor pe drumul spre India (deşi făcută cu mijloace diferite, aceasta amintea de expediţia lui Bonaparte în Egipt). Sultanul, suzeran al vice-regelui Egiptului, adopta automat poziţia britanică. Intervenţia, în general discretă (un profil prea pe faţă francez al Companiei internaţionale a canalului ar fi iritat Anglia), a guvernului imperial şi a lui Napoleon III personal a salvat afacerea în mai multe rânduri (mai ales în timpul crizei din 1864, când arbitrajul lui Napoleon III a relansat operaţiunea şi, în ciuda opoziţiei britanice, a permis terminarea lucrărilor).[126] Canalul a fost inaugurat în noiembrie 1869; alături de Ferdinand de Lesseps, au fost de faţă împărăteasa Eugenia şi numeroase personalităţi arabe, turce şi europene, printre care împăratul Franz Josef şi prinţul moştenitor al Prusiei. Era subliniat astfel caracterul francez şi în acelaşi timp internaţional al lucrării. Dincolo de egoismele naţionale foarte prezente, Canalul Suez ilustra în mod strălucit filosofia „mondialistă” a lui Napoleon III: apropierea tuturor regiunilor globului graţie comunicaţiilor maritime şi dezvoltării

---

[122] Jacques-Victor-Albert, duce de Broglie, *Mémoires*, vol. I, Paris, 1938, p. 126.

[123] Un articol detaliat „*Chemins de fer*”, scris de François Caron, în *Dictionnaire du Second Empire*, sub coordonarea lui Jean Tulard, Paris, 1995, pp. 274-283.

[124] Jean-Pierre Rioux, *op. cit.*, p. 80.

[125] Alain Plessis, „Ferdinand de Lesseps”, în *Dictionnaire du Second Empire*, p. 730.

[126] O bună sinteză pe acest subiect, în articolul lui Jean Ganiage, „Canal Suez”, în *Dictionnaire du Second Empire*, pp. 1221-1224.

comerțului. În plus: Suezul amintea interesul la fel de mare pe care-l suscita celălalt proiect de canal interoceanic, canalul din Nicaragua (preferatul împăratului) sau din Panama. Cele două canale aveau să revoluționeze condițiile economice ale lumii.

O economie cu două viteze

O interpretare larg împărtăşită în privința celui de-al Doilea Imperiu punea în opoziție cele două registre: politic şi economic. Primul era considerat dezastruos. În schimb, al doilea era socotit pozitiv şi chiar excelent. Suntem pe punctul de a depăşi această dihotomie destul de simplistă, arătând, pe de o parte, ceva mai multă înțelegere pentru proiectele politice ale împăratului, şi invers, făcând un bilanț mai realist, adică mai modest, al performanțelor economice.

Pentru Napoleon III, economia era primordială – la fel ca pentru contemporanul său Karl Marx! Ea reprezenta izvorul bogăției, al echilibrului social şi al puterii unei țări. Problema era că trebuiau modernizate structurile şi trebuia accelerată creşterea economică. Soluția preferată de împărat şi de sfătuitorii săi a fost asocierea strânsă între stat şi inițiativa privată. În principiu, nu era nimic nou: acest dozaj de etatism şi liberalism, dozaj variabil, însă mereu prezent, defineşte „modelul francez” cu mult înainte de Napoleon III şi se menține până în zilele noastre. Sub Napoleon III, această relație a funcționat foarte eficient, nu atât prin participarea directă a statului (investițiile publice şi subvențiile au fost destul de limitate), cât prin crearea unui cadru juridic şi instituțional prielnic afacerilor. Mai întâi, însăşi existența unei autorități puternice şi stabile a fost de natură să dea încredere mediilor economice şi financiare. Guvernul, scutit de orice constrângere parlamentară, a putut acționa în voie, şi prompt, în favoarea companiilor considerate performante (chiar dacă le sacrifica pe cele mai slabe). Un întreg evantai de legi şi decrete a venit să susțină proiectele agreate de autorități. Marile lucrări de utilitate publică – reconstruirea Parisului, rețeaua feroviară – au oferit debuşee aproape nelimitate pentru capitaluri. Un program de asemenea anvergură avea nevoie de o finanțare masivă. Aşa a apărut un sistem bancar modern: societăți pe acțiuni (având ca „model” Creditul mobiliar al fraților Pereire fondat în 1852) a căror funcție era tocmai să investească în întreprinderile industriale şi companiile de căi ferate. Asocierea strânsă între bănci şi economie se înscrie printre cele mai importante evoluții inovatoare ale celui de-al Doilea Imperiu. La nevoie, statul a garantat dobânzile împrumuturilor, încurajând astfel creditarea. Una peste alta, acest gen de tandem (stat autoritar-întreprinderi private) se arată adesea foarte eficient, în măsura în care statul nu stinghereşte, ci sprijină activitățile economice; o vedem şi în zilele noastre (Coreea de Sud şi Chile, în urmă cu câtva timp, sau China, astăzi).

Rezultatele acestor eforturi concentrate au fost, sub anumite aspecte, spectaculoase. Parisul şi rețeaua feroviară ies în evidență. Anumite industrii au cunoscut, în acelaşi timp, o infuzie de tehnologii noi şi o creştere importantă. Să reamintim cifrele care indică puterea maşinilor cu abur fixe, în 1850: Franța – 67.000 CP, Marea Britanie – 500.000 CP; în 1870, statistica înregistrează 336.000 pentru

Franța şi 900.000 pentru Marea Britanie: un ritm de creştere francez de trei ori mai rapid, care a dus la recuperarea parțială a handicapului.[127] Siderurgia este şi ea în plină mutație; la începutul celui de-al Doilea Imperiu, furnalele ce funcționau cu lemn erau cu mult mai numeroase decât cele cu cocs; la sfârşitul perioadei, aproape toată producția se realiza cu cocs. Extracția de huilă a crescut de la 5.150.000 de tone în 1847 la 13.510.000 de tone în 1869; producția de fontă a crescut, între aceleaşi date, de la 591.000 de tone la 1.381.000 de tone.[128]

Totuşi, statistica rezervă o surpriză. Reconstituirile econometrice recente arată că economia franceză, în ansamblul ei, s-ar fi dezvoltat mai încet sub al Doilea Imperiu decât sub Monarhia din Iulie (fără a socoti accelerările mai recente). O creştere mai curând „mijlocie" decât „rapidă". De la un model statistic la altul, cifrele şi procentajele diferă (considerabil uneori), dar toate merg în acelaşi sens. Astfel, putem invoca lucrarea cea mai recentă şi care se bucură de o anumită autoritate, *Statistiques historiques* de Angus Maddison. Calculat în dolari internaționali Geary-Khamis din 1990, PIB-ul pe cap de locuitor al Franței este estimat la 1191 dolari în 1830 şi la 1635 în 1847, ceea ce înseamnă o creştere de 37% în timpul Monarhiei din Iulie. Sub al Doilea Imperiu, între 1852 şi 1869 (deci tot un interval de şaptesprezece ani), PIB-ul pe locuitor urcă de la 1664 dolari la 2006 dolari, ceea ce înseamnă o creştere de aproape 21%. Diferența este considerabilă. Tot în termeni de creştere, al Doilea Imperiu realizează un scor aproape egal cu perioada următoare, 1870-1890, dar se comportă mai slab decât perioada 1890-1914.[129]

Şi atunci? Să fie o iluzie optică? Şi da şi nu. Al Doilea Imperiu a avut meritul incontestabil de a moderniza structurile economice ale Franței şi, în parte, mentalitățile economice ale francezilor. El a lansat Franța în marea industrie capitalistă, anunțând preeminența uzinei asupra atelierului, a maşinii asupra artizanatului, a căilor ferate asupra mijloacelor de transport tradiționale… O altă trăsătură caracteristică a fost mobilizarea creditului, implicarea activă a băncilor în activitățile economice. Marile magazine sunt de asemenea o invenție a celui de-al Doilea Imperiu: la Paris, *Le Bon Marché* şi *La Belle Jardinière* apar în 1856, apoi *Printemps*, în 1865.

În fond, această modernizare masivă a fost mai importantă decât creşterea în sine. De asemenea, a fost mai vizibilă şi mai palpabilă: ea îi conferă celui de-al Doilea Imperiu nota distinctivă. Căile ferate, noile bulevarde, marile magazine au modificat radical peisajul şi au modelat comportamentul social. Imperiul s-a concentrat pe câteva sectoare-cheie – mine, metalurgie, bunuri de producție, transporturi, lucrări urbane… Acestea au cunoscut o creştere susținută. Celelalte sectoare – bunuri de consum, textile, alimentație etc. – s-au dezvoltat mai puțin. Dar ponderea lor în statistici e foarte ridicată. Iată deci explicația paradoxului: economia celui de-al Doilea Imperiu este una cu două viteze. Pe de o parte, o industrie modernă care progresează rapid, pe de alta, numeroase sectoare tradiționale, mult mai puțin dinamice. În ciuda eforturile de

[127] Jean-Pierre Rioux, *op. cit.*, p. 67.

[128] Jacques Rougerie, „Le Second Empire", în *Histoire de la France des origines a nos jours*, sub coordonarea lui Georges Duby, Paris, 1995, p. 734.

[129] Angus Maddison, *L'Economie mondiale: statistiques historiques*, pp. 62-64.

modernizare, Franța tradițională (țăranii, meşteşugarii, micul comerț) rămânea mai mare, mult mai mare decât Franța intrată în modernitate.

Conjunctura intră şi ea în ecuație. Influența ei cântăreşte adesea mai greu decât acțiunea guvernanților. Cele mai bune proiecte pot eşua din cauza unei conjuncturi proaste, şi invers, o conjunctură favorabilă poate compensa mediocritatea factorilor responsabili. Nici măcar un regim implicat, autoritar şi în general competent în economie ca al Doilea Imperiu nu putea controla evoluțiile neprevăzute ale economiei franceze şi mondiale. Or, către 1860-1865, s-a produs o răsturnare de conjunctură. Perioada 1815-1860 cunoaşte o creştere susținută: e şansa Restaurației şi a Monarhiei din Iulie. În schimb, de la 1860 şi până la sfârşitul secolului, intervine o încetinire.[130] Ruptura de ritm apare exact în mijlocul evoluției celui de-al Doilea Imperiu. Nu era nimic de făcut. Regimul a acționat eficient în sectoarele pe care le controla nemijlocit. În rest, ciclurile economice au avut ultimul cuvânt.

Tratatul comercial încheiat cu Anglia în 1860 ridică nişte întrebări. A afectat el economia franceză? Mai mulți contemporani au crezut că da, la fel şi unii istorici. Secondat de Michel Chevalier, consilierul său saint-simonian, împăratul a pregătit în mare taină acest tratat pe care-l credea absolut necesar pentru a sili economia franceză să se adapteze la concurență (în plus, era şi idealul lui: o lume cu schimburi libere în avantajul tuturor). Nu era liber-schimb propriu-zis, ci doar un pas spre acest obiectiv. Taxele vamale între cele două țări au fost coborâte la un plafon de maximum 30% (iar pentru majoritatea mărfurilor, şi mai puțin). De acum înainte, industriaşii francezi trebuiau să se confrunte direct cu puternica industrie britanică: un adevărat tratament de şoc, de natură să-i stimuleze pe cei puternici şi să-i scoată din joc pe cei slabi. S-a vorbit de „o lovitură de stat comercială”, prin analogie cu lovitura de stat politică din decembrie 1851. Pesimiştii anunțau dezastrul: acest tratat va ruina economia franceză. Nu s-a produs niciun dezastru – dar nici vreun miracol. Tratatul a avut consecințe limitate şi echivoce: mult mai puțin catastrofale decât se temeau unii, şi mult mai puțin favorabile decât se spera. A fost urmat de tratate similare cu Turcia, Belgia, Prusia, Italia, Elveția, Suedia, Spania, Olanda, Portugalia, Austria… Ofensiva liberului schimb – ca toate proiectele lui Napoleon III – era gândită la scară mare! Este puțin probabil ca încetinirea economică de după 1860 să fi fost influențată, în mod semnificativ, de un dezechilibru creat în favoarea economiei britanice; coincidenta cronologică nu presupune obligatoriu o relație de la cauză la efect.

Excelente după unii, mai curând medii după alții, rezultatele economice ale celui de-al Doilea Imperiu trebuie revizuite din nou, spre valori mai scăzute, prin comparație cu economiile țărilor concurente. Majoritatea autorilor se limitează să compare Franța cu Franța; or, performanțele celui de-al Doilea Imperiu sunt relativizate mai ales de progresele celorlalți.

Revenim la *Statisticile istorice* ale lui Angus Maddison, pentru a compara evoluția PIB-ului pe cap de locuitor în patru țări: Franța, Marea Britanie, Germania (în hotarele ei din 1870) şi Statele Unite, în intervalul 1850-1869. PIB-ul creşte în Franța de la 1597 dolari la 2006 dolari: o creştere de 26%; în Marea Britanie, de la 2330 la 3031: o

[130] Despre „conjunctura generală”, precizările lui André Encrevé, *Le Second Empire*, pp. 32-34.

creştere de 30%; în Germania, de la 1350 la 1860: o creştere de 38%; şi în Statele Unite, de la 1806 la 2445 (în 1870): o creştere de 35%.[131] Faţă de principalii trei competitori, Franţa e neîndoielnic la coadă. Şi-a recuperat parţial întârzierea faţă de Anglia, în câteva sectoare-cheie; dar pe ansamblu, deşi are deja un avans considerabil, Anglia continuă să înainteze mai repede. Cât despre Germania şi Statele Unite, ritmul lor îl depăşeşte de departe pe cel francez.

Al Doilea Imperiu a făcut tot ce-a putut. A acţionat eficient acolo unde o politică voluntaristă putea da rezultate. Dar pentru a schimba Franţa din temelii era nevoie de mult mai mult. Franţa se mişca încet. Structurile ei socio-economice nu se pretau la schimbare. Era invers decât în Anglia. Franţa modernă – minoritară – era „înconjurată" de o Franţă conservatoare, de departe majoritară. Cei mai mulţi francezi trăiau încă la ţară, în timp ce majoritatea britanicilor erau deja citadini. În plus, mediul rural francez era foarte diferit de cel britanic. În Anglia, ţăranii îşi pierduseră în general pământul, făcând loc unor exploataţii agricole moderne. În Franţa, exista o majoritate de ţărani proprietari, legaţi de pământ şi mai interesaţi să-şi mărească micile lor proprietăţi decât să treacă la înnoiri tehnologice şi agronomice. Astfel, satul francez stimula industria mult mai puţin decât satul britanic, furnizându-i mai puţină mână de lucru şi cerându-i mai puţine produse manufacturate. Franţa rămânea o mare ţară agricolă, dar nu una foarte performantă; la nivelul Occidentului, randamentul ei rămânea modest. Sub al Doilea Imperiu, izolarea satelor s-a mai diminuat, graţie căilor ferate, ca şi din cauza marilor lucrări care atrăgeau în oraşe o parte din salariaţii agricoli. Populaţia oraşelor creşte: de la 25,5% în 1850 la 31,1% (din numărul total al locuitorilor) în 1870. În acelaşi interval, oraşele britanice progresează de la 50,2% la 61,6%; Germania depăşeşte şi ea Franţa, cu un procentaj urban de 36,1% în 1870.[132]

Abia mult mai târziu, mai precis în 1931, populaţia urbană a depăşit-o în Franţa pe cea rurală: o întârziere de aproape un secol faţă de Anglia. Un alt handicap al economiei franceze era gradul ei de comercializare destul de modest; comerţul nu stimula suficient ansamblul economiei (în ciuda progreselor înregistrate, şi în acest domeniu, sub al Doilea Imperiu). Structurile şi mentalităţile sunt şi ele în cauză: Franţa era o ţară de aristocraţi şi de ţărani, de rentieri şi de funcţionari, şi în mai mică măsură o ţară de „burghezi cuceritori". Al Doilea Imperiu a mizat pe aceştia din urmă şi a încercat să insufle societăţii franceze o mentalitate dinamică, orientată către comerţ şi competiţie. A reuşit până la un anume punct. Nu a putut mai mult pentru că Franţa nu putea înainta mai repede. În fine, mai era şi handicapul demografic. Declinul demografic, început înainte de Revoluţia Franceză şi accentuat după ea, a devenit masiv spre mijlocul secolului al XIX-lea (comportament corespunzând profilului sociocultural de mic proprietar şi de rentier), fiind la rândul lui o frână pentru expansiunea economică.

Nu i se poate cere nimănui mai mult decât poate. Napoleon III a venit cu multe Soluţii inovatoare, merit ce trebuie să-i fie recunoscut. Pe de altă parte, nu i se poate reproşa că n-a izbutit să facă din Franţa o replică a Marii Britanii.

---

[131] Angus Maddison, *op. cit.*, pp. 62-65.

[132] Agnès Fine et Jean-Claude Sangoï, *La Population française au XIXe siècle*, p. 96.

Prea la dreapta pentru stânga şi prea la stânga pentru dreapta

Imperiul era, după Napoleon III, remediul miraculos pentru lipsa de unitate a francezilor. Voia să-i adune pe toți şi să guverneze cu toți, cu dreapta şi cu stânga. A fost un eşec. Oricum, ce idee: să-i aduni la un loc pe francezi! Un asemenea pariu poate părea o glumă, şi chiar era în secolul al XIX-lea, când cele „două Franțe" născute din Revoluție se priveau cu o duşmănie fățişă. Din 1848 până în 1851, prințul-preşedinte a manevrat de bine de rău între regalişti şi republicani. În aparență, lovitura de stat din 2 decembrie 1851 s-a făcut împotriva dreptei orleaniste şi în numele legitimității populare, inclusiv prin restabilirea sufragiului universal, ciuntit în 1850 de o Adunare legislativă majoritar de dreapta. Dar lucrurile au luat o altă întorsătură. La Paris, o manifestație populară – destul de limitată – împotriva loviturii de stat a fost înecată în sânge: 380 de morți. Câteva revolte țărăneşti (organizate de burghezi republicani) au fost şi ele reprimate brutal. Statistica represiunii menționează 26.000 de persoane arestate (din care aproape jumătate au fost eliberate), 240 trimise la ocnă în Cayenne, 9500 deportate în Algeria, 2800 reținute, 1500 expulzate. Nu era cea mai bună strategie pentru a tăuri unitatea națională. Şi nu era nici modul de acțiune care îl caracteriza pe prinț. S-a putut afirma că Ludovic Napoleon „n-a tăcut tot ce voia şi nu a vrut tot ce-a tăcut".[133] Poate că masacrul de la Paris a fost fortuit, efect al unei neînțelegeri sau al panicii; totuşi, el corespundea tacticii represive pusă la punct cu cinism de Morny şi Saint-Arnaud, care conduceau Ministerul de Interne şi pe cel de Război. Ezitant, ca întotdeauna, prințul-preşedinte n-a intervenit. O eroare pe care a plătit-o scump. A pierdut pentru totdeauna sprijinul stângii şi pe cel al unei părți însemnate a elitei intelectuale. S-a văzut nevoit să guverneze cu dreapta, care-i aprecia preocuparea pentru ordine, dar nu-i împărtăşea deloc proiectele sociale şi nici politica față de naționalități. Napoleon III era prea la dreapta pentru stânga şi prea la stânga pentru dreapta. De altfel, mai multe personalități de dreapta – legitimişti, orleanişti – au contestat până la sfârşit regimul imperial. În plus, orleaniştii erau adepții unui sistem parlamentar (după modelul Monarhiei din Iulie) şi, în fața pericolului revoluționar, au acceptat soluția autoritară a lui Napoleon III doar în lipsă de ceva mai bun. Or, cum să schimbi Franța şi Europa alături de conservatori? Împăratul a trebuit să-şi tempereze ambițiile. În primii zece ani de domnie, s-a concentrat pe programul economic, care putea obține mai uşor un anume consens. În rest, şi-a perfecționat politica de disimulare, potrivită caracterului său, şi nu mai puțin circumstanțelor. Nu avea nicio încredere în clasa politică, inclusiv în guvernul său. Obligat să renunțe la numeroase proiecte, să le dilueze ori să le amâne, prefera să se impună din când în când prin politica faptului împlinit. Era revanşa lui, şi un mod de a-şi pune în practică, măcar parțial, ideile personale.

În 1860, împăratul a crezut că sosise momentul unei deschideri politice. Şi-a consultat miniştrii. Cei mai mulți s-au opus. Dar părerea miniştrilor îl interesa prea puțin. După ani de guvernare autoritară, francezii doreau un plus de libertate, iar împăratul o

---

[133] Louis Girard, *op. cit.*, p. 159.

ştia. Teza potrivit căreia ar fi cedat la presiunea opiniei publice şi mai ales a opoziției democratice e totuşi lipsită de temei. În 1860, Imperiul era la zenit; autoritatea şi prestigiul suveranului – la fel; în schimb, opoziția abia dacă era vizibilă. Pur şi simplu, împăratul ştia că trebuia s-o facă. Modelul ideal (poate prea ideal) era Marea Britanie. Pentru societatea franceză era un drum lung, dar cel mai bine era să facă primii paşi. În mintea împăratului nu exista nicio contradicție între Imperiul autoritar de la început şi evoluțiile liberale de mai târziu. Soluția autoritară fusese necesară pentru a stabiliza situația şi a pune capăt efervescenței revoluționare. Odată aceste obiective atinse, nu rămânea decât să fie construite, cu răbdare, instituțiile liberale şi să fie schimbate mentalitățile şi comportamentele corespunzătoare. Nu e o simplă coincidență că măsurile politice „liberale” au fost concomitente cu faimosul tratat comercial din 1860, menit să „liberalizeze” economia. Se declanşa un întreg sistem.

Într-o primă etapă, au fost lărgite competențele Senatului şi ale Corpului legislativ: o „lărgire” altminteri foarte limitată: era doar începutul unei evoluții, pe etape, spre un regim cu adevărat parlamentar. Personajul-cheie al anilor 1860 a devenit Emile Rouher (funcția lui, de ministru de stat, corespundea mai mult sau mai puțin aceleia, inexistente, de prim-ministru); dată fiind influența lui, era numit, cu un strop de ironie, „viceîmpăratul”. Rouher fusese unul dintre miniştrii marcanți ai Imperiului autoritar; dar împăratul nu vedea vreo contradicție în promovarea lui în fruntea unui regim în curs de liberalizare. Ce contau pentru el oamenii? Oricum n-avea încredere în ei.

Noua orientare politică, departe de a lărgi baza regimului, nu a făcut decât s-o slăbească (este periculos, întotdeauna, să liberalizezi un regim autoritar!). Republicanii, ca şi dreapta orleanistă, doreau un regim parlamentar adevărat, nu doar un simulacru. Conservatorii nu gustau inițiativele înnoitoare ale împăratului în domeniul social şi în politica externă; iar pentru stânga, oricum, Imperiul era nelegitim.

Liberalizarea a atins apogeul după alegerile din mai 1869 care arată un progres notabil al opoziției. De data asta, Napoleon III trebuie efectiv să cedeze şi să meargă mai repede decât avea intenția. Renunță la Rouher, prea marcat de autoritarism, şi la sfârşitul lui 1869 îl aduce la putere pe Emile Ollivier, fostul republican convertit la imperiu sau, mai exact, la propria-i viziune despre un imperiu liberal. Imperiul – care, în intervalul 1860-1869, nu devenise liberal, ci doar mai puțin autoritar – intră în sfârşit în faza lui cu adevărat liberală. Corpul legislativ obține dreptul de a iniția legi, iar miniştrii răspund în fața aleşilor. Cum însă, pe de altă parte, împăratul îşi păstra toate prerogativele, echivocul în privința „separării” puterilor rămânea total. Nu putem şti cum ar fi evoluat aceste raporturi dacă Imperiul nu se prăbuşea în mai puțin de un an. Mai trebuiau făcute unele retuşuri pentru ca Imperiul liberal să ajungă la acelaşi nivel de parlamentarism ca monarhia britanică (sau ca Monarhia din Iulie). Emile Ollivier era încrezător şi îi promitea împăratului, fără prea mult tact (dar tactul nu era prima lui calitate), o „bătrânețe fericită”, adică scutită de grijile guvernării![134]

Napoleon III vâna o himeră. Voia să combine autoritarismul cu liberalismul. Aspira sincer să „liberalizeze” Franța, dar fără să cedeze nimic din puterea lui. Un regim în

[134] Opiniile lui Emile Ollivier sunt dezvoltate în ampla sa lucrare *L'Empire libéral*, şaptesprezece volume, Paris, 1895-1915.

acelaşi timp autoritar şi liberal: pe scurt, o imposibilitate.

Se putea consola dialogând cu poporul. Unitatea, care se dovedea himerică la nivelul elitei politice, părea să se realizeze prin relația directă dintre francezi şi împărat. Fiecare plebiscit i-a adus majorități zdrobitoare. În decembrie 1851, pentru a „ratifica" lovitura de stat: 7.439.000 pentru şi 647.000 contra; în noiembrie 1852, pentru instaurarea Imperiului: 7.824.000 pentru şi 253.000 contra; şi încă o dată, în mai 1870, pentru a consfinți „Imperiul liberal": 7.358.000 pentru şi 1.572.000 împotrivă. Sunt „virtuțile" (avantajoase pentru Putere) ale democrației directe. Vom remarca totuşi că voturile „contra" au sporit semnificativ între începutul şi sfârşitul Imperiului. Împăratul era votat masiv mai ales la sate: o majoritate sigură, dar pasivă, a cărei pondere politică n-o egala pe cea a elementelor dinamice: orăşeni, burghezi, intelectuali, care-i erau ostili în mare parte. La alegerile din mai 1869, opoziția a obținut la Paris 234.000 de voturi, față de numai 77.000 în favoarea candidaților oficiali. Nu era un rezultat de bun augur pentru viitorul regimului. În bătălia politică, Parisul conta mai mult decât toate satele Franței la un loc. În orice comunitate, există majorități mute şi minorități hotărâte. Revoluțiile – deşi se fac în numele majorității – sunt totdeauna opera minorităților. De aproape un secol, Parisul (de fapt o minoritate a populației pariziene!) făcea şi desfăcea guvernele.

În încercarea iluzorie de a-i uni pe francezi la centru, Napoleon III a izbutit să-şi înstrăineze şi dreapta, şi stânga, rămânând fără niciun sprijin valid. La vestea înfrângerii de la Sedan, Imperiul s-a prăbuşit în câteva clipe. E drept că tot Parisul conducea jocul, şi nu Franța profundă. Ar fi supraviețuit Imperiul fără această încercare? Nu e sigur deloc. După dispariția bătrânului împărat (a murit în 1873), şansele moştenitorului încă minor (născut în 1856) şi ale împărătesei-regentă, nepopulară şi inabilă, nu erau nicidecum garantate. Dar istoria nu se poate reface. Tot ce se poate constata este rapiditatea prăbuşirii, îndată după succesul indiscutabil, la ultimul plebiscit, în favoarea Imperiului!

Un socialism foarte diluat

Ca unul care se declara socialist, Napoleon III a făcut relativ puțin pentru compatrioții săi defavorizați. Oricum, nu i se poate nega o sensibilitate socială care lipsea complet la cei din mediul său. Ar fi putut să facă mai mult? Dar cum să facă politică de stânga cu o echipă de dreapta? Nu-i rămânea decât să ia inițiative de unul singur, fără ştirea subordonaților săi, şi chiar împotriva opiniei lor (era de altfel modul lui preferat de a acționa). Numai că ase menea decizii punctuale nu puteau ține locul unei politici sociale adevărate. El însuşi nu ştia prea bine ce trebuia sau ce putea să facă. La fel ca în toate celelalte domenii, vedea bine scopul, şi mai puțin mijloacele sau etapele. În 1844, deținutul de la Ham lansase un program vizând „lichidarea pauperismului". Ajuns la Elysée, apoi la Tuileries, ar fi putut, teoretic, să-l pună în aplicare. Am fi putut vedea coloniile agricole proliferând pe pământul francez. Nu s-a întâmplat nimic, şi pe bună dreptate: proiectul era irealizabil.

Şi totuşi, nu-i uitase pe muncitori. Reconstruirea Parisului, de pildă, avea şi o

dimensiune socială: le dădea muncitorilor locuri de muncă şi trebuia să le ofere case noi în locul maghernițelor mizere în care trăiau. În 1849, are deja o primă inițiativă: „cartierul Napoleon” (inaugurat în 1851) va fi un mic cvartal de blocuri situat pe strada Rochechouart. În 1852, o parte din banii obținuți pe bunurile confiscate de la familia d'Orléans primeşte o destinație similară. În 1856, împăratul dăruieşte un teren de pe bulevardul Diderot, unde, până în 1864, vor fi construite şaisprezece imobile cu 311 apartamente „populare”. În fine, în 1867, mai multe case muncitoreşti (40 în total) sunt construite pe bulevardul Dumesnil, după planurile împăratului şi pe cheltuiala lui personală.[135]

Haussmann, pur şi simplu, nu pricepea. Ce idee şi asta – se mira el într-o scrisoare adresată lui Persigny – „să construieşti case ca să le vinzi în pierdere”.[136] Încă nu aflase că programele sociale se fac de obicei „în pierdere”. Haussmann avea el însuşi un program „muncitoresc”, foarte personal, care consta în a-i împinge pe muncitori cât mai departe de centrul capitalei. „Toată lumea ar trebui să mă ajute – îi scria el aceluiaşi Persigny în iunie 1857 –, în loc să se coalizeze contra mea întârziind deschiderea marilor artere strategice care duc din centru spre marginea Parisului, care puțin câte puțin îi vor scoate pe muncitori din oraş, împrăştiindu-i, şi care la nevoie vor putea servi pentru a-i ține la respect.”[137] Într-adevăr, în Parisul „ante-haussmannian”, burghezii şi „poporul” trăiau alături în aceleaşi cartiere. În schimb, noile imobile depăşeau cu mult posibilitățile financiare ale oamenilor de rând, care au fost nevoiți să se îndepărteze de zona centrală şi de cartierele bogate. A urmat o segregare socială, nu completă, desigur, dar destul de specifică pentru noul Paris. Cartierele muncitoreşti ale lui Napoleon III se aflau şi ele destul de departe de centru. Dar cel puțin prima intenție a împăratului era să amelioreze condițiile de trai ale muncitorilor, în timp ce primul gând al lui Haussmann era să găsească mijloacele cele mai eficiente ca să-i îndepărteze, şi eventual să-i reprime.

Deschiderea „liberală” schițată cu începere din 1860 atinge şi problematica muncitorească. Începe discuția privind condiția muncitorilor; unii saint-simonieni îşi amintesc de tinerețea lor socialistă. Împăratul urmăreşte atent aceste discuții; solicită şi primeşte propuneri de reformă. În 1862, insistă ca o delegație muncitorească să participe la Expoziția industrială de la Londra, lucru care se şi realizează, cu sprijin financiar oficial. Muncitorii francezi au avut ocazia să constate la fața locului eficiența organizației sindicale britanice, adică tocmai ceea ce lipsea în Franța. Cu răbdare, împăratul nu înceta să-i învețe pe supuşii săi lecția britanică. Se profila astfel recunoaşterea unei mişcări muncitoreşti organizate. În acelaşi an, suveranul îi grațiază pe câțiva „instigatori” grevişti condamnați. În fine, în 1864, dreptul la grevă este recunoscut oficial. Legea, impusă de împărat, a fost susținută doar de Morny (şi aprobată de Emile Ollivier care-şi începea convertirea la Imperiu). Camera legislativă, în mod special, a fost categoric ostilă acestei reforme; totuşi, a trebuit să cedeze în fața voinței imperiale.

---

[135] Pierre Pinon, *op. cit.*, pp. 31-32.

[136] *Ibidem*, p. 31.

[137] *Ibidem*, p. 93.

La fel ca liberalizarea politică, acest început de liberalizare socială a fost pus pe seama presiunii exercitate asupra puterii imperiale. Oricum, legale sau nu, grevele se înmulțeau; puterea nu putea decât să le recunoască existența şi să-şi facă dintr-o obligație un merit, legalizând faptul împlinit. Desigur, împăratul, ca orice om de stat, era sensibil la reacțiile opiniei publice. Dar care opinie? Opinia publică nu e una singură. Muncitorii şi burghezii nu aveau aceleaşi opțiuni. Clasa politică era conservatoare; mişcarea muncitorească era, încă, slabă. Pentru moment, nimic nu-l obliga pe împărat să schimbe regulile jocului. De obicei, în fața revendicărilor, regimurile autoritare nu cedează, ci mai curând se înăspresc. Explicația măsurilor luate e simplă: Napoleon III a „cedat" pentru că voia să cedeze: era încă un pas spre instaurarea în Franța a unui sistem social şi politic „à l'anglaise" (cu o nuanță în plus provenită de la autoritatea imperială). Liberalismul împăratului – foarte parțial, desigur – avea calitatea, foarte fără în epocă, de a nu se limita la o elită, o elită care cerea drepturi pentru ea, dar refuza drepturile muncitorilor. Napoleon III voia să „liberalizeze" în felul lui, în beneficiul tuturor categoriilor.

După o legendă persistentă, condiția muncitorilor s-ar fi degradat sub domnia lui Napoleon III. Iată care sunt efectele unei reputații proaste! În fapt, s-a întâmplat mai degrabă pe dos. Datorită lucrărilor publice şi avântului marii industrii, locurile de muncă s-au înmulțit. A fost o epocă în care toți aveau de lucru. Salariile au crescut; costul vieții a crescut şi el, dar mai puțin decât salariile. De creşterea avuției naționale au profitat – ca întotdeauna! – mai ales cei bogați; dar le-a adus foloase şi celor mai săraci, chiar şi în lipsa unui adevărat program de reforme sociale. Alimentația poate oferi un indiciu: „poporul" se hrăneşte deja mai bine. La sfârşitul Monarhiei din Iulie, parizianul de rând consuma 60 de kilograme de carne pe an, ca să ajungă la 75 de kilograme la sfârşitul Imperiului; în acelaşi interval, consumul de unt a crescut de la 7 la 8-9 kilograme, iar cel de vin de la 100 la aproape 200 de litri![138]

Istoricii au în față acelaşi tablou, dar în funcție de sensibilitatea ideologică a fiecăruia, văd fie jumătatea plină a paharului, fie pe cea goală. Printre cei din urmă, André Encrevé adoptă un ton extrem de critic în cartea lui, *Le Second Empire*: „Proletarul industrial rămâne sărac. Sigur, între 1852 şi 1869, puterea de cumpărare a muncitorilor parizieni creşte cu 20%, iar hrana lor e mai bună. Însă această medie nu trebuie să ascundă viața dură a multora dintre ei: ziua de muncă este de unsprezece ore la Paris, de douăsprezece ore sau chiar mai mult în provincie. Reglementările privind limitarea muncii copiilor nu sunt întotdeauna respectate, condițiile de muncă sunt adesea foarte periculoase, în timp ce locuințele disponibile pot fi nişte cocioabe sau nişte pivnițe."[139] Analiza este în contradicție cu ceea ce textul afirmă explicit: salariile cresc şi condițiile de trai se ameliorează. Acestea rămân destul de dificile, dar sunt mai puțin mizerabile decât înainte. Al Doilea Imperiu a moştenit o anume situație socială; ameliorarea ei s-a făcut încet şi insuficient, însă oricum, s-a făcut.

În mediul rural, beneficiile au fost şi mai substanțiale, ca urmare a creşterii prețurilor la produsele agricole şi a unei comercializări mai bune, adusă de revoluția

[138] Jacques Rougerie, *op. cit.*, p. 735.
[139] André Encrevé, *op. cit.*, p. 55.

transporturilor. Țăranii cumpără şi vând mai mult; se hrănesc şi se îmbracă mai bine. În plus, migrația spre oraşe a unei părți din salariații agricoli a scăzut procentul celor foarte săraci şi a făcut să crească prețul muncii zilierilor. Susținători ai lui Napoleon III chiar de la început, țăranii n-au avut niciun motiv să-şi regrete opțiunea.

În concluzie, pe plan social, Imperiul s-a descurcat destul de onorabil, fără a încerca vreo reformă de anvergură, dar susținut de dinamizarea vieții economice, care, în mod natural, a produs rezultate.

V. Reuşite şi eşecuri: Europa şi lumea

Imperiul înseamnă pacea: Războiul Crimeii

Cele mai răsunătoare succese – dar şi eşecuri – ale celui de-al Doilea Imperiu au fost înregistrate în politica externă. Era ceva cu totul nou: un demers în acelaşi timp imaginativ, îndrăzneţ, schimbător, imprudent, incoerent… Raporturile de putere în Europa şi în lumea întreagă trebuiau puse pe noi baze; preeminenţa franceză pe continent trebuia restabilită; frontierele Franţei trebuiau lărgite; popoarele aservite trebuiau ajutate să-şi redobândească independenţa; iar toate acestea fără a provoca dezechilibre majore, ci dimpotrivă, asigurând un echilibru european şi mondial just şi durabil. Ansamblul obiectivelor urmărite era contradictoriu şi potenţial exploziv; fiecare obiectiv în parte prezenta deja propriile lui contradicţii. Să eliberezi popoarele, dar după care priorităţi şi prin ce mijloace? Pe cale revoluţionară, prin război, sau, mai paşnic, printr-un congres în care toată lumea să se pună de acord? Cum să convingi puterile europene să cedeze o parte din influenţa lor, ba chiar din teritoriu, şi să accepte o creştere a influenţei franceze, eventual o extindere teritorială a Franţei? Cât despre francezi, spre deosebire de suveranul lor, înclinat să combine contrariile, ei erau divizaţi între o stângă ce aştepta o nouă revoluţie europeană şi o dreaptă care detesta schimbările. Respingând deopotrivă revoluţia şi imobilismul, împăratul prefera să facă politica lui personală, fără a fi descurajat de complicaţiile pe care aceasta avea să le producă inevitabil; situaţiile tulburi îi conveneau de minune. Personalul său diplomatic era mai prudent, fireşte, în timp ce apropiaţii săi îi sugerau tot felul de soluţii; ar fi putut miza, cu Persigny, pe cartea engleză, cu prinţul Napoleon, pe cea italiană, cu Morny, pe cartea rusă, sau cu împărăteasa, pe cea austriacă. Dar împăratul nu avea încredere în niciun guvern străin, la fel cum nici guvernele străine nu aveau încredere în el; îl suspectau de intenţii expansioniste şi hegemonice (la fel ca unchiul său, chiar dacă prin alte mijloace).

Partida se anunţa plină de surprize. Prima surpriză a fost războiul[140], infirmând promisiunea viitorului împărat, exprimată în celebra formulă: „Imperiul înseamnă pacea”. Trebuia oprită expansiunea rusească în Europa de sud-est, care risca să afecteze grav echilibrul european. Rusia voia de mult să ajungă la Constantinopol – obiectiv suprem în proiectul imperial al ţarilor. Agresat periodic, Imperiul Otoman rezistase nesperat de bine, în ciuda pierderilor teritoriale (pe ţărmul Mării Negre şi în Caucaz) înregistrate după fiecare război. În 1812, Rusia anexează Basarabia; în 1829, Principatele române (Ţara Românească şi Moldova), vasale Porţii, intră sub protectorat ţarist. Încă un pas şi, în 1853, ruşii cer un drept de protecţie pentru toţi creştinii ortodocşi din Imperiul Otoman,

---

[140] R. Guillemin. *La Guerre de Crimée*, Paris, 1981; Jean Ganiage, „Guerre de Crimée”, *Dictionnaire du Second Empire*, pp. 378-381; Alain Gouttman, *La Guerre de Crimée, 1853-1856, la première guerre moderne*, Paris, 2003.

ceea ce le-ar fi asigurat controlul întregii peninsule balcanice! La refuzul sultanului, ruşii încep războiul ocupând Principatele române, de unde urmau să treacă în sudul Dunării. Napoleon III nu prea credea în supravieţuirea Imperiului Otoman. Pentru britanici însă, aceasta era o adevărată dogmă. Ei se temeau că ruşii vor ocupa Balcanii şi Mediterana orientală, ameninţându-le interesele comerciale, inclusiv faimosul drum spre India. Nici Franţa nu putea accepta o influenţă prea mare a Rusiei; avea şi ea interese într-o regiune ce putea deveni un teren de încercare pentru politica naţionalităţilor (Principatele române, Serbia…). Până la urmă, nevoia unei alianţe cu englezii a cântărit cel mai mult în decizia de a intra în război contra ruşilor; această alianţă, indispensabilă pentru realizarea proiectului politic global al lui Napoleon III, reprezenta mai ales o lovitură mortală dată blocului antifrancez care, inspirat tocmai de Anglia, învinsese Franţa în 1814-1815 şi de atunci o ţinea izolată. Altfel spus, pentru partea franceză, Războiul Crimeii a fost nu atât o operaţiune antirusească, cât una probritanică.

S-a crezut, mai întâi, că va fi o campanie limitată. Trupele franco-britanice au debarcat la Vama şi au făcut o incursiune în Dobrogea, unde, în loc de adversar, s-au confruntat cu holera. Cum ruşii se retrăseseră din Principate, s-a ales soluţia de a-i ataca la ei acasă, mai precis în Crimeea. Pe acest teren restrâns, războiul s-a prelungit din septembrie 1854 până la sfârşitul lui 1855, în condiţii teribile, mai ales în timpul iernii. A fost o hecatombă, prin efectul combinat al luptelor, frigului, carenţelor alimentare şi epidemiilor. Căderea Sevastopolului în septembrie 1855 a însemnat practic sfârşitul ostilităţilor. La începutul războiului, efectivele engleze şi franceze erau aproape egale, dar forţele franceze au devenit treptat mai numeroase. În total, au intrat în luptă 100.000 de britanici şi 400.000 de francezi. Numărul morţilor de partea britanică s-a ridicat la 22.000, de partea franceză la 95.000 (majoritatea ucişi de boli); turcii au pierdut 150.000 de oameni; cât despre ruşi, cifrele variază între 250.000 şi 500.000. Merita, pentru Franţa, acest sacrificiu? Răspunsul depinde de preţul pus pe viaţa unui om; care nu e întotdeauna foarte mare. Oricum, francezii au plătit mai scump decât englezii, deşi aceştia erau principalii interesaţi. Unii istorici au vorbit de tragerea pe sfoară a francezilor, alţii au arătat, dimpotrivă, că politica imperială ţintea mai sus, mult mai sus decât chestiunea orientală în sine. Dintr-o singură lovitură, împăratul îşi asigura alianţa britanică, rupea coaliţia antifranceză şi făcea un prim pas spre o reîmpărţire a continentului mai conformă cu interesele franceze; apoi, arăta că armata franceză, mândră moştenitoare a virtuţilor războinice ale Primului Imperiu, era gata de luptă (cât despre mediocritatea conducerii, încă nu se punea problema; se va pune după războiul din 1870). Având în vedere toate aceste obiective, sacrificiul francezilor morţi în Crimeea n-ar fi fost inutil. Dar a realizat al Doilea Imperiu obiectivele respective? Bilanţul său final abia dacă justifică necesitatea acestui război.

Extinderea conflictului ar fi adus poate avantaje mai consistente. Această idee l-a tentat pe Napoleon III. A încercat să convingă Austria să se alăture coaliţiei antiruseşti. În centrul Europei s-ar fi deschis. Un nou front, uşurându-l pe cel din Crimeea şi permiţând eliberarea Poloniei. Astfel, conferinţa de pace s-ar fi concentrat pe ansamblul politicii europene, şi nu doar pe chestiunea orientală. Dar Austria şi-a păstrat neutralitatea (încercând totodată să câştige teren în detrimentul Rusiei; între 1854 şi

1857, trupele austriece au ocupat Principatele române). Napoleon III a trebuit să se mulţumească cu rezultatele mai modeste ale unui război „incomplet”. A hotărât atunci să menajeze Rusia, prim exerciţiu al unei suite de întorsături diplomatice care în anii următori vor uimi Europa. Guvernul britanic voia să continue războiul; cel care-a hotărât să-i pună capăt a fost Napoleon III. La Congresul de la Paris, i-a tratat pe ruşi aproape amical; se gândea că va avea nevoie de ei în etapele următoare ale politicii sale europene (împotriva Austriei!). Datorită Franţei, Rusia a obţinut condiţii de pace foarte convenabile. Independenţa Poloniei era amânată *sine die*. Rusia nu pierdea niciun teritoriu, cu excepţia unei fâşii înguste din sudul Basarabiei, la Dunăre, retrocedată Moldovei la cererea Austriei (care voia să facă din Dunăre un fluviu austriac). Nu era o reparaţie acordată Moldovei, ci o măsură pentru îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării. Congresul a proclamat libera navigaţie pe Dunăre, supravegheată de o comisie internaţională. Tratatul garanta integritatea Imperiului Otoman şi stabilea un statut de neutralitate pentru Marea Neagră. Era astfel oprită – dar pentru cât timp? – expansiunea rusească spre Constantinopol, cu atât mai mult cu cât Rusia pierdea statutul de „protector” al Principatelor române şi Serbiei; de acum înainte, deşi rămâneau sub suzeranitate otomană, aceste trei ţări erau plasate sub garanţia colectivă a puterilor europene.

Cât despre Franţa, ea făcea figură de arbitru al Europei. În modul cel mai firesc, Congresul de pace s-a ţinut la Paris, sub preşedinţia contelui Walewski, ministrul francez al Afacerilor Străine (altminteri mai cunoscut ca fiu natural al lui Napoleon I, născut în urma idilei dintre acesta şi contesa Walewska). Fără a renunţa la alianţa cu englezii, Franţa reuşise performanţa de a stabili relaţii bune cu Rusia. Se eliberase de constrângerile impuse de învingătorii din 1815, iar în plus îi silise pe ceilalţi să accepte regulile jocului dorite de ea. În concluzie, era o victorie frumoasă, dar care ascundea mari pericole. Franţa îşi asuma responsabilitatea pentru Europa. Avea ea anvergura necesară ca să îndeplinească o asemenea sarcină?

Succesul românesc

Politica naţionalităţilor iniţiată de Napoleon III a cunoscut succese, dar şi eşecuri, ba chiar mai multe eşecuri decât reuşite. În total, trei proiecte naţionale s-au materializat în timpul celui de-al Doilea Imperiu, trei state-naţiuni s-au constituit în urma unor procese de unificare: Italia, Germania şi România. Dar Italia nu s-a născut decât în parte de comun acord cu Franţa, iar Germania s-a născut, până la urmă, împotriva intereselor sale. Singura reuşită deplină înregistrată de politica europeană a lui Napoleon III a fost România. Românii îi poartă şi acum o amintire frumoasă. Un bust al împăratului a fost dezvelit recent la Bucureşti. Pe soclu, se poate citi: „Napoleon III, împărat al francezilor şi mare prieten al românilor”. Se povesteşte încurcătura unui oficial francez, care, invitat să-l admire, a trebuit să explice că personajul nu e ţinut, în Franţa, la prea mare cinste. România este probabil singura ţară în care reputaţia lui Napoleon III s-a păstrat neştirbită.

Dar asta n-o vom afla din lucrările franceze recente consacrate lui Napoleon III sau celui de-al Doilea Imperiu, care abia dacă pomenesc România. Această omisiune contrastează cu interesul manifestat în Franța pentru țările române la mijlocul secolului al XIX-lea; e suficient să răsfoim un hebdomadar. Foarte apreciat ca *L'Illustration* pentru a remarca o prezență semnificativă a subiecte lor româneşti, ilustrate cu numeroase imagini. Până şi vechile manuale şcolare Malet-Isaac, în paginile despre politica externă a lui Napoleon III, oferă o prezentare mai aprofundată a formării României decât multe lucrări specializate publicate recent. Louis Girard se mulțumeşte cu o singură frază, pentru a spune că Napoleon III „a fost naşul noii Românii, favorizând unirea Țării Româneşti şi a Moldovei într-un stat unitar"[141]; niciun nume, niciun eveniment, nicio dată… Pierre Milza este mai generos: vreo zece rânduri despre România, scrise din păcate fără o minimă cunoaştere a subiectului; astfel, istoricul crede că domnitorul Cuza a murit în 1866 – era destul să fi deschis *Le Petit Larousse*, ar fi aflat că domnitorul nu murise, ci doar pierduse tronul.[142] *Dictionnaire du Second Empire* conține tot câteva fraze, extrem de vagi, despre România (nouă rânduri în total, față de o sută douăzeci şi cinci rezervate Siamului!). În schimb, un excelent articol despre unitatea românilor poate fi consultat în lucrarea americană „concurentă": *Historical Dictionary of the French Second Empire*[143]; pentru o dată, America e mai apropiată de România decât Franța. Cazul cel mai straniu îl constituie dubla ediție, franceză şi română, a lucrării *Louis-Napoléon le Grand* de Philippe Séguin. În ediția franceză, regăsim „sinteza" obişnuită, adică expediată şi aproximativă: „Deşi rămân în Imperiul Otoman, Țara Românească şi Moldova obțin libertăți interne care, cu sprijinul lui Napoleon III, duc în 1861 la apariția unui stat unificat: România. „În ediția română, aceste trei rânduri devin o expunere detaliată, pe câteva pagini, dar fără nicio precizare privind originea acestei „îmbogățiri"[144]; informațiile ar fi fost mai interesante pentru publicul francez decât pentru cititorul român: a fost singura reuşită deplină a lui Napoleon III în politica lui europeană.

Crearea României se leagă direct de Războiul Crimeii. Neîndoios, cu această ocazie Napoleon III a putut să descopere interesul prezentat de Principatele dunărene pentru politica naționalităților promovată de el şi pentru noul echilibru european pe care-l plănuia.

Prin limbă, românii[145] sunt de origine latină, dar au evoluat departe de trunchiul latin occidental; în secolul al XIX-lea, această singularitate a fost exprimată prin sintagma „o insulă latină într-o mare slavă". Ortodocşi, ca vecinii lor slavi, şi legați în Evul Mediu de spațiul cultural slavon, românii au avut cu Occidentul, până la începutul secolului al XIX-

---

[141] Louis Girard, *op. cit.*, p. 259.

[142] Pierre Milza, *op. cit.*, p. 331.

[143] Paul E. Michelson, „Rumanian Unity", *Historical Dictionary of the French Second Empire*, pp. 582-584.

[144] Philippe Séguin, *Louis-Napoléon le Grand*, Paris, 1990, p. 248; Philippe Séguin, *Ludovic Napoleon cel Mare*, Bucureşti, 1994, pp. 237-241.

[145] Pentru o prezentare sintetică a istoriei şi culturii române, trimit la cartea mea: *La Roumanie, un pays a la frontière de l'Europe*, Paris, 2003 şi 2007; trad. rom. România, țară de frontieră a Europei, Bucureşti, 2005 şi 2007.

lea, relații destul de sporadice. Cele două principate, Țara Românească şi Moldova, se aflau sub tutelă otomană, dar, spre deosebire de popoarele din Balcani, beneficiau de un anume grad de autonomie, fiind conduse de domnitorii lor şi după legi proprii (ceea ce explică absența unei populații islamice pe teritoriul românesc – exceptând Dobrogea –, spre deosebire de țările balcanice, în care islamul a prins rădăcini). Pe la 1800, elita românească se îmbrăca după moda turcească, vorbea, ca limbă de cultură, greaca, şi scria româneşte cu caractere chirilice, ca slavii ortodocşi.

Totul se schimbă radical şi rapid în prima jumătate a secolului al XIX-lea (mai ales după 1830). Ideologia națională şi exigențele modernizării i-au orientat pe români spre Occident, şi în special spre Franța, „marea soră Latină". Pe parcursul unei generații sau două, au uitat greaca şi au învățat franceza, au lepădat costumul oriental şi s-au îmbrăcat după moda pariziană, au adoptat scrierea latină (este singurul popor ortodox care foloseşte alfabetul latin). Admirația pentru Franța a căpătat proporțiile unui veritabil mit.

Visul românilor, spre mijlocul secolului al XIX-lea, era să unească cele două principate într-un singur stat. Mai exista şi problema Transilvaniei, regiune cu majoritate românească, dar condusă de o elită maghiară, aparținând în Evul Mediu regatului ungar, iar după 1700 Imperiului Habsburgic (şi din nou Ungariei după compromisul austro-ungar din 1867). Aceasta era însă o problemă mult mai complicată, care va fi rezolvată – în favoarea României – abia la sfârşitul Primului Război Mondial, în urma dezmembrării Austro-Ungariei.

După revoluția din 1848, mai mulți oameni politici români, exilați în Franța, au început o propagandă activă pentru unirea Principatelor. Ei au fost sprijiniți de mai multe personalități franceze, ca Jules Michelet şi Edgar Quinet (cel din urmă căsătorit cu o româncă); aceştia voiau să sprijine dorința de libertate a unui popor, şi mai ales a unui popor latin, înrudit cu francezii, care se remarca deja prin francofonia elitelor sale şi prin ataşamentul față de Franța.

Războiul Crimeii a dus la fuziunea dintre proiectul patrioților români şi politica lui Napoleon III. Situate între Rusia şi Imperiul Otoman, Principatele serviseră de fiecare dată drept „bulevard" pentru armatele ruseşti în ofensiva lor spre Dunăre şi Balcani. Unificate, ele puteau constitui un excelent stat-tampon între cele două imperii rivale. Cheia chestiunii orientale se afla aşadar, într-o măsură deloc neglijabilă, în reglementarea problemei româneşti. Pentru Franța, era de asemenea o şansă extraordinară de a-şi manifesta influența (până atunci destul de modestă) în această regiune strategică a Europei, pe cursul inferior al Dunării şi în proximitatea Mării Negre. Românii cereau cu ardoare intervenția „marii surori latine", preferând de o mie de ori un „protectorat" francez în locul dominației turceşti, ruseşti sau austro-ungare! În 1853, Ion C. Brătianu (care va deveni cel mai influent om politic român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea) îi adresa lui Napoleon III un memoriu în care pleda pentru unirea Principatelor şi încerca să-l convingă pe împărat că unirea lor ar echivala – nici mai mult nici mai puțin – cu o „cucerire franceză": „Armata statului român ar fi armata Franței, porturile sale de la Marea Neagră şi de pe Dunăre ar fi antrepozitele comerțului francez". Pe scurt, Franța „ar avea toate avantajele unei colonii, fără a avea cheltuielile

ce aceasta ocazionează”.[146]

În mod evident, Brătianu supralicita. Napoleon III, pe de altă parte, nu era omul care să ia la propriu orice metaforă. Dar, una peste alta, românii aveau nevoie de Franța, iar pentru Franța Principatele deveneau o miză interesantă.

Pentru orice problemă, Napoleon III avea cel puțin două soluții, de preferință contradictorii. Într-un fel sau în altul, Principatele puteau servi la ceva. Eventual, puteau fi obiectul unui troc cu Austria. În anii 1854 şi 1855, s-a vorbit în câteva rânduri de un asemenea aranjament, deşi era mai mult o tatonare. Hübner, ambasadorul Austriei la Paris, notează în jurnalul său, pe 29 ianuarie 1854: „Împăratul consideră că Principatele trebuie date Austriei. N-a spus ce compensații va cere în schimb.”[147] Principalul personaj al opoziției liberale gândea la fel; în iunie 1854, Hübner auzea cuvinte identice de la Adolphe Thiers: „Şi el crede că, în interesul cauzei, Principatele ar trebui date Austriei, fără compensații.”[148] Despre ce cauză era vorba? Despre participarea Austriei la războiul împotriva Rusiei, evident. În această ipoteză, demersul s-ar fi încheiat cu eliberarea Poloniei, soluție contrară intereselor austriece. Prin urmare, trebuia să i se ofere ceva Austriei. Prințul Napoleon o spune explicit în aprilie 1855, când îi propune împăratului „organizarea imediată a Poloniei, trimițând acolo toate forțele valide ale Franței şi aliaților săi; în acest caz, Austria ar primi compensații generoase – libera navigație pe Dunăre şi, la nevoie, tutela Principatelor.”[149] Pe de altă parte, Principatele puteau servi ca monedă de schimb şi în chestiunea Italiei, care-l preocupa pe împărat în cel mai înalt grad: o compensație pentru Austria în cazul că ar fi cedat teritorii Piemontului (Lombardia, Parma, Modena); Cavour îl împingea pe Napoleon III pe această cale. Între Italia sau Polonia, pe de o parte, şi România, de alta, nu era nicio şansă ca împăratul să susțină cauza celei din urmă. O soluție „combinată”, avută şi ea în vedere, era unirea Principatelor sub un prinț austriac! Dar Austria nu se grăbea să dea vrabia din mână în schimbul unor perspective incerte; pariul ei era să dobândească o influență decisivă în Principate şi la Dunăre fără să tragă un foc de armă şi fără să cedeze o palmă de pământ austriac. Viena a evitat să intre în război şi, pentru moment, statutul Poloniei şi al statelor italiene a rămas neschimbat.

În aceste condiții, în loc să fie „trecute” Austriei, Principatele au fost puse sub garanția puterilor europene, iar românii au fost chemați să se pronunțe în legătură cu organizarea lor viitoare prin intermediul Adunărilor *ad hoc*, alese în fiecare din aceste țări. În 1857, cele două Adunări au aprobat, aproape în unanimitate, rezoluții cvasiidentice care cereau unirea Principatelor într-un singur stat, România, coroana acesteia urmând să fie oferită unui membru al unei familii domnitoare din Europa. Franța şi-a dat acordul; Rusia de asemenea, pentru a fi pe placul Franței. În schimb, Imperiul Otoman s-a opus, ca şi Austria (care în locul protectoratului visat risca să aibă la granițele ei un stat român unificat, susceptibil să atragă provinciile majoritar româneşti

---

146 I.C. Brătianu, *Acte şi cuvântări*, I, 1, Bucureşti, 1938, pp. 31-32.

147 Contele Hübner, *op. cit.*, p. 206.

148 *Ibidem*, p. 248.

149 Prințul Napoleon către Napoleon III, aprilie 1855, *Napoléon III et le prince Napoléon. Correspondance inédite*, pp. 88-89.

din Imperiul Habsburgic). Anglia, după o scurtă ezitare, s-a pronunțat şi ea împotriva unirii; nu agrea nicio evoluție care putea afecta integritatea Imperiului Otoman, şi implicit avantaja Rusia. Pentru a debloca situația, Franța şi Anglia trebuiau să găsească un limbaj comun. În august 1857, la Osborne, la întâlnirea dintre Napoleon III, regina Victoria şi primul ei ministru, lordul Palmerston, s-a ajuns la un compromis. Un compromis sensibil mai apropiat de poziția britanică: unirea efectivă era abandonată, fiind înlocuită cu o vagă „uniune administrativă" ce rămânea să fie definită. Napoleon III ceda, cu o anume uşurință, tocmai pentru că nu renunța niciodată. Din proiectul inițial al unirii Principatelor, el a păstrat principiul, care, chiar şi golit de conținut, putea servi ca punct de plecare pentru a merge în direcția voită. Afacerea a fost condusă impecabil, de francezi şi români, în fața unei Europe lipsite de reacție.[150]

În urma „compromisului" de la Osborne, marile puteri au decis, prin Convenția de la Paris din 1858, crearea a două organisme comune ce trebuiau să asigure o minimă coordonare; în rest, Principatele rămâneau separate, cu guverne şi adunări legislative distincte, fiecare cu propriul său domnitor. Conformându-se acestei decizii, Adunarea electorală de la Iaşi l-a ales ca domn al Moldovei pe colonelul Alexandru Ioan Cuza; peste trei săptămâni (la 24 ianuarie 1859), acelaşi Cuza era ales la Bucureşti ca domn al Țării Româneşti. A fost o lovitură de teatru şi o sfidare la adresa puterilor europene (pe care românii n-ar fi îndrăznit-o dacă nu erau siguri de sprijinul Franței). Fără a contrazice, în litera ei, Convenția de la Paris (care nu interzicea explicit posibilitatea ca o singură persoană să ocupe ambele funcții), dubla alegere a lui Cuza încălca spiritul acesteia. Puterile erau în drept să intervină, dar nu reuşeau să se pună de acord; Franța mai ales a luat ferm apărarea Principatelor. Ceilalți, puşi în fața faptului împlinit, au trebuit să-l accepte; în lipsa unei uniri propriu-zise, exista deja o unire prin persoana domnitorului.

În ianuarie 1862, sigur de sprijinul lui Napoleon III (şi obținând în plus acordul Porții), Cuza a realizat în sfârşit unirea efectivă: o singură adunare legislativă, un singur guvern şi o singură capitală, Bucureşti. A trecut apoi la modernizarea țării după modelul francez, aplicându-l în toate domeniile: justiție, şcoală, armată… Prim-ministrul, Mihail Kogălniceanu, artizan al celor mai importante reforme, nu ezita să declare că „făcuse din România un fel de provincie franceză". Cuza şi-a schimbat chiar înfățişarea, aranjându-şi un barbişon foarte asemănător cu al lui Napoleon III! Pentru ca asemănarea să fie totală şi pentru a impune reformele pe care Adunarea legislativă le tergiversa, domnitorul a dat lovitura de stat din 2 mai 1864, „copie" fidelă a loviturii de stat a lui Ludovic Napoleon; la fel ca acesta, Cuza a concentrat în mâinile sale aproape toată puterea, organizând statul şi guvernul după modelul celui de-al Doilea Imperiu. A urmat o nouă criză în relația cu puterile europene, aplanată încă o dată de Franța. Din Convenția de la 1858 nu mai rămânea mare lucru; Napoleon III ştia ce făcea atunci când „ceda" la Osborne! România fusese creată (numele oficial rămânea deocamdată Principatele Unite); ea se afla sub o puternică influență franceză şi se declara aliata

---

[150] Despre manevrele diplomatice din jurul unirii Principatelor, lucrarea cea mai solidă rămâne cea a istoricului american T.W. Riker, *The Making of Roumania: A Study of an International Problem, 1856-1866*, Londra, 1931.

fidelă a Franței. În noiembrie 1863, Cuza îi scria lui Napoleon III: „Sire, România, resursele ei, armata ei, domnul ei, sunt la ordinele Majestății Voastre. România, care s-ar ridica până la ultimul om ca să respingă o ocupație rusească ori austriacă, va întâmpina cu entuziasm o ocupație franceză.”[151]

Nu-i mai puțin adevărat că domnitorul Cuza era şi un motiv de nemulțumire, tactica lui de a-şi pune partenerii în fața „faptului împlinit” iritând puterile europene şi punând uneori diplomația: franceză în situații delicate. În țară, împotriva lui s-a format o largă coaliție, regrupând tot spectrul politic, de la liberali până la conservatori. În februarie 1866, conjurații l-au forțat pe domn să abdice. Era chiar momentul în care chestiunea italiană – obsesia lui Napoleon III – revenea în prim plan. În acest context destul de tulbure, se pare că împăratul a revenit o clipă la ideea mai veche de a oferi Austriei Principatele, în schimbul Veneției, care trebuia să revină Italiei. Ideea n-a funcționat nici acum, şi tot Napoleon III a fost cel care permis urcarea lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen pe tronul României.[152]

Carol aparținea ramurii „meridionale” şi catolice a casei de Hohenzollern, separată de mult de cea care domnea în Prusia; una dintre bunicile lui era născută Beauharnais, cealaltă Murat, deci Carol era pe jumătate francez şi înrudit cu familia Bonaparte. Oamenii politici români, care de data asta erau decişi să aducă la Bucureşti un prinț străin, încercau fireşte să-şi asigure acordul şi sprijinul Franței (mai ales că intenția lor viola din nou Convenția din 1858). Hortense Cornu, prietena din tinerețe a lui Napoleon III, a condus jocul; chiar dacă informația privind acest subiect e lacunară, e limpede că ea n-ar fi putut să decidă nimic fără acordul împăratului. Carol era totuşi mai mult german decât francez, ba era chiar prusian; tatăl său, Karl Anton, cedase Prusiei principatul Sigmaringen şi intrase în politica prusiană, fiind preşedintele guvernului între 1858 şi 1862; Carol şi-a început cariera ca ofițer în armata prusiană. În primăvara anului 1866, relațiile dintre Napoleon III şi Prusia încă erau cordiale; astfel, Carol a sosit la Bucureşti cu sprijinul combinat (deşi foarte discret) al Franței şi al Prusiei, şi împotriva intereselor Austriei. În timpul unei discuții cu prințul Metternich (fiul „marelui” Metternich), ambasadorul Prusiei la Paris, Napoleon III a încercat să minimalizeze implicarea sa în această afacere. „Împăratul – scrie ambasadorul pe 23 mai 1866 (chiar după înscăunarea lui Carol la Bucureşti) – mi-a mai vorbit despre escapada prințului de Hohenzollern, mi-a mărturisit că, fără ştirea lui, persoane din anturajul său îl încurajaseră pe dl Brătianu, dar că el personal se declarase întotdeauna contra acestui act necugetat. Mi-a povestit că tocmai primise de la prinț o scrisoare ridicolă care începea cu aceste cuvinte: «Sire, urmând gloriosul vostru exemplu etc. Etc.»”[153] Era,

---

[151] Gh.I. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités*, Paris-Bucureşti, 1934, p. 95.

[152] Despre rolul lui Napoleon III şi al apropiaților săi în aducerea lui Carol I pe tronul României, vezi Marcel Emerit, *Madame Cornu et Napoléon III*, p. 58-77.

[153] Prințul Metternich către contele Mensdorff, 23 mai 1866, *Hermann Oncken, Die Rheinpolitik Kaiser Napoleons III von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870/71, Stuttgart-Berlin-Leipzig*, 1926, vol. I, p. 230. Această culegere, în trei volume, conține o corespondență diplomatică foarte bogată, mai ales de la ambasadorul austriac şi cel prusian la Paris. Citat în continuare: *Die Rheinpolitik*.

fără doar şi poate, versiunea destinată austriecilor. Chiar dacă împăratul nu se angajase total în această afacere, el a lăsat lucrurile să curgă, ceea ce a fost suficient. Oricum, Franța, prin ministrul de Externe Drouyn de Lhuys, a mai intervenit o dată pentru ca faptul împlinit să fie acceptat. Era sfârşitul definitiv al Convenției din 1858 şi împlinirea ultimei dorințe a românilor: aveau prinț străin.

La puțin timp după aceea, relațiile dintre Franța şi Prusia s-au deteriorat, iar împăratul a regretat sprijinul acordat prințului Carol. În 1868, în Austria, ducele de Gramont, ambasadorul Franței la Viena, l-a contactat pe Cuza şi i-a propus să revină pe tron cu ajutorul Franței. Debarcarea prințului Carol a devenit una dintre preocupările împăratului şi ale diplomației franceze (în fapt, nu foarte insistentă). În ajunul războiului din 1870, într-un moment când Franța căuta alianța austriacă, împărăteasa şi prințul Metternich au mai abordat o dată această chestiune, aparent sensibilă, care umbrea relațiile dintre cele două țări; ea a încercat să „înlăture responsabilitatea Franței în intrigile care-au dus la candidatura prințului Carol". Era rândul prințului Metternich să spună lucrurilor pe nume: „Nu am făcut decât să-i reamintesc Majestății Sale plângerile pe care mi-am îngăduit să I le adresez în urma intrigilor Dnei Cornu. L-am mai reamintit momentele umilitoare pe care le-am trăit în timpul Conferinței, sub preşedinția Dlui Drouyn de Lhuys. … Împărăteasa n-a putut nega că au existat asemenea intrigi, de care împăratul nu ştiuse, şi pe care acum le regreta amarnic, cu atât mai mult cu cât se vedea silit să le repare sprijinind răsturnarea aceluiaşi prinț Carol."[154]

Până la urmă, nu prințul Carol şi-a pierdut tronul, ci Napoleon III. Carol I a avut o domnie lungă, din 1866 până în 1914, ca domnitor mai întâi, apoi, din 1881, ca rege. A rămas fidel patriei sale germane, dar într-o țară fundamental francofonă şi francofilă. Noul echilibru european, cu Germania în poziție dominantă, şi temerile provocate de expansionismul rusesc au determinat guvernul român să încheie în 1883 o alianță cu Austro-Ungaria şi cu Germania. Legătura lui Carol I cu Germania a contat desigur în această orientare; dar ea a fost susținută, nu mai puțin, de francofilul Brătianu, din motive care țineau de raporturile de forță din Europa. În 1914, România denunța acest tratat, iar în 1916 intra în război alături de Franța, împotriva Germaniei şi Austro-Ungariei. A făcut-o în primul rând din motive specific româneşti: era vorba de unirea cu Transilvania şi de crearea pe această cale a „României Mari". Dar ataşamentul pentru Franța a contat şi el; românii au dovedit că nu uitaseră rolul jucat de „marea soră latină" în formarea României şi modernizarea societății româneşti în secolul al XIX-lea.

Nu e greu de ghicit o anume duplicitate a lui Napoleon III în chestiunile româneşti, la fel ca în toată acțiunea lui politică, în general. Acest mod de a complica lucrurile şi de a căuta mai multe soluții în acelaşi timp ținea de formula personalității lui. Un tânăr istoric a propus recent o teză despre rolul jucat de împărat în crearea României, mai puțin măgulitoare decât cea acceptată de regulă în istoriografia românească; sunt în cauză, desigur, ofertele „paralele" făcute Austriei. Şansa românilor ar fi fost nu atât sprijinul Franței, cât moderația guvernului austriac care nu s-a lăsat tentat de „compensațiile" propuse de Napoleon III.[155]

Să te laşi tulburat de infidelitățile (notorii!) ale lui Napoleon III denotă o doză de

---

[154] Prințul Metternich către contele Beust, 8 iulie 1870, *Die Rheinpolitik*, vol. III, p. 402.

ingenuitate. Dar, mai ales, trebuie să tragem linie între infidelitățile potențiale şi sprijinul real. Fiecare fapt împlinit al conducătorilor români pe drumul spre unitate şi independență a fost asumat de diplomația franceză (iritată uneori de aceste acțiuni neprevăzute şi imprudente, dar nevoită să aplice politica împăratului). Susținerea fără echivoc din partea Franței a descurajat orice în forță contra Principatelor, care altminteri riscau să-şi atragă mânia Imperiului Otoman, a Austriei şi Angliei. Fără Franța şi fără Napoleon III, nu este sigur că România ar fi apărut pe lume.

Încurcăturile italiene

După Franța, Italia era țara pe care Napoleon III o iubea cel mai mult. Episodul revoluționar din tinerețea sa îl marcase profund. N-ar fi ezitat să sacrifice, la nevoie, Principatele române: de preferință, pentru o soluție în favoarea Italiei. Nu s-a gândit însă niciun moment să sacrifice Italia pentru vreun alt proiect. Dimpotrivă, politica lui europeană a gravitat în mare parte în jurul chestiunii italiene.

Napoleon III ştia foarte bine ce vrea: eliberarea Italiei, adică mai precis plecarea austriecilor din peninsulă. Ştia la fel de bine şi ce nu voia: unificarea Italiei într-un singur stat. Socotea că Italia nu are vocația de a deveni un stat-națiune „*à la française*". O soluție „confederativă", care să garanteze identitatea şi larga autonomie a diviziunilor istorice ale spațiului italian, i se părea mai potrivită cu tradițiile şi realitățile unui ansamblu heteroclit. Istoria, cum se ştie, a hotărât altfel. Statul-națiune, devenit în epocă o idee-forță, a sfârşit prin a antrena Italia în mişcarea lui irezistibilă. Împăratul avea totuşi dreptate în parte: nicio altă țară europeană nu prezintă, inclusiv în zilele noastre, o asemenea vitalitate regională şi disparități socio-economice şi culturale atât de marcate, cu deosebire între nord şi sud. De altminteri, dintr-un punct de vedere mai general, Napoleon III considera că decupajele europene națiuni şi state –, departe de a se inspira dintr-un singur model, trebuiau să țină seama de o mare diversitate de situații.

Aceasta era latura teoretică a dosarului italian. Exista însă şi latura pragmatică, şi în primul rând interesul Franței. Împăratul nu dorea ca o nouă putere să ia ființă la frontierele țării sale. O Italie unificată părea capabilă să devină un actor european aproape la fel de important ca Imperiul francez. Această perspectivă a unei fulgerătoare ascensiuni italiene era puțin exagerată. În 1860, Italia număra, în granițele sale actuale, 26 de milioane de locuitori față de 36 de milioane de francezi, iar produsul său intern abia dacă depăşea jumătate din cel francez. Noi avem avantajul de a cunoaşte urmarea istoriei şi eşecul lamentabil al ambițiilor imperiale italiene. Dar contemporanii lui Napoleon III se aflau încă sub vraja culturii clasice; gloria Romei antice şi nenumăratele sale cuceriri, între care şi cucerirea Galiei (tratată de Napoleon III însuşi în istoria dedicată lui Iuliu Cezar), ocupau un loc de frunte în reprezentările epocii. O Italie trezită

---

[155] Sever Mircea Catalan, „La Situation internationale des Principautés Unies (1864-1866) considérée selon sa relation avec le déclin du Second Empire", *Revue roumaine d'histoire*, nr. 3-4, 1992, pp. 235-254.

la viață ar fi reînnodat legăturile cu măreţul său trecut. Patrioții italieni nu erau nici ei insensibili la acest vis de mărire care aducea un argument în plus pentru unificare. Vincenzo Gioberti, unul din purtătorii de cuvânt ai mişcării *Risorgimento*, publică în 1843 o carte intitulată *Despre primatul moral şi civil al italienilor*. Potrivit lui, Italia este superioară celorlalte naţiuni: prin rasa ei, ca şi prin împlinirile sale. Este „națiunea-mamă a speciei umane". Europa este centrul lumii, iar Italia, centrul Europei.

Să ascultăm şi un francez, teoreticianul revoluţionar Pierre-Joseph Proudhon, care-i prezicea Italiei un viitor mai strălucit decât al Franței: „La acest ceas în care scriu, Franța este o națiune obosită, nesigură pe principiile ei şi care pare să se îndoiască de destinul său. Italia, dimpotrivă, ieşită din lunga-i amorțeală, pare sa aibă toată inspirația şi avântul tinereții. Cea dintâi aspiră la calm, la reforme paşnice, la curățirea moravurilor, la împrospătarea geniului şi a sângelui său; cea de-a doua nu vrea decât să meargă înainte, indiferent în ce condiții, indiferent sub ce sistem. Nu trebuie decât să se nască în sânul ei câțiva bărbați, un Richelieu, un Colbert, un Condé: în mai puțin de o generație, ea va deveni, ca stat federativ, cea mai bogată şi mai fericită dintre republici; ca stat unitar, îşi va ocupa locul între marile imperii, iar influența sa poate deveni – pe seama fericirii sale interne însă – formidabilă în Europa. … Să privim harta Europei. Italia este o punte aruncată peste Mediterana, din Alpi până în Grecia, alcătuind marea cale ce leagă Occidentul de Orient. Cu linia ferată care merge de la Genova, Coni sau Geneva până la Tarent, Italia acaparează mai întâi tot tranzitul de călători din Europa occidentală având ca destinație porțile Levantului, iar în curând, prin străpungerea istmului Suez, şi pe al celor care merg în India, China, Japonia, Oceania şi Australia. Odată cu forța aburilor şi cu calea ferată, Italia redevine, ca odinioară, centrul mişcării europene…"[156]

Proudhon se înşela întru câtva asupra posibilităților Italiei, chiar şi unificată. Dar textul său – lăsând deoparte exagerările autorului – denotă existența unei anumite stări de spirit în Franța. De ce să ridici Italia la statutul unei concurente? Evident, Napoleon III voia să facă din Italia un partener al Franței, dar un partener de rangul doi.

Mai era şi problema Romei. Din rațiuni de principiu, dar mai ales de politică internă a Franței, era absolut de neconceput să-l laşi pe papă fără posesiunile sale din centrul Italiei şi mai ales din Roma. Napoleon III era obligat să se sprijine în Franța pe dreapta conservatoare şi catolică, joc cu figuri impuse care i-a marcat politica în problema Romei până în ultima zi a Imperiului. Roma nu trebuia să devină capitala unei Italii unificate. În schimb, era de dorit ca o confederație italiană să fie prezidată de papă.

În sfârşit – *last but not least* – Franța trebuia să câştige ceva din această situație. Ca preț pentru ajutorul acordat, Napoleon III cerea Savoia şi comitatul Nisa. Cu ele, se completau înspre Italia granițele naturale, respectiv linia Alpilor (în aşteptarea unei strategii similare în privința unificării Germaniei care să desăvârşească întregul sistem cu granița de pe Rin). Francofonia Savoiei se adăuga argumentului geografic şi strategic; la acest argument se putea foarte bine răspunde că etnia şi limba nu fuseseră niciodată elemente constitutive indispensabile ale națiunii franceze (dovadă: Alsacia,

---

[156] P.-J. Proudhon, *Du principe fédératif et de la nécessite de reconstituer le parti de la révolution*, Paris, 1863, pp. 172-173.

Corsica… sau intențiile privitoare la Renania). Din punct de vedere istoric, Savoia făcea corp comun cu Piemontul, căruia îi dăduse dinastia. Cazul Nisei se dovedea mai simplu: era un oraş sută la sută italian, şi în plus locul de naştere al lui Garibaldi.

Pe aceste baze şi-a construit Napoleon III strategia italiană. Chiar şi în timpul războiului din Crimeea, se gândea la Italia – dovadă: proiectele menționate de schimb de teritorii pe seama Principatelor române. Ar fi dorit, la capătul acestui război, un aranjament european global, incluzând Italia, dar el s-a dovedit imposibil. Anul 1858 a fost anul hotărâtor. În iulie, la Plombières, Cavour, prim-ministrul Piemontului, îl întâlneşte pe împărat. Cei doi hotărăsc să pornească război împotriva Austriei; să creeze în jurul Piemontului un regat al Italiei de Nord, alipindu-i Lombardia şi regiunea Veneției, posesiuni austriece, precum şi Emilia-Romagna (în total, 11 milioane de locuitori); să creeze un regat al Italiei centrale, cuprinzând Toscana şi Umbria; să mențină Bourbonii pe tronul Regatului celor Două Sicilii; în sfârşit, să diminueze posesiunile pontificale, suveranul pontif păstrând totuşi o parte a statelor papale şi dobândind în plus preşedinția viitoarei confederații italiene. Savoia şi Nisa trebuiau să-i revină Franței (în ciuda obiecțiilor ridicate de Cavour în cazul Nisei). Napoleon III şi-a impus în totalitate punctele de vedere; Piemontul avea absolută nevoie de ajutorul francez, prin urmare capacitatea sa de a negocia era extrem de limitată.

Ca să scoată Austria din joc, Napoleon III a căutat sprijinul Rusiei şi al Prusiei; o presiune militară a celor două puteri ar fi permis imobilizarea unei părți a armatei austriece la granițele cu aceste țări. În contrapartidă, împăratul îi dădea țarului speranța de a anexa Galiția austriacă (exact opusul eliberării Poloniei, luată în calcul cu câțiva ani înainte) şi de a remilitariza Marea Neagră (în pofida tratatului de la Paris semnat cu mai puțin de trei ani în urmă); cât despre Prusia, ea ar fi profitat pentru a-şi spori influența în Confederația germană în dauna Austriei, ba chiar pentru a trece la anexiuni. Cele două puteri au rămas totuşi precaute. Anglia şi-a manifestat şi ea dezacordul.

În Franța, aproape întreaga clasă politică era ostilă unui nou război. Confruntat cu aceste opoziții, apetitul războinic al împăratului s-a temperat considerabil. A renunțat pentru moment la soluția militară şi a început să caute un aranjament politic obținut pe calea unui improbabil congres european. După care şi-a schimbat iar opțiunea, hotărând în sfârşit să declanşeze războiul (în urma unui ultimatum inoportun adresat de Austria Piemontului). Victoriile de la Magenta şi Solferino i-au scos pe austrieci din Lombardia, dar rămânea de eliberat regiunea Veneției şi eventual sprijinită ridicarea maghiarilor împotriva Habsburgilor. Eliberarea Ungariei figura într-adevăr în proiectul inițial; insurgenții maghiari ar fi primit ajutor din partea Principatelor Unite (unde Franța trimisese deja arme) şi a Serbiei. În acest scop, prințul Cuza mobilizase în apropierea Carpaților mica armată română (între unguri şi români rămânea totuşi spinoasa problemă a Transilvaniei). Sfârşitul Austriei părea aproape. Între timp însă, Prusia devenise amenințătoare, din solidaritate cu ruda sa germanică şi mai ales de teama unei victorii franceze prea categorice, care ar fi sporit peste măsură influența Franței, inclusiv în treburile germane. Temându-se de o acțiune prusiană pe Rin, împăratul a pus brusc capăt războiului, lăsând baltă angajamentul său față de italieni, ca să nu mai vorbim de promisiunile făcute maghiarilor. Prin acordul de la Villafranca dintre Napoleon

III şi împăratul Franz Joseph, în linii mari, Austria a ieşit relativ bine din acest război. Pierdea Lombardia, dar păstra Veneția. Dezmembrarea sa era amânată *sine die*. Italienii au fost indignați; Cavour a demisionat. Neîndeplinindu-şi integral contractul, Napoleon III a renunțat la Nisa şi Savoia. Opinia publică: franceză, care nu agrease războiul, era şi mai puțin mulțumită de condițiile de pace care nu ofereau nimic Franței. Era o victorie pe jumătate care semăna cu un eşec pe jumătate.

Italienilor nu le rămânea decât să-şi ia soarta în propriile mâini. Cavour a revenit la putere. În primăvara anului 1860, statele Italiei centrale: Romagna, Parma, Modena şi Toscana s-au unit cu Piemontul (pe calea plebiscitului, în acord cu filosofia democratică a celui de-al Doilea Imperiu). A rezultat un Regat italian de dimensiuni comparabile cu cel proiectat la Plombières; în urma acestui fapt, Napoleon III a trecut la anexarea Savoiei şi Nisei (evident, tot prin ratificare populară, prin plebiscit). La scurtă vreme, în fruntea celor o mie de „cămăşi roşii", Garibaldi a cucerit Sicilia şi Neapole. Italia se născuse sub forma unui stat unitar, nu a unei confederații, cum dorea Napoleon III, şi în cea mai mare parte fără intervenția Franței, ba chiar impunându-i marii sale aliate o soluție strict italiană.

Aparent, Napoleon III se afla în culmea gloriei şi a influenței sale în Europa. O victorie pe jumătate, desigur, dar şi Crimeea fusese o victorie pe jumătate. În fond, el dăduse impulsul decisiv procesului de unificare a Italiei. După Rusia, iată că şi Austria, piesă centrală a sistemului antifrancez instituit în 1815, era silită să-şi recunoască înfrângerea. Franța îşi sporea teritoriul prin anexarea Savoiei şi a Nisei, recuperând astfel o parte a teritoriilor pierdute în urma prăbuşirii Primului Imperiu. Dar dincolo de avantajele imediate sau aparente, evenimentele din 1859-1860 au pus Franța într-o poziție foarte delicată. Politica imperială, care în chip evident îi asmuțea rând pe rând pe unii împotriva altora, nu se mai bucura de încredere. Relațiile franco-britanice se răciseră ca urmare a apropierii franco-ruse schițate începând din 1856, ca şi din pricina războiului din Italia şi a anexării Savoiei şi Nisei, evenimente ce păreau să exprime o tendință hegemonică şi expansionistă. Prietenia cu Rusia a avut efecte limitate şi n-a rezistat decât puțină vreme; ea a slujit politicii franceze în chestiunea Principatelor române, dar mult mai puțin în criza italiană. Prusia, în ce o priveşte, se temea de o viitoare intervenție a Franței în treburile germane şi de revendicările teritoriale franceze în regiunea Rinului. Mai presus de toate, Napoleon III a reuşit contraperformanța de a nemulțumi Italia; italienii n-au apreciat comportamentul „protector" al aliaților lor; dezaprobau maniera în care Napoleon III pusese capăt războiului din 1859, fără măcar să-i consulte şi fără să-şi respecte angajamentele. În fine, sprijinul acordat de Franța papei împiedica Roma să se alăture Italiei unificate. Prețul plătit: două teritorii italiene, părea absolut suficient pentru un ajutor acordat cu picătura. Formal vorbind, Napoleon III rămânea arbitrul Europei. Dar Franța era amenințată cu izolarea; nu putea conta pe niciuna dintre celelalte puteri.

Ar fi inutil să urmărim în detaliu meandrele politicii italiene a lui Napoleon III până la încheierea domniei sale. Această politică a fost marcată de cele două probleme rămase în suspensie: Veneția şi Roma. Pentru Veneția, împăratul a căutat să obțină un compromis cu Viena; preocupare ce explică în mare parte noua schimbare a atitudinii

sale în relațiile cu Austria, care devin relativ cordiale după 1859. Aşa cum am văzut deja, Principatele române puteau servi eventual drept monedă de schimb; oferta neaşteptată făcută arhiducelui Maximilian, fratele împăratului Franz Joseph, de a prelua coroana Mexicului se înscrie în aceeaşi logică: Mexicul contra Veneției! O tactică ce nu s-a dovedit prea fructuoasă. În cele din urmă, Italia s-a aliat cu Prusia în 1866, obținând astfel, în urma victoriei prusiene asupra Austriei, ceea ce Franța nu reuşise să obțină pentru ea. Forma, cel puțin, era salvată, având în vedere rolul de arbitru pe care Napoleon III şi l-a atribuit încă o dată: Austria a cedat Franței regiunea Veneției, iar Franța a transmis-o Italiei. Dar nimeni nu se lăsa înşelat: cea care câştigase era Prusia.

Cât despre Roma, Napoleon III a apărat până la capăt poziția papei. În 1866, a hotărât să retragă trupele franceze, dar acestea s-au întors în anul următor pentru a-l respinge pe Garibaldi care încerca să cucerească Oraşul etern (bătălia de la Mentana). Garnizoana franceză a rămas la Roma până după Sedan. Plecarea ei a sunat sfârşitul statului pontifical (redus de mai mulți ani la teritoriul Romei şi al împrejurimilor ei). Roma a devenit astfel capitala unei Italii complet unificate. Nimic din toate acestea n-ar fi fost posibil fără Napoleon III; dar dacă el declanşase procesul, s-a dovedit în schimb incapabil să-l țină sub control. Noua Italie nu corespundea proiectului său inițial. Cât despre francezi, încurcatul caz italian a fost pentru ei un motiv în plus de dezbinare. O parte dintre compatrioți îi reproşau împăratului că nu face destul pentru Italia; cealaltă parte, că nu face destul pentru papă.

Impasul polonez

România fusese un succes. Italia, un semisucces sau un semieşec. Polonia însă a fost un eşec categoric. Franța a plătit scump simpatia ei față de Polonia, dublată de incapacitatea de a interveni eficient în favoarea ei. Am menționat deja vagile combinații din timpul Războiului Crimeii, rămase fără niciun rezultat. În 1863, polonezii s-au ridicat împotriva stăpânirii ruseşti. În Franța a luat naştere un val de solidaritate cu acest popor eroic şi nefericit. Dacă Italia i-a dezbinat pe francezi, Polonia i-a unit. A fost singurul subiect, în epoca celui de-al Doilea Imperiu, care n-a dat naştere la controverse. Împărăteasa şi prințul Napoleon au vorbit pe o singură voce, pentru prima şi ultima dată în viața lor! Dar ce trebuia tăcut pentru a ajuta Polonia? Napoleon III a încercat încă o dată să joace cartea austriacă, la care recurgea sporadic şi fără convingere. În martie 1863, i-a propus lui Franz Joseph o alianță în toată puterea cuvântului: „Când posibilitatea renaşterii Poloniei s-a conturat cu claritate, am văzut în ea un nou prilej de apropiere între Majestatea Voastră şi mine şi am ținut să ştiu dacă intră în planurile Majestății Voastre nu numai să ne punem de acord asupra problemei aflate la ordinea zilei, ci şi să încheiem o alianță veritabilă."[157] Pentru o clipă, Napoleon III pare să fi crezut că sosise momentul unei reglementări generale în Europa. „Discursul său – constată prințul Metternich – aminteşte de marile epoci ale domniei sale, cele care au

---

[157] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 74.

precedat războaiele din Orient şi Italia. Vorbele îi sunt pătrunse de pasiune politică şi au un efect cu atât mai mare cu cât contrastează total cu atitudinea sa obişnuită. În asemenea clipe se vădeşte ambiția nemăsurată şi energia nestăvilită a acestui om extraordinar."[158] Rolul-cheie îi revenea Austriei, atât în privința Poloniei cât şi a Italiei. Iată ce le promitea el potențialilor săi aliați:" În cazul în care evenimentele din Polonia v-ar sili să plecați din Galiția, vă ofer preponderența exclusivă în Orient. [...] Dacă reglementarea definitivă a problemei italiene v-ar impune să renunțați la Veneția, mă pun în slujba preponderenței voastre în Germania..."[159] Pe scurt, Austria trebuia să sacrifice posesiuni reale – Galiția în beneficiul unei Polonii reconstituite, Veneția în beneficiul Italiei – în schimbul unor compensații problematice în Orient şi în Germania. Fireşte, Austria a respins oferta. Era una dintre beneficiarele împărțirii Poloniei şi nu avea niciun interes să pună pe tapet chestiunea poloneză. Tot ce era legat de eliberarea popoarelor şi de o nouă ordine europeană îi provoca o nelinişte justificată: într-o Europă de state-națiuni, ea ar fi fost prima condamnată la dispariție (ceea ce s-a şi întâmplat în 1918); politica sa „normală" era politica de *statu quo*, exact opusul proiectului lui Napoleon III. Cealaltă putere germanică, Prusia, care deținea şi ea o parte din vechea Polonie, s-a plasat din prima clipă de partea Rusiei. Pentru a ajunge la o soluție „impusă", Franța ar fi trebuit să se războiască în acelaşi timp cu Rusia şi cu Prusia, fără sprijinul Angliei şi fără nicio asistență din partea Austriei.

Momentul părea propice pentru redesenarea (cel puțin teoretică) a hărții continentului. Napoleon III era prea ascuns ca să-şi dezvăluie în întregime opțiunile. Le cunoaştem, în schimb, în detaliu pe cele ale împărătesei şi ale prințului Napoleon; cei doi nu făceau decât să „traducă" – fiecare în felul său şi deformându-l mai mult sau mai puțin – marele proiect de restructurare europeană semnat Napoleon III. În ciuda utopismului său, împăratul era prudent, temporiza lucrurile şi, la urma urmei, se dovedea mai realist decât aceşti „interpreți" ai politicii imperiale. Făcea mai bine deosebirea între posibilitățile infinite ale visului şi exigențele restrictive ale lumii reale.

În februarie 1863, împărăteasa – care în mod evident prin dea gust pentru politică – i-a prezentat prințului Metternich, ambasadorul Austriei, un plan stupefiant care preconiza următoarele evoluții:

„*Rusia*. Împinsă în Orient şi despăgubită modic pentru pierderea Poloniei şi a provinciilor care tăceau parte din ea printr-o compensație în Turcia asiatică.

Polonia. Reconstituită cu un arhiduce drept rege, dacă dorim, dar şi mai bine cu regele Saxoniei, reluându-şi drepturile dinastice şi cedând în schimb regatul său Prusiei.

Prusia. Ar ceda Posnania Poloniei, Silezia Austriei şi malul drept al Rinului Franței, dar ar obține Saxonia, Hanovra şi ducatele de la nord de Main.

Austria. Ar ceda Veneția Piemontului, o parte din Galiția (Lemberg şi Cracovia) Poloniei; ar dobândi noi frontiere care ar traversa Serbia de-a lungul Adriaticii, plus Silezia şi tot ce ar dori la sud de Main.

Franța. N-ar ceda nimic! Ar lua însă malul stâng al Rinului, respectând Belgia din cauza Angliei, dacă nu cumva această putere i-ar ceda Bruxelles şi Ostende etc. etc.,

---

[158] Prințul Metternich către contele Rechberg, 26 februarie 1863, *Die Rheinpolitik*, vol. I, p. 6.

[159] Prințul Metternich către contele Rechberg, 5 martie 1863, *Die Rheinpolitik*, vol. I, p. 11.

pentru a lua în schimb Anvers.

Italia. Piemontul ar căpăta Lombardia, Veneția, Toscana, Parma, Piacenza, Bologna şi Ferrara, dar ar restitui cele două Sicilii regelui Neapolelui care l-ar despăgubi pe papă.

Turcia. Desființată din motive de utilitate publică şi de moralitate creştină, s-ar lăsa împărțită cedându-i Rusiei pozițiile sale din Asia, Austriei linia Adriaticii, Greciei Tesalia, Albania şi Constantinopolul, precum şi Principatele, ca o enclavă independentă, unui prinț al țării.

Regii şi prinții deposedați în Europa ar merge să civilizeze şi să monarhizeze minunatele republici americane, care ar urma toate exemplul Mexicului."[160]

Ce harababură! La Tuileries circulau idei îndrăznețe, iar împărăteasa, ca o elevă conştiincioasă, era pe cale să-şi depăşească mentorul; amprenta ei personală se trădează în accentele catolice şi conservatoare, ca şi în caracterul excesiv al anumitor propuneri, precum cea a transformării (nimic mai simplu!) republicilor americane în monarhii. Proiectul prințului Napoleon era aproape la fel de ambițios: el preconiza reînființarea Poloniei; cedarea regiunii venețiene către Italia; crearea unei confederații a națiunilor slave balcanice; un stat românesc independent; creşterea teritorială a Greciei; statutul de oraş liber pentru Constantinopol; compensații pe teritoriul Germaniei în beneficiul Austriei; anexarea Renaniei de către Franța; alipirea la Suedia a Finlandei şi eventual a Danemarcei. Pentru atingerea acestor obiective, prințul recomanda alianța cu Austria, Italia şi Suedia (cea din urmă urmând să joace un rol esențial în războiul contra Rusiei); armata franceză trebuia să ocupe într-o primă fază Renania, pentru a înainta ulterior către Berlin şi Varşovia.[161]

Desigur, nu putem identifica gândirea şi strategia împăratului cu proiectele imaginate de apropiații lui. Dar nici nu le putem disocia în totalitate. Sunt variațiuni pe o temă dată, iar tema îi aparține, incontestabil, lui Napoleon III. Obiectivul Imperiului era de a reface harta Europei (asigurând totodată Franței o extindere teritorială). Cât priveşte amănuntele, fiecare putea să improvizeze, cu atât mai mult cu cât, oricum, posibilitățile Franței rămâneau limitate. Totul era ficțiune politică: un joc gratuit, dar nu mai puțin primejdios, fiindcă evoca imaginea unei Franțe mai belicoase, mai expansioniste, mai periculoase pentru ordinea europeană decât era în realitate.

Fapt este că, oricât ar fi simpatizat cauza poloneză, opinia publică franceză nu dorea războiul, iar împăratul nu-l dorea mai mult decât supuşii săi. La fel ca Anglia şi Austria, Franța s-a mulțumit să protesteze pe căi diplomatice la Sankt-Petersburg împotriva reprimării brutale a insurecției poloneze. Spre sfârşitul anului 1863, Napoleon III a încercat încă o dată să-şi pună în aplicare for mula favorită. A adresat un mesaj suveranilor Europei (la 4 noiembrie 1863), propunându-le convocarea unui congres, la Paris, pentru reglementarea problemelor continentului. Împăratul constata că „în aproape toate privințele, tratatele de la Viena sunt anulate, modificate, ignorate sau amenințate". Trebuia să intervină un acord pentru a evita un război şi mai cumplit decât

160 Prințul Metternich către contele Rechberg, 22 februarie 1863, *Die Rheinpolitik*, vol. I, pp. 4-5.

161 „Note a l' Empereur sur les affaires de Pologne", 20 februarie 1863, *Napoléon III et le prince Napoléon. Correspondance inédite*, pp. 83-90.

conflictele precedente şi pentru a aşeza relațiile intereuropene pe baze durabile şi echitabile.[162]

Niciun suveran, niciun guvern n-a răspuns favorabil acestei propuneri. Să fi crezut Napoleon III că acest congres era posibil? A fost mai degrabă o modalitate de a pune punct unei crize insolubile fără a-şi pierde întreg prestigiul. Cazul polonez a arătat însă că Napoleon III nu mai era perceput drept arbitru al Europei. A arătat de asemenea că Franța nu se simțea destul de puternică pentru o acțiune militară de anvergură. Dar mai ales, prietenia cu Rusia cultivată după Războiul Crimeii era deja de domeniul trecutului; atitudinea pro-poloneză a francezilor, deşi pur platonică, stricase relațiile. În schimb, Rusia şi Prusia se apropiaseră una de alta. Cu Austria, relațiile rămâneau ambigue: nu mai era un adversar, dar nu era nici aliat. Cât despre Anglia, aceasta îl suspecta tot mai mult pe Napoleon III de intenții expansioniste şi hegemonice. Politica externă a celui de-al Doilea Imperiu se încurca în propriile-i contradicții.

Capcana germană

Bunăvoința lui Napoleon III față de Prusia are de ce să surprindă (cu atât mai mult cu cât îi cunoaştem urma rea). Prea înclinat spre teorie şi prea idealist, el n-a sesizat corect diferențele concrete dintre dosarul italian şi cel german, a tratat cu aceleaşi menaj amente slabul Piemont şi puternica Prusie, încurajându-le sau tolerându-le ambițiile teritoriale şi încercând totodată să le determine să renunțe la îndeplinirea proiectului lor: crearea statelor-națiuni unificate. O atitudine contradictorie, susceptibilă mai mult să irite decât să atragă recunoştința; iar a irita Prusia era mult mai grav decât a irita Piemontul! În plus, se punea problema obținerii de compensații şi din partea germană, ca şi din cea italiană: după Nisa şi Savoia, Renania sau măcar o parte a ei.

Deşi s-a străduit în mai multe rânduri să atragă Austria în jocurile sale europene, între cele două puteri germane, Napoleon III s-a simțit (până în 1866) mai apropiat de Prusia. Atitudinile nu prea amicale ale acesteia ar fi trebuit totuşi să-l pună în gardă. În 1859, o posibilă intervenție prusiană a cântărit în decizia sa de a opri ofensiva din Italia; în 1863, Prusia s-a alăturat Rusiei în problema poloneză, ceea ce a făcut practic imposibilă orice intervenție franceză. Dar, cel puțin, Prusia se opunea, ca şi el, fundamentelor sistemului european din 1815, în vreme ce Austria era principalul garant al acestuia. O Italie unificată îl îngrijora; în schimb, spera că Prusia şi Austria îşi vor împărți influența în spațiul german, ceea ce avea să evite crearea unui bloc germanic prea puternic. S-a înşelat amarnic! Prusia era infinit mai puternică decât Piemontul, mult mai puternică decât întreaga Italie, mai puternică deja decât Austria, iar Napoleon III continua s-o trateze ca un protector preocupat de justele revendicări ale popoarelor! Dacă ar fi optat pentru Austria în detrimentul Prusiei, istoria ulterioară a Europei ar fi fost alta.

---

[162] „Lettre de l' Empereur aux souverains de!' Europe", 4 noiembrie 1863, *La politique impériale*, pp. 399-401.

Împăratul aştepta momentul prielnic ca să acţioneze. Era o temporizare prudentă sau, pur şi simplu, dezorientare? Şi una şi alta, probabil. Aparent, Napoleon III lăsa destinul să decidă pentru el. Otto von Bismarck, şeful guvernului prusian începând din 1862, făcea uneori drumul până la Biarirtz ca să se întreţină cu împăratul; dar, cu ocazia unei întâlniri pe care o spera decisivă, în octombrie 1865, când conflictul dintre Prusia şi Austria pentru supremaţie în Germania se profila cu destulă claritate, el a rămas des cumpănit. Napoleon III părea preocupat mai ales de problema veneţiană (ideea lui fixă!); trebuia ca, într-un fel sau altul, Veneţia să revină Italiei. Prin urmare, el a fost cel care a îndemnat Italia să se alieze în 1866 cu Prusia, împotriva Austriei. În ce priveşte Germania de Nord, nu vedea niciun inconvenient dacă aceasta i-ar fi revenit Prusiei (principiul naţionalităţilor incumbă obligaţii). Compensaţii pentru Franţa? Pentru moment, împăratul nu cere nimic şi nu-şi dezvăluie intenţiile. Aşteaptă momentul prielnic. Dar va veni oare acesta vreodată?

În ajunul războiului austro-prusian, Napoleon III joacă pe amândouă planurile în acelaşi timp. La 29 mai 1866, ambasadorul Metternich comunica la Viena că la Paris cuvântul de ordine era „cedarea Veneţiei” şi renunţarea la orice intervenţie austriacă în treburile Italiei; în schimb, influenţa Austriei putea creşte „înspre Germania şi Orient”.[163] Ceea ce însemna confruntarea cu Prusia, „încurajată” şi ea de Napoleon III; cât despre Orient, aparent era vorba de Principatele Unite (România), unde tocmai fusese întronat un principe prusian, şi chiar cu acordul lui Napoleon III, care însă se prefăcea că nu ştie nimic despre asta!

La începutul lunii iunie 1866, împăratul i-a vorbit aceluiaşi Metternich despre sentimentele sale faţă de Prusia şi Austria, fără a evita delicata problemă a compensaţiilor: „Mai întâi, deşi îl preţuiesc şi-l stimez în cel mai înalt grad pe împăratul Austriei, n-am fost în relaţii personale cu El decât într-un moment dureros pentru El şi foarte neplăcut pentru mine armistiţiu! de la Villafranca şi n-am obţinut până acum niciun fel de dovezi de prietenie personală, în vreme ce regele Prusiei a venit la Compiegne şi mi-a făcut întotdeauna dovada sentimentelor sale extrem de binevoitoare. Era un motiv să nu mă arăt ostil micilor sale ambiţii. Dar asta nu e tot – am lăsat Prusia să reuşească, spunându-mi mai ales că, atunci când va veni momentul să obţină acordul meu, mi se vor oferi compensaţii însemnate. *Perspectiva îndepărtată a provinciilor de la Rin m-a făcut multă vreme să ezit în formularea opţiunilor*. Astăzi am abandonat complet ideile de acest gen şi, renunţând la ele, îmi spun azi că n-am nimic de câştigat încheind o înţelegere cu Austria.”[164]

Să reţinem referirea la „micile ambiţii” ale Prusiei! Desigur, nu trebuie să luăm de bun tot ce le declară Napoleon III ambasadorilor (şi nici măcar propriilor săi miniştri!). El vrea să le dea de înţeles austriecilor că, renunţând la orice compensaţie în Germania, nu are nicio nevoie de sprijinul lor; Austria ar avea nevoie de Franţa, nu Franţa de Austria. Evoluţiile ulterioare vor arăta că nu renunţase de tot la proiectele de anexare. Pe de altă parte, e posibil, ba chiar probabil, să-şi fi dat deja seama de faptul că Renania, teritoriu pur german şi dificil de asimilat, nu era Savoia, regiune în esenţă franceză, cel puţin prin

---

[163] Prinţul Metternich către contele Mensdorff, 29 mai 1866, *Die Rheinpolitik*, vol. I, p. 239.

[164] Prinţul Metternich către contele Mensdorff, 6 iunie 1866, *Die Rheinpolitik*, vol. I, pp. 253-254.

limbă. Gândirea lui Napoleon III e „plurală”; împăratul are întotdeauna mai multe soluții de rezervă.

Astfel, Napoleon III s-a instalat confortabil în rolul de observator pentru a urmări un război despre care presupunea că va fi lung, nedecis şi că va necesita în consecință intervenția unui arbitru: rolul său predilect. Războiul a fost totuşi un război-fulger, care a început la mijlocul lui iunie şi s-a încheiat la 26 iulie, după zdrobirea armatei austriece la Sadowa, în 3 iulie; austriecii n-au avut nimic de câştigat din faptul că i-au înfrânt la rândul lor pe italieni, aliați ai Prusiei, pe uscat la Custozza (în 24 iunie) şi pe mare la Lissa (în 20 iulie). Câmpurile de luptă ilustrau ierarhia puterilor. Austria se dovedea mai puternică decât Italia, iar Prusia mai puternică decât Austria. Rămânea de stabilit locul Franței în această ierarhie: înaintea sau în urma Prusiei? Napoleon III începea să aibă îndoieli (încă din august 1865, îi exprima ambasadorului Prusiei „profunda sa admirație pentru o organizare militară care permitea unei puteri având jumătate din populația Franței să mobilizeze o armată aproape la fel de numeroasă”).[165]

Ceea ce urmează seamănă cu o derută în toată puterea cuvântului. Franța începe în sfârşit să ceară, să reclame „compensațiile”. Cereri pe care Prusia le-ar fi acceptat poate *înainte*, pe vremea când avea nevoie de neutralitatea a Franței. De ce le-ar mai fi acceptat însă *după*, când unificase în jurul său întreaga Germanie de nord şi se simțea deja mai puternică decât Franța? Faptul că cerea, după consumarea evenimentelor, un „bacşiş” (cuvântul, disprețuitor, îi aparține lui Bismarck) punea Franța într-o postură umilitoare. Şi totuşi, Napoleon III a încercat. Cu atât mai mult cu cât dificultăților externe li se adăugau îngrijorări de ordin intern. Opinia publică începea să se alarmeze; cum să explici că ceilalți acumulau puncte, în timp ce Franța nu obținea niciun avantaj din schimbările petrecute?

Rinul a revenit la ordinea zilei. Nu se punea problema de a obține de la Bismarck un teritoriu propriu-zis prusian. Dar la sud de Renania prusiană exista – tot pe malul stâng al Rinului – Palatinatul, regiune împărțită între regatul Bavariei şi marele ducat al Hessei. Aceasta e regiunea (având Mainz ca oraş principal) pe care Napoleon III o revendică – prin ministrul său de Externe, Drouyn de Lhuys – pentru Franța, pe lângă revenirea la granița din 1814 (adică recuperarea unei părți a regiunii Sarre, cu Sarrebruck şi Sarrelouis, franceze din vremea lui Ludovic XIV, cedate Prusiei în 1815), ca şi demilitarizarea Luxemburgului şi ieşirea sa din Confederația germană, preludiu al unei eventuale alipiri la Franța. În chip ciudat, şi nu prea abil, Franța înțelegea să sprijine Bavaria în dorința ei de independență față de Prusia, pregătindu-se totodată s-o deposedeze de Palatinat. Însemna să faci jocul lui Bismarck, care a valorificat în acest caz solidaritatea germană, opunând-o expansionismului francez; le-a dat clar de înțeles francezilor că nu se punea problema nici unei cesiuni teritoriale.

Drouyn de Lhuys a insistat făcând o ultimă propunere: Franța renunța la toate anexiunile, dar cerea unificarea ținuturilor germane situate pe malul stâng al Rinului (apar ținând Prusiei, Hessei şi Bavariei) într-un stat renan neutru, situat între Franța şi „noua Germanie” dominată de Prusia.[166] Soluția îi fusese deja sugerată împăratului de către ducele de Persigny, care considera că o Renanie autonomă, deschisă influenței

---

[165] Contele Goltz către regele Wilhelm I, 29 august 1865, *Die Rheinpolitik*, vol. I, p. 68.

franceze, ar sfârşi prin a se alătura Franței, dovedindu-se o soluție mai sigură decât o Renanie anexată, în care ocupația străină risca să ațâțe naționalismul german; prietenul din tinerețe al lui Ludovic-Napoleon proiecta „o confederație a Galilor, alcătuită din Olanda, Belgia, Luxemburg, statele riverane Rinului şi Franța”: redobândirea frontierelor naturale nu prin cucerire, ci printr-o lentă acțiune economică şi culturală.[167]

Această propunere a avut aceeaşi soartă ca şi precedenta. Lui Drouyn de Lhuys nu-i rămânea decât să tragă consecințele; la 1 septembrie 1866 a demisionat, plătind pentru nehotărârile suveranului său; în timpul războiului austro-prusian îi recomandase zadarnic să mobilizeze armata de-a lungul Rinului pentru a face presiuni asupra Prusiei; împăratul s-a hotărât să ceară compensații abia la sfârşitul ostilităților, fără să dispună de niciun atu, iar în cele din urmă, confruntat cu eşecul acestei tentative, n-avea altă soluție decât să se debaraseze de ministrul său. „Nefiind pregătit să intre în acțiune – îi explică Napoleon soției sale – nu-l putea urma pe Drouyn de Lhuys în politica lui de compensații.” De vină era aşadar politica ministrului său! Numai că împărăteasa nu s-a lăsat îmbrobodită. I-a făcut augustului ei soț o teribilă scenă… politică, una care oferă o analiză destul de pertinentă a greşelilor comise de Imperiu pe teatrul european: „Împărăteasa a profitat de ocazie pentru a-l ruga pe împărat să-i explice în ce consta politica sa din ultimii ani. I-a spus că nu înțelege nimic din ea, sau poate doar că împăratul vrea cu tot dinadinsul să-şi ridice în cap coaliția. I-a reamintit că la încheierea Războiului Crimeii se apropiase într-atât de Rusia încât o făcuse să viseze la o alianță de durată. A urmat chestiunea poloneză în care împăratul s-a lansat în chip extrem de nepotrivit şi de steril, dar destul de hotărât pentru a strica irevocabil relațiile cu Rusia. După 1859, împăratul a dat mâna cu Austria pe de o parte, încurajând Italia pe de altă parte să-şi continue cuceririle revoluționare. În sfârşit, recent, împăratul a refuzat să se angajeze alături de Austria care-i oferea compensații, acceptând însă rolul unei neutralități avantajoase doar pentru Prusia, fără să-şi asigure niciun profit.

După ce a ajutat Prusia să-şi realizeze scopurile, în loc să treacă total de partea ei pentru a obține din alianța cu această nouă mare putere asigurarea viitoarei păci europene, a încercat timid să smulgă de la generozitatea prusiană fărâme de pradă care au fost refuzate aproape brutal, dar care au trezit susceptibilitățile Germaniei şi au nemulțumit Berlinul. În fine, până şi în Italia, în pofida slăbiciunilor sale extreme, împăratul a reuşit să ridice împotriva lui publică prin jumătăți de măsură şi prin presiuni doar cât să nemulțumească guvernul şi poporul.”[168]

Interesant pasaj, într-adevăr. Numai că demnă de remarcat cu adevărat e proveniența lui: nu este extras dintr-un jurnal intim al împărătesei, ci de-a dreptul dintr-un raport diplomatic adresat Vienei de prințul Metternich. Fireşte, familia Metternich era o obişnuită a palatului Tuileries.

Soția ambasadorului, Pauline Metternich, femeie plină de spirit şi vioiciune, devenise

---

[166] Despre cererile franceze de compensații după Sadowa, vezi corespondența diplomatică publicată în *Die Rheinpolitik*, vol. I şi II.

[167] Ducele de Persigny, *Mémoires*, Paris, 1896, pp. 323-340.

[168] Prințul Metternich către contele Mensdorff, 1 septembrie 1866, *Die Rheinpolitik*, vol. II, pp. 98-99.

prietenă apropiată a Eugeniei. Rămâne totuşi greu de înţeles această nonşalantă divulgare a secretelor de stat către un diplomat străin. „Din fericire – continuă Metternich – ea a renunţat la descurajările de acum doi ani şi se gândeşte la viitorul fiului său. Ştie […] că opinia publică din Franţa îi este din ce în ce mai favorabilă. Armata îl adoră. […] Majestatea Sa vrea să bată fierul cât e cald şi luna viitoare va vizita regiunea Berry pentru a-şi atrage de partea sa locuitorii din centrul Franţei. Mi-a spus că, departe de a încerca să neutralizeze creşterea popularităţii sale, împăratul îi lasă mână liberă şi-i acordă chiar sprijin, dar se pare că a devenit insensibil, cât priveşte persoana sa, la avertismentele opiniei publice."

Încă de la 26 iulie 1866, în momentul când Austria îşi recunoştea înfrângerea, care era şi pentru Franţa o înfrângere, împărăteasa îl informa pe prinţul Metternich că-i propusese împăratului să abdice şi să-i încredinţeze regenţa: „Vă asigur, a continuat Majestatea Sa, că ne îndreptăm spre căderea noastră şi ar fi mai bine ca împăratul să *dispară subit*, măcar pentru o vreme."[169]

Pentru a înţelege aceste declaraţii surprinzătoare, trebuie amintit că împărăteasa era şi o femeie neglijată şi înşelată, augustul ei soţ trecând de la o aventură erotică la alta; Eugenia se îndepărtase de împărat şi întreaga ei speranţă se îndrepta către prinţul imperial (în vârstă de zece ani în 1866); se temea ca boala împăratului şi comportamentul său din ce în ce mai nehotărât să nu sfârşească prin a pune în pericol regimul însuşi, ruinând astfel şansele tânărului prinţ. Părea incapabilă să înţeleagă că acest bărbat bolnav şi nehotărât era depozitarul unei legende şi singurul garant al Imperiului, în timp ce ea, în ciuda iluziilor sale, nu reprezenta absolut nimic! Chiar şi Metternich îşi făcea iluzii asupra capacităţii ei de a-l înlocui pe împărat. Conservatoare şi catolică, fusese dintotdeauna o partizană a Austriei, spre deosebire de Napoleon III. Dar cum să atragi Austria în jocul francez, dezvăluind guvernului său slăbiciunile Franţei, lipsa de consistenţă a politicii franceze? Era deja foarte grav faptul că Franţa nu mai vorbea cu un singur glas.

Glasul împăratului se voia liniştitor. Asistat de Rouher şi de Michel Chevalier, suveranul a redactat la 16 septembrie 1866 o circulară menită să calmeze o opinie publică pe bună dreptate îngrijorată. Nu există niciun motiv de îngrijorare, pretindea documentul, nu se petrecuse nimic de natură să aducă atingere intereselor franceze.

Dispariţia micilor state secundare şi formarea marilor state naţionale defineau un proces inevitabil, ba chiar de dorit, în vederea echilibrării puterii în creştere a Statelor Unite şi a Rusiei. În orice caz, Franţa rămânea în fruntea statelor europene; ea număra, împreună cu Algeria, 40 de milioane de locuitori, faţă de Confederaţia Germaniei de Nord – 29 de milioane, Germania de Sud – 8 milioane, Austria – 35 de milioane, Italia – 26 de milioane şi Spania – 18 milioane. Problema Franţei era de acum înainte aceea de a menţine şi eventual de a accentua această relativă superioritate, împiedicând statele Germaniei de Sud să se alipească la rândul lor Prusiei, şi alipind în schimb Franţei alte „state secundare", respectiv Luxemburgul şi Belgia, mai apropiate din punct de vedere cultural decât ţările riverane Rinului.

Încă din august 1866, Benedetti, ambasadorul Franţei la Berlin, lăsa să se întrevadă

[169] Prinţul Metternich către contele Mensdorff, 26 iulie 1866, *Die Rheinpolitik*, vol. I, p. 380.

un interes special pentru aceste două ţări limitrofe. Bismarck n-a zis nu. Spre deosebire de Renania sau de Palatinat, ele nu făceau parte din domeniul german „inalienabil”. Ambasadorul a făcut eroarea de a scrie negru pe alb, la cererea prim-ministrului Prusiei, revendicările franceze. Acest proiect de tratat a fost dezvăluit de Bismarck la începutul războiului din 1870, punând Franța într-o situație neplăcută, mai ales față de Anglia, foarte preocupată de independența Belgiei. În 1867, s-au purtat negocieri complicate în vederea alipirii Luxemburgului la Franța; au eşuat în cele din urmă, sabotate de Bismarck, care şi-a retras sprijinul pentru această soluție, lăsând chiar să plutească amenințarea unui război. Cu Belgia lucrurile erau şi mai încurcate; ceea ce s-a putut constata în 1869, când încercarea unei societăți feroviare franceze, Compagnie de l’Est, de a obține controlul asupra unei societăți belgiene similare a provocat opoziția Bruxellesului; s-a auzit atunci zăngănit de arme între Franța şi Belgia (acuzată de favorizarea intereselor prusiene). Presiunile britanice au determinat în cele din urmă Franța să renunțe la proiect. Dacă o banală afacere feroviară eşuase, anexarea propriu-zisă se dovedea cu atât mai problematică. Independența şi neutralitatea Belgiei erau garantate de puterile europene; dispariția ei ar fi generat o criză de amploare, Franța riscând să ridice împotriva sa coaliția din 1815, pe care tocmai Napoleon III reuşise s-o dezbine.[170]

Nu-i rămânea Franței decât să încerce o apropiere de Austria, ambele puteri având acelaşi interes de a stăvili Prusia. Dacă Austria reuşea să preia conducerea unei Confederații a Germaniei de Sud, extinderea Prusiei putea fi oprită, iar spațiul germanic urma să fie divizat în două părți sensibil egale. Dar în 1867 Austria devine Austro-Ungaria, iar ungurii fac tot ce le stă în putință pentru ca monarhia bicefală să nu se angajeze prea mult în treburile germane (ceea ce ar fi întărit componenta germanică a imperiului). Aceste evoluții au un efect foarte diferit asupra împăratului şi asupra vărului său. Napoleon III, indolent dar lucid, şi prin urmare mai degrabă fatalist, lasă lucrurile să curgă; prințul Napoleon, în schimb, agitat şi fantast, găseşte că această conjunctură i se potriveşte de minune; ca întotdeauna, croieşte planuri peste planuri. Să-l ascultăm din nou pe Metternich: „Walewski a venit să-mi vorbească despre călătoria prințului Napoleon şi afirmă că acesta are un plan de care nu vom întârzia să ne dăm seama. Acest plan constă în menținerea păcii printr-o alianță strânsă între Franța, Austria şi Italia. Dacă pacea ar fi imposibil de menținut pe termen lung, am declanşa război ridicând Polonia şi pecetluind victoria prin *ideea poloneză realizată*, extinderea noastră până la gurile Dunării din nou România ca monedă de schimb!, Roma revenind Italiei, iar Belgia revenind Franței. Împăratul ar fi consimțit ca prințul să lucreze în această direcție pe propriul său risc şi pe *proprie răspundere*, rezervându-şi dreptul de a-l dezavua sau de a-l aproba potrivit împrejurărilor.”[171]

Cauza principală a acestei nehotărâri, ba chiar a acestei neputințe, consta în nepregătirea militară a Franței. Napoleon III, bun cunoscător al domeniului, nu-şi tăcea niciun fel de iluzii. „Cea dintâi armată din Europa” rămăsese o amintire. În 1866, Prusia,

---

[170] Relațiile franco-belgiene din timpul celui de-al Doilea Imperiu sunt schițate în cartea lui Jean-Léo, *Napoléon III et la Belgique*, Bruxelles, 2003.

[171] Prințul Metternich către baronul Beust, 18 iunie 1868, Die Rheinpolitik, vol. III, pp. 7-8

cu cei 22 de milioane de locuitori ai săi, avea sub arme 700.000 de oameni; în acelaşi an, armata franceză dispunea de un efectiv de 385.000 de oameni, din care aproape 100.000 se aflau în Algeria, în Mexic sau la Roma.[172] Bătălia de la Sadowa l-a determinat pe împărat să ia în calcul o reformă profundă a sistemului militar. S-a creat o comisie, sub preşedinția sa, care a înaintat un proiect capabil să sporească efectivele armatei la aproape 900.000 de oameni. Era vorba de renunțarea la recrutarea prin tragere la sorți, care scutea o parte a tinerilor francezi de orice obligații militare. Astfel, serviciul militar devenea obligatoriu, fie în armata activă, fie în garda națională mobilă. Opinia publică n-a fost deloc încântată; francezilor li se cerea un sacrificiu (cel puțin acelora care aveau şansa să tragă la sorți un număr norocos sau care aveau mijloacele să plătească pentru a fi înlocuiți). Politicienii au trebuit să țină seama de starea de spirit a alegătorilor. La rândul lor, ofițerii preferau o armată de profesionişti unei națiuni sub arme. Burghezia se temea de garda mobilă, alcătuită din elemente din popor care nu-i prea inspirau încredere… Şi aşa mai departe. Proiectul a căzut. Napoleon s-a gândit o clipă să dizolve Camera, dar, sub influența lui Rouher, a renunțat la această lovitură de forță. A fost adoptată o lege mai blândă (care păstra tragerea la sorți şi înlocuirea). Împăratul a cedat în fața voinței majorității francezilor. Cu toate astea, scrie Louis Girard, el „percepuse cel mai clar primejdia şi remediul. Faptul că a eşuat în proiectul său e semnificativ. El, care schimbase atâtea lucruri în Franța, n-a reuşit să reformeze instituția militară”.[173]

Al Doilea Imperiu se apropia de sfârşit. Opinia publică şi elita politică contau mult mai mult decât în timpul regimului autoritar. Iar împăratul, din ce în ce mai puțin. Istoricii sunt împărțiți cu privire la impactul politic al bolii lui Napoleon III. Pentru unii, ea ar explica agravarea stării sale de nehotărâre. Lucru posibil, până la un punct; dar explicația esențială nu e aceasta. Împăratul era ezitant şi fatalist din fire. Nu el, ci cursul evenimentelor se schimbase. Şansa, care-l ajutase enorm, nu mai era de partea lui.

1867: gloria şi eşecurile se amestecă; e faza de zenit şi începutul sfârşitului. În aprilie, într-un Paris care-şi etalează noua înfățişare, îşi deschide porțile Expoziția Universală (sub „preşedinția” prințului în vârstă de 11 ani; succesiunea e deci asigurată!). Spectacolul este impresionant; Imperiul se poate mândri cu mari realizări economice şi tehnologice. Suveranii Europei, prinți, regi şi împărați vin în pelerinaj în „centrul lumii”. Vin toți grămadă; „vom fi nevoiți să-i culcăm câte doi în acelaşi în pat”, glumeşte Mérimée. În toiul serbării însă, cade ca un trăsnet din senin ştirea execuției împăratului Maximilian în Mexic, final tragic al „marelui proiect” al lui Napoleon III. În plus, rezultatele diplomatice ale întâlnirilor prilejuite de Expoziție sunt ca şi nule; beneficiind aparent de strânse legături, Franța rămâne periculos de izolată. Iar tunul prusian se poate vedea deja: ultimul său model reprezintă unul din punctele de atracție ale Expoziției.

---

172 Louis Girard, *op. cit.*, p. 402.

173 *Ibidem*, p. 405.

1870

Irezistibil, Franța se îndrepta spre război. După Sadowa, în țară crescuse un puternic sentiment antiprusian. Senzația (pe deplin justificată!) era că Franța se lăsase trasă pe sfoară de politica lui Bismarck. Data viitoare însă, n-o să mai meargă! Vreme de secole, Franța fusese, incontestabil, cea mai mare putere europeană: statul cel mai întins, cel mai populat, cel mai bogat şi înzestrat cu cea mai bună armată… După o scurtă perioadă de cădere, în urma în: frângerii din 1814-1815, revenise, sub Napoleon III, în vârful ierarhiei. Şi, dintr-odată, poziția îi era amenințată de Prusia. Chiar şi fără război, Prusia putea deja să-i ia locul ca primă putere: pur şi simplu realizând unificarea completă a Germaniei (care nu era decât o chestiune de timp) şi mizând pe dinamica sa demografică şi economică superioară, ca şi pe organizarea sa militară mult mai performantă. Fără război, Franța pierdea cu certitudine. Îi rămânea alternativa războiului, fireşte riscantă, dar care-i oferea teoretic o şansă de reuşită. Mulți francezi, inclusiv responsabili militari, continuau să considere armata franceză mai eficace decât toate celelalte armate. O victorie pe câmpul de luptă ar fi pus capăt progreselor Prusiei şi ar fi confirmat preponderența franceză.

Interpretarea franceză tradițională a războiului din 1870 insistă asupra responsabilității Prusiei şi a lui Bismarck în mod special. Nu încape îndoială că, în momentul crizei, Bismarck luase deja hotărârea de a declanşa războiul, după o perioadă de ezitări; tactica lui consta în a pune izbucnirea conflictului în spinarea francezilor. Oricum, nu credea că Franța ar fi acceptat, în mod paşnic, alipirea statelor germane de sud la o Confederație germană dominată de Prusia; pe de altă parte, se gândea că un război împotriva Franței ar întări sentimentul național german, grăbind astfel unificarea. În ce-i priveşte, Napoleon III şi guvernul său ar fi putut evita războiul refuzând să intre în jocul adversarului lor prusian; cu toate astea, au optat pentru înfruntare. Franța şi Prusia poartă responsabilități aproape egale. E ca şi cum, pierzându-şi speranța de a găsi o rezolvare paşnică, cele două puteri au ales de comun acord să lase armele să vorbească. Prévost-Paradol a remarcat cu luciditate caracterul inexorabil al angrenajului războinic. „În pofida voinței oamenilor – scria el în 1868 –, lucrurile se îndreaptă spre război. Motivul e foarte simplu: e aproape imposibil ca Prusia, în ciuda prudenței sale, să nu mai facă un pas către înghițirea Germaniei, şi este imposibil ca guvernul francez, în ciuda răbdării sale, să asiste la această nouă mişcare fără să tragă spada.”[174]

Candidatura unui Hohenzollern (din ramura Sigmaringen) la coroana Spaniei a oferit pretextul. Era vorba de Leopold, frate al prințului Carol pe care bunăvoința lui Napoleon III îl propulsase pe tronul României, exact înainte de Sadowa; dar după Sadowa, Carol era deja privit ca un potențial adversar al Franței; cu atât mai mult nu se punea problema să i se permită lui Leopold să se instaleze la Madrid. De data aceasta, atitudinea lui Napoleon III şi a miniştrilor săi a fost fără echivoc: ori retragerea candidaturii, ori război. Hohenzollernii au cedat, iar candidatura a fost retrasă. În fine, un succes politic după atâtea eşecuri! „E cea mai frumoasă victorie diplomatică pe care am

---

[174] Prévost-Paradol, *La France nouvelle*, Paris, 1868, p. 386.

văzut-o în viața mea”, a exclamat Guizot. Dar nu suficient de frumoasă, se pare, pentru a şterge toate umilințele suferite din partea Prusiei de ani şi ani de zile. Era nevoie de ceva mai mult pentru a satisface orgoliul francezilor. În această privință, Napoleon III a cedat în fața argumentelor grupului „ultra”, în rândul căruia figurau în principal împărăteasa şi ducele de Gramont, ministrul Afacerilor Străine, fost ambasador la Viena, proaustriac şi antiprusian; hotărârea, luată în „cadru restrâns” de Napoleon, Eugenia şi Gramont, a fost de a-i cere regelui Wilhelm garanții pentru viitor, Prusia angajându-se să renunțe pentru totdeauna la candidatura unui Hohenzollern. Lucru inutil şi jignitor. Benedetti, ambasadorul Franței la Berlin, l-a abordat în legătură cu acest subiect pe regele Wilhelm aflat în stațiunea balneară Ems; replica regelui a avut două puncte: nu era niciun angajament de luat, iar afacerea era definitiv încheiată; după care a refuzat o nouă audiență cerută de ambasador. Relatarea acestei întrevederi, comunicată de rege primului său ministru, a fost publicată de Bismarck, într-o versiune „aranjată”, jignitoare pentru orgoliul francez: faimoasa depeşă de la Ems. Din ea reieşea că la cererea lui Benedetti ca regele să se angajeze să nu-şi dea niciodată consimțământul dacă Hohenzollernii ar reveni asupra candidaturii lor, regele „a refuzat să-l mai primească pe ambasadorul francez şi i-a transmis prin aghiotantul de serviciu că M.S. Nu mai avea nimic să-i comunice”.[175]

Era tocmai acel *casus belli* pe care-l căuta Bismarck, dar pe care-l aştepta şi Franța: venise în sfârşit momentul să pedepsească insolența prusiană şi să recupereze terenul pierdut în politica europeană. Ar fi exagerat să vorbim în absolut despre o „presiune a opiniei publice” (opinia, cum spunea Pierre Bourdieu, „nu există”; ea este fragmentată, influențabilă şi variabilă). În acest caz, opinia „belicistă” era esențialmente pariziană, şi fără nicio îndoială, privea doar o minoritate de parizieni. Dar ponderea contează mai mult decât numărul; în situații cruciale, cursul evenimentelor este influențat de minoritățile active.

Presiunea străzii s-a dovedit a fi puternică; ca şi presiunea mediatică: ziare precum *Le Pays* al lui Granier de Cassagnac sau *La Liberté* al lui Emile de Girardin îndemnau la război şi cereau, încă o dată, ca Rinul să devină hotarul răsăritean al Franței.

În această atmosferă încinsă la maximum, doi oameni îşi păstrau intactă luciditatea. Unul era Adolphe Thiers care s-a opus categoric războiului; bătrânul om politic a încercat zadarnic să explice Corpului legiuitor că atunci când „ai satisfacție pe fond, nu te bați pe o chestiune de formă”; a fost huiduit şi, fireşte, etichetat drept „prusian”.[176] Celălalt era Napoleon III însuşi. Încă o dată, acest „visător” s-a dovedit mai lucid decât miniştrii şi generalii săi. Ştia că Franța nu e pregătită de război. El n-ar fi fost niciodată capabil să rostească tâmpenia spusă de Emile Ollivier, care a avut prostul gust să declare că el şi colegii săi din guvern acceptă războiul „cu inima uşoară”.

N-a fost văzut nici ambalându-se ca împărăteasa care, în fața „confidentului” ei, prințul Metternich, nu şi-a ascuns satisfacția: „Am găsit-o pe împărăteasă atât de montată în favoarea războiului că nu m-am putut abține să n-o tachinez un pic. [...]

---

[175] Ambasador la Berlin din 1864 până în 1870, contele Vincent Benedetti şi-a publicat memoriile (cu propria lui versiune despre faptele controversate) sub titlul *Ma mission en Prusse*, Paris, 1871.
[176] Pierre Milza, *op. cit.*, p. 583.

Împărăteasa a întinerit cu zece ani la gândul unui triumf politic sau la cel al războiului."[177] Nu cu „inima uşoară", ci cu „inima strânsă" a tăiat împăratul nodul gordian, acceptând războiul. A trebuit să țină seama de presiunile exercitate asupra lui din toate părțile: clasa politică, presa, strada… Mai presus de toate însă, ştia că fără un succes clar îşi pierdea întreg prestigiul. Cedase deja prea mult. Constituirea, chiar şi fără război, a Imperiului German ar fi sunat sfârşitul propriului său Imperiu. Alternativa era să câştige… Sau să sfârşească o dată pentru totdeauna. Ludovic Napoleon crezuse întotdeauna în destin. Se lăsa încă o dată pe mâna acestui stăpân implacabil. Era o tragedie, în sensul antic al cuvântului.

Bolnav şi neîncrezător, s-a pus în fruntea armatei sale. Prezența lui a devenit fantomatică. Practic, nu mai exercita nicio putere, nici pe teatrul de operațiuni, nici la Paris, unde împărăteasa îşi asumase regența. Înainte de Sedan, înainte de 4 septembrie, domnia sa luase deja sfârşit. După primele înfrângeri, împărăteasa i-a interzis să se întoarcă la Paris; ar fi fost totuşi rațional să se procedeze la o repliere pentru a apăra capitala (mişcare ce ar fi evitat capitulările de la Sedan şi Metz). „S-ar spune aici – îi scria Eugenia lui Napoleon – că părăseşti armata fiindcă fugi de primejdie." După toate aparențele, se gândea că, în lipsa victoriei, o moarte eroică ar fi de o mie de ori preferabilă unei retrageri fără glorie; erau în joc soarta Imperiului şi a fiului său. „Nu mă pot întoarce la Paris – îi mărturisea împăratul prințului Napoleon. Împărăteasa mi-a răspuns că situația mea ar fi intolerabilă. […] Adevărul e că sunt alungat. Nu sunt dorit în armată, nu sunt dorit nici la Paris."[178]

Ce decădere! Şi totuşi, Imperiul era creația lui, iar toți acei bărbați şi acele femei îi datorau lui totul. Salvarea Imperiului fără Napoleon III era o pură iluzie. Imperiul era el. Fără el, nu rămânea nimic în picioare. La Sedan, înfruntând focul inamic, a căutat cu îndârjire glonțul salvator. Destinul i l-a refuzat. A luat atunci ultima sa hotărâre de împărat şi de comandant suprem al armatei. A ordonat încetarea luptelor: cu riscul de a fi acuzat de laşitate, a pus capăt masacrului. Oricum, bătălia era pierdută; aşa, măcar au fost cruțate mii de vieți.

În plus față de inferioritatea militară, Franța a fost afectată şi de eşecul total al politicii sale de alianțe. Unde era prietenia Rusiei care ar fi făcut minuni în 1870? O demonstrație de forță la granițele Prusiei i-ar fi înghețat acesteia elanul războinic. Dar Rusia, mai ales după criza poloneză, se îndepărtase de Franța, apropiindu-se de adversarul ei. Unde era alianța cu Anglia, gândită de Napoleon III drept piatra unghiulară a politicii sale internaționale? Apropierea franco-rusă, şi ea efemeră, afectase deja această alianță, dar şi mai mult o afectase strategia „compensațiilor"; către 1870, britanicii socoteau expansionismul francez mai îngrijorător decât ambițiile prusiene, ceea ce, în lumina evoluțiilor ulterioare, s-a dovedit a fi o apreciere eronată; încă de atunci nu Franța, ci Prusia şi, în perspectivă, Reich-ul german puneau în pericol echilibrul european, cel puțin aşa cum îl concepeau britanicii. Nu rămâneau drept aliați potențiali decât Austria şi Italia. Dar toți actorii europeni învățaseră să nu-i mai acorde încredere lui Napoleon III.

---

[177] Prințul Metternich către contele Beust, 8 iulie 1870, *Die Rheinpolitik*, vol. III, pp. 401-402.
[178] Louis Girard, *op. cit.*, p. 480.

Prea servise una caldă, una rece în privința relațiilor franco-austriece! În Italia, exista un curent favorabil Franței, potrivit căruia țara trebuia să „plătească” pentru sprijinul acordat de Franța unificării, dar şi un curent antifrancez (şi proprusian) care nu aprecia comportamentul Franței în chestiunea italiană. În plus, din rațiuni de politică internă, dar ținând totodată şi de onoarea Franței (nu puteai „să-ți aperi onoarea pe Rin şi s-o sacrifici pe Tibru”), împăratul şi-a menținut angajamentul făcut papei şi refuzul de a ceda Roma regatului Italiei. Fireşte, Austria şi Italia au rămas în expectativă, condiționând o eventuală intervenție de partea Franței de un rezultat favorabil al primelor operațiuni. Erau gata să „ajute” o Franță victorioasă, dar mai puțin gata să sară în ajutorul unei Franțe aflate în dificultate.

În 1870, Franța s-a aflat singură, în fața unui adversar mai puternic.

Mediterana: un lac „aproape francez” sau „aproape britanic”?

Rămân de examinat diferitele regiuni ale lumii în care cel de-al Doilea Imperiu intenționa să-şi facă simțite prezența şi influența. Aproape pretutindeni rezultatele sunt amestecate.

În Mediterana, acest „lac aproape francez”, Franța îşi întăreşte anumite poziții, rămânând însă departe de preponderența visată de Napoleon III. Progresele sunt contrabalansate de rezistențe şi blocaje. Îndeosebi, „aliații” britanici se dovedesc foarte atenți să-şi păstreze prerogativele; şi pentru ei Mediterana este un „lac aproape britanic”.

Nu vom reveni asupra cazului Italiei, componentă centrală a sistemului mediteranean, apropiată de Franța, dar care scapă deja de protectoarea sa, profilându-se ca viitoare concurentă. Cât priveşte Spania, Napoleon III a încercat, de-a lungul întregii sale domnii, s-o apropie de Franța: cu un succes relativ. Frații Pereire au deschis un „Credit mobiliar” la Madrid şi au ajuns să controleze ramuri întregi ale economiei spaniole; tot lor li se datorează crearea rețelei spaniole de căi ferate. Linia Paris-Madrid a fost inaugurată în 1864 (ocazie de a celebra încă o dată „dispariția” Pirineilor!). O idee stranie şi constantă a lui Napoleon III a fost aceea de a îndemna Spania şi Portugalia să se unească într-un singur stat; faptul că cele două națiuni nu se iubeau peste măsură nu părea să-l incomodeze; i-a expus metoda sa prințului Albert al Marii Britanii: „Portughezilor le voi spune: «Vă dau Spania», iar spaniolilor le voi spune: «Vă dau Portugalia».”[179] Era opusul strategiei sale din Italia unde, tot în dezacord cu sentimentul național, a încercat să frâneze unificarea. O Italie puternică i se părea mai amenințătoare decât un mare regat iberic? Proiectul nu s-a realizat, iar Spania s-a arătat destul de prudentă față de inițiativele împăratului (inclusiv în Mexic); interesul deosebit pe care-l purta acestei țări (care în plus era patria împărătesei) pune într-o lumină şi mai clară refuzul său de a accepta, în 1870, ingerința Prusiei.

Componenta principală a Mediteranei franceze era însă Algeria, situată exact în fața

---

[179] William Smith, „Espagne et Portugal”, *Dictionnaire du Second Empire*, pp. 498-502.

Franței. Cucerirea ei putea fi socotită încheiată, deşi mai rămâneau enclave de rezistență, răzmerițe periodice impunând intervenția armatei. Dar Franța nu ştia cum să trateze această colonie; în gestionarea treburilor algeriene, al Doilea Imperiu a făcut dovada ezitărilor sale obişnuite. S-a trecut de la un guvern militar la unul civil, şi din nou la un guvern militar, pentru a se iniția spre sfârşitul Imperiului întoarcerea la guvernul civil. Într-o primă fază, coloniştii au fost net favorizați, mai cu seamă prin practica aşa-numitelor „cantonări”, adică dislocarea indigenilor şi atribuirea pământurilor lor către europeni. Numărul coloniştilor a crescut rapid, de la 131.000 (din care 66.000 francezi) în 1851, la 193.000 (din care 107.000 francezi) în 1860.[180] Acest ultim an a înregistrat o cotitură: e momentul în care împăratul a hotărât să-i trateze pe indigeni pe picior de egalitate cu imigranții veniți din Europa şi să facă din Algeria un fel de regat arab asociat Franței: Indigenii trebuiau să rămână „stăpâni incomutabili ai pământului lor”[181], într-un sistem de diviziune a muncii cu europenii. Au urmat hotărâri ale Senatului şi decrete în favoarea populației locale şi în defavoarea coloniştilor. Algerienii au primit anumite drepturi civile şi politice (acces la funcțiile administrative şi la gradele militare, drept de vot şi dreptul de a fi aleşi la alegeri locale). S-a procedat mai ales la, limitarea – şi circumscrierea la litoral – a teritoriului susceptibil de a fi colonizat, ca o aplicare a lozincii lansate de împărat: „trebuie cantonați europenii, nu indigenii”.

Această nouă politică funciară a stopat colonizarea agricolă. Numărul de colonişti a continuat să crească, dar mai cu seamă pe seama excedentului de naşteri. În 1872, erau 245.000 (din care 130.000 francezi), în raport cu o populație indigenă estimată la circa 2,5 milioane. Concesiile făcute indigenilor au nutrit puternica antipatie a coloniştilor față de Imperiu. Mai rămânea însă un lung drum de parcurs până la „regatul arab”, sau măcar la o adevărată egalitate a celor două comunități. De la un moment dat, împăratul bate în retragere sau, în orice caz, lasă lucrurile să se desfăşoare de la sine. O comisie înființată în 1869 în vederea reglementării administrației algeriene acționează mai degrabă într-un sens favorabil coloniştilor. În martie 1870, mai multe măsuri „proarabe” (între care crearea a trei departamente indigene pe lângă cele trei departamente civile) au fost respinse de Corpul legislativ. S-a vorbit atunci despre un „Waterloo al regatului arab”.[182] Prăbuşirea Imperiului a dus la abandonarea definitivă a proiectului. Ca de atâtea ori, Napoleon III văzuse departe. Ca aproape întotdeauna, s-a mulțumit cu jumătăți de măsură. Nici „regat arab”, nici colonie de imigrare sută la sută, nici societate multiculturală întemeiată pe egalitate civilă şi politică, Algeria rămânea într-o situație ambiguă care a dus la perpetuarea resentimentelor şi tensiunilor între cele două comunități.

Mai departe pe litoralul mediteraneean, Egiptul se prezenta ca un partener prețios al Franței, care îl ajutase deja pe Mehmet Ali (1805-1849) în eforturile sale de modernizare şi în încercarea infructuoasă de a-şi spori posesiunile şi influența în dauna sultanului. Construirea Canalului Suez a întărit prezența franceză. Napoleon III avea toate motivele

---

[180] Jean Martin, „Algérie”, *Dictionnaire du Second Empire*, p. 30.

[181] „Lettre de l’Empereur au gouverneur de l’Algérie”, 6 februarie 1863, *La politique impériale*, p. 393.

[182] Despre politica algeriană a lui Napoleon III, Daniel Rivet, *op. cit.*

să considere Egiptul drept o poziție câştigată.

Expediția din Siria din 1860-1861 lămureşte ambițiile, ca şi limitele politicii mediteraneene a Franței. Expediția urmărea să-i protejeze pe creştinii maroniți din Liban, victime ale masacrelor săvârşite de musulmanii druzi. La asta se adăugau şi interese economice: Franța importa din regiune mari cantități de mătase necesare industriei sale textile. Una peste alta, se spera că intervenția va deschide calea pentru o influență franceză mai consistentă. Acțiunea nu ținea însă seama de Anglia care intenționa să țină Franța la respect, pretutindeni unde apetiturile sale riscau să întreacă un pic măsura, şi mai ales atunci când prerogativele sultanului, marele protejat al Majestății Sale Britanice, păreau amenințate. „Nu vrem să creăm în Orient un nou stat pontifical şi să dăm Franței un nou pretext pentru o ocupație pe termen nedefinit", preciza lordul Russel, ministrul britanic al Afacerilor Străine.[183] Franța a fost silită să accepte un mandat de ocupație limitat la şase luni; corpul său expediționar – şase mii de oameni – a pornit la drum în septembrie 1860 şi, după o prelungire a termenului inițial, a părăsit regiunea în iunie 1861. Sultanul a trebuit să accepte crearea unei regiuni autonome a Muntelui Liban, sub autoritatea unui guvernator creştin. Astfel, criza era reglementată în avantajul libanezilor creştini, dar Franța va trebui să aştepte până după Primul Război Mondial pentru a institui în fine un protectorat asupra Siriei şi Libanului. În aceste condiții, „regatul arab" „făgăduit" lui Abd El Kader a rămas în stadiul de proiect sau, mai bine zis, de utopie pur şi simplu.

Cu toate astea, împăratul nu-şi pierdea speranța că într-o bună zi va fi martor la naşterea marelui imperiu franco-arab. Tocmai scria la istoria lui Iuliu Cezar, ceea ce-l îndemna să mediteze asupra precedentului imperial roman. Roma şi-a câştigat măreția fiindcă a reuşit să reunească şi să civilizeze popoarele. Pentru Franța, era un exemplu de urmat. Spre deosebire de coloniştii europeni, Napoleon III nu voia să-i alunge pe arabi, dar nici nu le propunea o dezvoltare independentă. În viziunea sa, individualitatea arabilor şi integrarea lor în sânul civilizației franceze se combinau într-un mod destul de contradictoriu. Într-o „Proclamație către poporul arab", datată 5 mai 1865, el schița o paralelă istorică explicită: „Ca şi voi, acum două mii de ani, strămoşii noştri au rezistat şi ei cu vitejie unei invazii străine, şi tocmai din înfrângere a pornit renaşterea lor. Galii învinşi s-au asimilat romanilor învingători, şi din unirea forțată a virtuților contrarii ale celor două civilizații opuse s-a născut, cu timpul, această naționalitate franceză care, la rândul ei, şi-a răspândit ideile în lumea întreagă. Cine ştie dacă într-o bună zi rasa arabă, renăscută şi unită cu rasa franceză, nu-şi va regăsi o puternică individualitate, asemănătoare celei care, vreme de secole, a făcut-o stăpână pe țărmul meridional al Mediteranei?"[184] Ei, da: francezii şi arabii împreună (arabi „francizați" după modelul vechilor gali „romanizați") vor întemeia, pe urmele romanilor, un nou imperiu mediteraneean.

Departe de amploarea acestor visuri, prezența franceză în Mediterana a sporit totuşi,

---

[183] Jean Ganiage, „Expédition de Syrie", *Dictionnaire du Second Empire*, p. 1231. Despre interesele economice în Siria: Marcel Emerit, „La crise syrienne et l'expansion économique française en 1860", *Revue historique*, aprilie-iunie 1952, pp. 211-232.

[184] „Proclamation de l'Empereur au peuple arabe", 5 mai 1865, *La politique impériale*, p. 437-438.

chiar considerabil, în timpul celui de-al Doilea Imperiu. Pavilionul naval francez se vede din ce în ce mai des. Înfiinţate în 1851, Mesageriile maritime (devenite Mesageriile imperiale) deschid linii de navigaţie către Malta, Constantinopol şi Alexandria, apoi către Grecia, Algeria şi Tunisia: 16 pacheboturi în 1851, 58 deja în 1858.

O statistică globală a comerţului mediteraneean poate da o idee despre ponderea comparativă a Franţei şi a celorlalte puteri, în principal Marea Britanie.[185]

Italia se afla categoric în zona comercială franceză; în 1864, în statisticile comerţului exterior italian, Franţa figura cu 517 milioane de franci, urmată la distanţă destul de mare de Anglia, cu 303 milioane şi Austria, cu 247 de milioane. Pentru Franţa, comerţul cu Italia reprezintă, în perioada 1857-1866, 8,4% din total, depăşit doar de Marea Britanie şi la egalitate cu Belgia.

În mod curios, ponderea Spaniei în comerţul francez tinde să scadă, în ciuda puternicei implantări economice şi financiare franceze la sud de Pirinei; de la peste 6% înainte de 1848, aceasta scade la 4,4% între 1857 şi 1866, şi la 3% în 1869; Franţa, care era primul partener al Spaniei, e nevoită să împartă de acum înainte această poziţie cu Marea Britanie, care înregistrează uneori un uşor avantaj. În Portugalia, prezenţa franceză era „tradiţional" slabă, Anglia dominând complet comerţul acestei ţări.

Pe celălalt ţărm al Mediteranei, Marocul se afla şi el în zona comercială britanică (în 1867, comerţul acestei ţări cu Anglia se cifra la 26 de milioane de franci; cu Franţa, la 10,5 milioane). În schimb, în Tunisia, comerţul francez era deja preponderent (12 milioane de franci pentru portul Tunis în 1867, faţă de Italia – 5 milioane, şi Anglia – 5 milioane). Franţa trata deja Tunisia ca pe o zonă de influenţă care-i aparţinea, pregătind terenul pentru instituirea ulterioară a protectoratului (în 1881).

În Egipt, Franţa ocupa locul al doilea, după Marea Britanie, la egalitate cu Turcia. De remarcat creşterea foarte rapidă a comerţului francez cu această ţară: o medie anuală de 9,8 milioane de franci pentru intervalul 1837-1846; 19,5 milioane între 1847 şi 1856; 70,5 milioane între 1857 şi 1866. Sub toate aspectele, Egiptul se prezenta ca o piesă esenţială în sistemul mediteraneean al celui de-al Doilea Imperiu.

Relaţiile comerciale cu Imperiul Otoman erau şi ele în creştere: 2,2% din totalul comerţului francez între 1827 şi 1836; 2,5% între 1837 şi 1846; 3,4% între 1847 şi 1856; 3,7% între 1857 şi 1866, cu o medie anuală de 171 milioane de franci. Franţa ocupa poziţia a doua după Marea Britanie care rămânea, din punct de vedere economic şi politic, „vioara întâi" la Constantinopol.

În schimb, în Balcani, poziţiile economice franceze erau departe de a fi strălucite. Grecia se afla fundamental în sfera britanică: în 1859, comerţul său cu Marea Britanie se cifra la 19 milioane de franci, cu Turcia, la 13 milioane, iar cu Franţa, la 9 milioane, la egalitate cu Austria.

Nici măcar în Principatele Dunărene (România), puternica influenţă politică franceză nu se asocia cu o prezenţă economică pe măsură. Între miile de vapoare care treceau pe Dunăre, nu se numărau decât câteva nave franceze. În ce priveşte comerţul, Franţa

---

[185] Statisticile care urmează sunt extrase din *Annuaire de l'économie politique et de la statistique*, diferiţi ani din perioada 1852-1872, şi din lucrarea lui Maurice Block, *Statistique de la France*, vol. II, Paris, 1875.

era depăşită de Turcia, Austria şi Marea Britanie.

Fără a fi singurul indicator, cifrele privitoare la comerț scot în evidență rezultate amestecate. Franța se instalează solid în anumite locuri, dar nu reuşeşte de fiecare dată să-şi sprijine proiectele politice printr-o prezență economică suficient de puternică. Ca peste tot în lume, englezii sunt concurenți redutabili. În orice caz, suntem departe de Mediterana franceză! Franța va sfârşi prin a se impune în Maghreb, dar va fi înlocuită în Egipt de britanici. Ca o ironie, Canalul Suez – operă a Franței, realizată în pofida opoziției britanicilor şi menită să consolideze prezența franceză în acest colț strategic al Mediteranei – a fost cel care a determinat Londra să se instaleze durabil în Egipt, tocmai pentru a supraveghea această cale de navigație socotită vitală pentru interesele sale economice şi geopolitice (protectoratul britanic a fost instituit *de facto* în 1882).

A eşuat de asemenea parteneriatul franco-arab încercat de Napoleon III; s-a dovedit că este imposibil să se combine dominația colonială cu emanciparea popoarelor colonizate şi să se cultive individualitatea acestora din urmă impunând în acelaşi timp normele civilizației franceze.

Americile: Franța față în față cu Statele Unite

În imaginarul celui de-al Doilea Imperiu, America latină ocupa un loc de prim rang. Rămânea de văzut dacă influența reală a Franței se putea ridica la acelaşi nivel. Napoleon III nu voia să audă de doctrina Monroe. El dorea să traseze o linie despărțitoare fermă între jumătatea an glo-saxonă a Lumii Noi şi jumătatea sa latină; vocația acesteia din urmă era apropierea de națiunile surori din Europa, Spania şi Portugalia, desigur, dar mai ales Franța, cea mai mare şi cea mai puternică dintre țările latine.

Istoria a reținut mai ales aventura mexicană. Dar ea nu trebuie scoasă din context. Obiectivul Franței era stabilirea unor relații mai strânse cu ansamblul Americii latine. Brazilia atrăgea deja privirile: țară foarte întinsă, stabilă politic (spre deosebire de alte țări din regiune) sub lunga domnie a lui Pedro II (1831 -1889), slab populată (sub 10 milioane de locuitori la recensământul din 1872) şi plină de resurse care aşteptau să fie exploatate. Într-o carte intitulată *France et Brésil*, S. Dutot, membru al Societății de geografie, recomanda angajarea masivă a Franței în opera de defrişare şi dezvoltare comercială şi industrială a acestui imens teritoriu. Autorul mergea şi mai departe, închipuind o imigrație franceză de amploare, estimată pentru început la o medie anuală de zece mii de persoane.[186] Se deschidea perspectiva francizării Braziliei! (Dar de unde să scoți atâția emigranți? În 1872, Brazilia avea abia 6000 de locuitori de origine franceză!)

Relațiile comerciale se dezvoltau însă în chip favorabil. Ponderea Braziliei în ansamblul comerțului francez crescuse de la 1,6% între 1837 şi 1846, la 1,9% între 1847 şi 1856, şi la 2,6% între 1857 şi 1866. Franța ocupa locul al treilea după Marea

[186] S. Dutot, *France et Brésil*, Paris, 1857, în special paginile 102, 150 şi 256-258.

Britanie şi Statele Unite, trecând chiar în 1865 pe locul al doilea, înaintea Statelor Unite, ca urmare a Războiului de Secesiune; în 1854-1855, ea figura cu 54 de milioane de franci (Marea Britanie – 224, Statele Unite – 92), pentru a atinge în 1865, 135 de milioane (Marea Britanie – 398, Statele Unite – 110).

O creştere rapidă a comerţului francez se înregistrează şi cu Argentina, unde Franţa ocupa locul întâi, depăşind Marea Britanie (în portul Buenos Aires, care concentra grosul comerţului argentinian, Franţa înregistra 19 milioane de pesos în 1869, Marea Britanie – 13, iar Belgia – 8,5).

Proiectele Franţei nu se limitau însă la simpla dezvoltare a schimburilor, ci se înscriau într-o viziune geopolitică globală. Ajungem astfel la esenţa problemei. În 1861 izbucneşte Războiul de Secesiune. Excelent prilej pentru Napoleon III care miza pe separarea definitivă a statelor din Sud. Franţa avea relaţii comerciale importante cu Statele Unite (14,8% din ansamblul schimburilor sale între 1847 şi 1856), orientate însă mai ales spre sudul Uniunii, principal furnizor al industriei franceze a bumbacului (93% din materia primă importată de Franţa în 1860: 114.000 de tone de bumbac; Egiptul, al doilea furnizor, se afla mult în urmă, cu 3300 de tone); cea mai mare parte a exporturilor franceze: textile, vinuri, produse manufacturate, mergea şi ea către Sud.[187] Separarea statelor din Sud ar fi favorizat din punct de vedere economic Franţa, blocând totodată expansiunea americană în direcţia Americii latine, susţinută mai ales de dinamismul Nordului. Oricum, Sudul urma să se arate mai maleabil, nedispunând de potenţialul economic şi uman al statelor din Nord.

În acelaşi moment, se agrava un diferend financiar cu Mexicul. Preşedintele Benito Juarez decide în 1861 să suspende pentru doi ani plata datoriei externe, ceea ce determină o demonstraţie de forţă din partea celor trei puteri interesate: Franţa, Spania şi Marea Britanie. 6000 de spanioli debarcă la Veracruz, urmaţi de 2500 de francezi şi 700 de britanici. La început a fost vorba doar de o operaţiune de „poliţie internaţională". Dar conjunctura era prea favorabilă pentru ca Napoleon III s-o lase să-i scape (mai ales că Statele Unite, prinse în propriul lor conflict, nu puteau interveni); el voia să profite de această conjunctură ca să schimbe raporturile de forţă pe continentul american. Mexicul trebuia stabilizat, ataşat la politica Franţei, blocând astfel pentru totdeauna calea nord-americanilor către America latină. Armata franceză şi-a sporit efectivele la 30.000 de oameni, în timp ce, iritaţi de această întorsătură, spaniolii şi englezii şi-au retras trupele (în aprilie 1862). Armata lui Juarez a fost înfrântă la Puebla şi, la scurt timp, în iunie 1863, Mexico a capitulat fără luptă. Mexicanii trecuţi de partea Franţei au căzut de acord cu Napoleon III pentru a schimba regimul şi a oferi coroana imperială arhiducelui Maximilian; acesta a descins la Mexico în iunie 1864.

Aparent, totul mergea ca pe roate; în realitate, totul se îndrepta spre dezastru. Francezii câştigau bătălii, dar n-aveau nicio şansă să câştige războiul. Departe de ţară, erau nevoiţi să facă faţă luptelor de gherilă, gen de conflict care nu poate fi niciodată ţinut sub control. Pe de altă parte, în Statele Unite, sudiştii o-aveau nici ei nicio şansă să reziste statelor din Nord, în ciuda câtorva succese iniţiale; pe termen lung, nordiştii

---

[187] Claude Fohlen, „Etats-Unis", *Dictionnaire du Second Empire*, pp. 503- 506; vezi de asemenea, de acelaşi istoric, *L'Industrie textile au temps du Second Empire*, Paris, 1956.

dispuneau de un potențial care depăşea cu mult resursele Sudului.

Pe măsură ce se profila victoria Nordului, relațiile cu Franța deveneau tot mai încordate. Avertismentele urmau unul după altul. În aprilie 1864, Camera Reprezentanților a adoptat în unanimitate o rezoluție ce condamna intervenția franceză; Statele Unite, specifica textul, nu vor recunoaşte „niciun guvern monarhic ridicat pe ruinele unui guvern republican în America sub auspiciile unei puteri europene, oricare ar fi aceasta”.[188] Doctrina Monroe, eclipsată pentru o clipă, revenea în forță. Încheierea Războiului de Secesiune făcea posibilă, ba chiar probabilă o intervenție americană, în cazul continuării crizei mexicane. În februarie 1866, Secretarul de Stat William H. Seward cerea „informații precise privind termenele la care operațiunile armatei franceze din Mexic ar fi trebuit să ia sfârşit”.[189] Semăna cu un ultimatum. În aprilie 1866, Napoleon III anunța retragerea armatei franceze până în noiembrie 1867; dar încă din martie 1867, ultimii militari ai corpului expediționar se îmbarcau în direcția Franței. La scurt timp după aceea, Maximilian cădea în mâinile partizanilor lui Juarez; a fost judecat, condamnat la moarte şi împuşcat în iunie 1867.

Înfrângerea a fost fără apel. Fără să piardă nicio bătălie, Franța pierduse războiul. Era totodată şi o umilire; împăratul fusese silit să se supună ultimatumului nord-american. Încă o dată, „latinii” şi „catolicii” pierdeau partida, în beneficiul protestanților anglo-saxoni. Visul latino-american al lui Napoleon III se prăbuşea. Eşua mai ales încercarea sa de a diminua rolul Statelor Unite pe eşichierul mondial şi de a spori implicit influența Franței. Mai mult ca niciodată, America era teritoriul rezervat exclusiv americanilor, mai precis Statelor Unite. În ierarhia mondială, Statele Unite îşi afirmau ascensiunea irezistibilă; Franța, în schimb, îşi începea declinul. Tocmai acest marş american către hegemonie voia Napoleon III să-l oprească; n-a reuşit. Din fericire, Mexicul era departe; dezastrul a fost resimțit în Franța doar ca un ecou. Dar el survenea chiar în momentul în care bătălia de la Sadowa ridicase, chiar în Europa, un mare semn de întrebare privitor la capacitatea politică şi militară a Franței; nimic nu-i mai ieşea lui Napoleon III: nici în politica europeană, nici în vastele sale proiecte planetare.

Cât despre relațiile directe dintre Franța şi Statele Unite, acestea au cunoscut în perioada imediat următoare o deteriorare deopotrivă economică şi politică. Industria franceză a căutat alte piețe pentru a se aproviziona cu bumbac; de la 93% în 1860, ponderea bumbacului american a scăzut la 38% în 1866, în beneficiul unor țări precum India, Egiptul şi Turcia (în paralel, lâna a ajuns să ocupe un loc mai important decât bumbacul în industria textilă franceză). În ansamblu, ponderea Statelor Unite în comerțul francez a scăzut de la 14,8% în intervalul 1847-1856, la 6% în 1869: de la locul al doilea la locul al şaselea (aceasta şi din pricina protecționismului american). Dar mai ales, prietenia „tradițională” franco-americană (întreținută prin simbolul Războiului de Independență) a fost pusă la grea încercare. Aşa cum scrie Claude Fohlen, „aventura mexicană a dat naştere unui climat de suspiciune între Statele Unite şi Franța, care a dăinuit până la Primul Război Mondial. Franța a fost socotită o țară imperialistă. În particular, în momentul războiului din 1870, opinia publică americană a fost majoritar de

[188] Claude Fohlen, „Etats-Unis”, p. 505.
[189]

partea Prusiei, considerând pueril motivul care îndemnase Franța să declare război şi, deopotrivă, legitimă aspirația Germaniei către unitate, în contextul amintirilor neplăcute lăsate de prezența trupelor franceze pe continentul american"[190] (nu mai comentăm condamnarea americană a imperialismului francez combinată cu apărarea, de către Statele Unite, a intereselor mexicane!).

O schiță de imperiu

După Mediterana şi America… Restul lumii. Napoleon III voia să înfigă jaloane pe aproape întreg globul: puncte de sprijin ale unei prezențe franceze ce trebuia să se afirme la scară mondială, concurându-i pe britanici în controlul asupra căilor maritime, asupra celor mai importante puncte strategice, asupra resurselor pieței…

Aşa cum am văzut, împăratul nu era un „adevărat" colonialist. De altminteri, s-a exagerat uneori rolul său în constituirea unui nou imperiu colonial francez. În viziunea sa, Franța trebuia să fie prezentă, influentă, dominantă, dar nu neapărat cuceritoare. Nu avea niciun proiect colonial comparabil cu proiectele sale pentru Europa, Mediterana sau America. Un domeniu colonial a căpătat totuşi contur, mai mult prin tatonări şi la întâmplare decât printr-o acțiune sistematică.

Cel mai puternic s-a implicat guvernul Franței în Senegal, unde avea şansa de a dispune de un guvernator foarte eficient, în persoana lui Louis Faidherbe, care a ocupat acest post din 1854 până în 1861 şi din 1863 până în 1865. Înainte de 1848, Franța avea la fața locului doar câteva contoare comerciale. Faidherbe a organizat colonia şi i-a sporit teritoriul pe seama triburilor vecine. A dezvoltat portul Saint-Louis şi mai ales portul Dakar. În 1850, contoarele, aveau o populație de 18.000 de locuitori; în 1870, colonia număra peste 200.000 de locuitori (aproape un milion cu micile state vecine „protejate"). Valoarea comerțului s-a triplat între 1847 şi 1869. O prosperitate remarcabilă: existau deja o bancă şi camere de comerț, o grădină botanică, un muzeu, ziare, şcoli franco-musulmane…[191]

Francezii au stabilit „capete de pod" în alte câteva puncte ale litoralului occidental al Africii, dar, spre deosebire de cucerirea Senegalului, n-au reuşit deocamdată să se implanteze ferm în ele. În schimb, au exercitat o presiune constantă asupra Madagascarului, în condiții totuşi mai complexe: marea insulă era un adevărat regat, care ținea la independența sa, fiind supravegheat şi de britanici, care, ca întotdeauna, trebuiau tratați cu menajamente. La sfârşitul celui de-al Doilea Imperiu, Franța obținuse câteva acorduri comerciale şi recunoaşterea misiunilor sale catolice, devansate totuşi de protestanții britanici; în 1869, protestantismul era declarat religie de stat. Nimic nu lăsa să se întrevadă că insula avea să devină curând posesiune franceză.

În Extremul Orient, Franța a obținut în 1862 o parte a Cochinchinei (sudul Vietnamului), cedată de Imperiul Anamit (actualul Vietnam). Era mai degrabă rodul

---

[190] *Ibidem*, p. 506.

[191] Jean Martin, „Senegal", *Dictionnaire du Second Empire*, pp. 1193-1295.

hazardului, obiectivul inițial al francezilor vizând în primul rând apărarea intereselor misionarilor, şi nu o anexare teritorială. Câțiva ani mai târziu (în 1867), colonia s-a întregit cu provinciile vestice ale Cochinchinei. Francezii au ocupat un teritoriu de 60.000 de kilometri pătrați cu un milion şi jumătate de locuitori. În 1863, Cambodgia a trecut şi ea sub protectorat francez.

În 1860 a avut loc expediția franco-britanică în China. Scopul ei era să-i oblige pe chinezi să dea curs tratatelor ce ofereau privilegii comerțului european, tratate pe care le acceptaseră de voie, de nevoie, dar pe care nu se grăbeau să le pună în aplicare. Pentru Franța, nu foarte implicată în comerțul cu Extremul Orient, a fost mai degrabă o operațiune de paradă menită să arate că flota şi armata sa puteau interveni în orice clipă în orice punct al globului. Chinezii au fost învinşi în mai multe rânduri de forțele anglo-franceze, mult inferioare numeric; bătălia de la Palikao (septembrie 1860) a deschis calea spre Pekin, unde aliații au intrat la mijlocul lui octombrie. Guvernul chinez a fost silit să accepte un nou tratat care prevedea o reparație de război, libera exercitare a cultului catolic şi deschiderea portului T'ien-tsin.

Intervenția a fost profitabilă mai cu seamă pentru britanici care şi-au consolidat influența asupra guvernului chinez şi asupra comerțului țării. Prezența: franceză s-a manifestat destul de „discret". Navele de război îşi făcuseră datoria; dar navele comerciale sub pavilion francez rămâneau o prezență sporadică în apele Extremului Orient. În China şi în Japonia, comerțul francez era aproape inexistent în comparație cu cel britanic şi american. Chiar şi în Cochinchina, devenită colonie franceză, activitățile comerciale nu se aflau majoritar în mâinile: francezilor; chinezii, învinşi la ei acasă, dar prezenți pretutindeni, rămâneau principalii beneficiari. „Francezii nu fac prea mare caz de comerțul lor, dar ar dori să răspândească religia catolică în lume pentru propria lor glorie", constata ironic un înalt demnitar chinez.[192]

În fine, în 1853, francezii au luat în posesie Noua Caledonie care a devenit o colonie destul de înfloritoare şi totodată un loc de deportare.

Această expansiune către toate zările denotă voința, sau măcar dorința de a depăşi dimensiunea aproape exclusiv europeană a puterii Franței; căreia îi lipsea totuşi, în primul rând, capacitatea economică necesară pentru a încerca să contrabalanseze Marea Britanie. În ciuda unui remarcabil efort de creştere a comerțului (comerțul exterior francez s-a triplat în timpul celui de-al Doilea Imperiu), potențialul comercial al Franței rămânea limitat. Exporturile franceze au fost apreciate la 4,9% din produsul intern brut al Franței în 1870, față de 12,2% în cazul Marii Britanii.[193] În plus, gama produselor exportate era destul de redusă: în principal, textile şi vinuri. Două treimi din comerțul: francez se derula cu țările vecine (în ordine des crescătoare: Anglia, Belgia, Italia, Germania, Elveția), restul fiind orientat mai ales spre Mediterana, Statele Unite şi America latină. Locul Europei centrale (Austria) şi al celei răsăritene (Rusia) era modest, iar cel al Asiei, Africii şi Pacificului aproape neglijabii.[194] Franța mai avea de parcurs o

---

[192] Jean Martin, „Annam", *Dictionnaire du Second Empire*, p. 66.

[193] Angus Maddison, *op. cit.*, p. 381.

[194] Pentru o privire de ansamblu asupra cifrelor şi a structurii comerțului francez la sfârşitul celui de-al Doilea Imperiu (anul 1869), vezi *Annuaire de l'économie politique et de la statistique*, 1871-

cale lungă pentru a deveni o putere comercială mondială, asemenea Marii Britanii.

Această schiță de imperiu, adunând laolaltă, într-un chip destul de improvizat, mici teritorii risipite, constituie un preludiu la acțiunea de colonizare mult mai sistematică a celei de-a Treia Republici. Al Doilea Imperiu a lărgit mai ales câmpul imaginarului geografic al: francezilor. Deschiderea către lume, datorată unei acumulări de factori: vapoarele cu aburi, telegrafia, expansiunea europeană… a găsit un teren propice în Franța lui Napoleon III. Pentru francezi era un lucru nou, mai nou decât pentru britanici, familiarizați de mult cu lumile de peste mări. Subiectele şi imaginile exotice se înmulțesc în epocă (*L'Illustration* abundă în reportaje de acest gen); apar şi reviste specializate, precum *Le Tour du monde* (începând din 1860). În fine, un francez – Jules Verne – este cel care inventează, exact în anii celui de-al Doilea Imperiu, romanul geografic de aventuri pe uscat şi pe mare. Debutând în 1863 cu o survolare a Africii (*Cinci săptămâni în balon*), scriitorul a realizat metodic (mult mai metodic decât acțiunea extra-europeană a celui de-al Doilea Imperiu!), o panoramă completă a globului, veritabilă luare în posesie a lumilor „cunoscute şi necunoscute”. Majoritatea exploratorilor vernieni sunt britanici, ceea ce corespundea cu situația de fapt. Pentru francezi, era un model de urmat, dar şi un motiv de iritare. În *Copiii căpitanului Grant*, un tânăr aborigen australian, format la şcoala britanică, pare convins că întreaga lume le aparține englezilor: Pacificul, bineînțeles, dar şi Europa, fără a uita Franța… iar mâine Luna![195] Anecdota e burlescă, dar se vrea serioasă în fond. Francezii se săturaseră de pretențiile britanicilor. Or, tocmai pentru a-i împiedica să controleze singuri lumea s-a aliat Napoleon III cu ei. Pentru a ieşi în larg, avea nevoie de un paşaport britanic. Multiplele sale proiecte: mediteraneene, arabe, latino-americane şi coloniale arată cu claritate că intenționa mai puțin să-i secondeze cât să-i concureze şi, poate, într-o bună zi, să ocupe locul întâi. La rândul lor, englezii au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a bloca în punctele cele mai sensibile progresele Franței.

Supravegheat şi împiedicat de partenerii săi britanici, dat afară de-a dreptul din Americi de către Statele Unite şi zdrobit de prusieni pe câmpul de luptă, Napoleon III n-a reuşit să-şi realizeze decât o parte din obiective. Dar ținând seama de anvergura programului, această mică parte nu e deloc neglijabilă.

1872, Paris, 1872, pp. 86-88. Primele douăzeci de poziții (importuri plus exporturi), în milioane de franci: Anglia – 1453,2; Belgia – 610,8; Italia – 539,3; Germania – 483,5; Elveția – 394,3; Statele Unite – 367,4; Turcia – 223,3; Spania – 200,3; Algeria – 193,2; Argentina – 168,1; India – 148, 1; Brazilia – 133,1; Rusia – 132,9; Egipt – 98,8; Uruguay – 88,8; oraşele hanseatice – 77,2; Olanda – 77,2; America spaniolă – 64,0; Peru – 59,4; Austria – 58,2…

[195] Jules Verne, *Les enfants du capitaine Grant*, 1868, partea a doua, cap. XIII.

VI. Concluzii: despre răspunderile lui Napoleon III şi despre declinul Franţei

Prezentul şi viitorul

Al Doilea Imperiu prezintă un amestec bogat şi foarte contrastant de împliniri şi eşecuri; suma lor, amestecată, devine negativă sau pozitivă potrivit interpretărilor ce i se dau. Bilanţul este îngreunat de sfârşitul său nefericit, dificil de relativizat, pentru care Imperiul nu e singur răspunzător, dar pe care l-ar fi putut evita dacă nu s-ar fi angajat cu atâta uşurinţă într-o luptă dinainte pierdută. 200.000 de militari francezi au pierit în acest război, la care se adaugă alte sute de mii de victime ale calamităţilor conexe, epidemia de variolă mai ales, precum şi evenimentele sângeroase ale Comunei din Paris. În zece luni, un plus de 600.000 de decese[196] – apăsător tribut plătit de o populaţie de mai puţin de 40 de milioane de locuitori. Franţa a fost nevoită să abandoneze o parte a teritoriului său naţional: Alsacia şi un departament al Lorenei. Ea şi-a pierdut totodată, în beneficiul Reichului german, statutul istoric de primă putere europeană. A fost o traumă care a marcat puternic judecata iniţială asupra celui de-al Doilea Imperiu. Revanşa din 1918 şi recuperarea Alsaciei şi Lorenei au atenuat întru câtva severitatea verdictului. Onoarea a fost atunci salvată; Franţa părea să-şi fi reluat rangul de odinioară; victimele recente ale Primului Război Mondial, şi mai numeroase, îndepărtaseră amintirea fostului măcel; iar bilanţul teritorial devenea din negativ, pozitiv: din perspectiva rezultatului definitiv, al Doilea Imperiu nu diminuase Franţa, ci o sporise prin alipirea Nisei şi Savoiei (ca să nu mai vorbim de cuceririle coloniale, puternic puse în valoare într-o epocă în care Franţa se mândrea cu imperiul său de peste mări). Cele mai dureroase eşecuri fiind îndreptate sau estompate graţie acţiunii timpului, realizările efective ale Imperiului puteau fi apreciate cu mai multă detaşare.

Şi totuşi, în pofida tuturor revizuirilor şi chiar, sporadic, a unor interpretări favorabile, al Doilea Imperiu rămâne marcat de eşecul său. Un regim care s-a prezentat drept remediu definitiv al divizărilor dintre francezi şi al declinului Franţei n-a putut rezista decât douăzeci de ani pe scena istoriei. Napoleon III a realizat, total sau parţial, mai multe puncte din programul său, dar a ratat ansamblul proiectului. Reuşitele sunt câteodată impresionante: e de ajuns să privim Parisul! Dar ele nu reprezintă decât puncte izolate dintr-un proiect grandios, irealizabil tocmai din pricina ambiţiei sale nelimitate. Putem influenţa istoria, dar nu-i putem schimba cursul.

Ludovic Napoleon a vrut prea mult şi a ţintit prea departe. Neobişnuitele sale calităţi de actor politic s-au întrepătruns cu trăsături psihologice şi intelectuale mult mai puţin recomandabile pentru conducătorul unei naţiuni. A fost deopotrivă lucid şi fantast, maleabil şi încăpăţânat, pragmatic şi utopic. Forţarea istoriei este un joc primejdios. Viziunile asupra viitorului nu garantează o politică bună. Chiar dacă se vor confirma cândva. A avea dreptate prea devreme înseamnă, într-un fel, a nu avea dreptate.

---

[196] Jacques Dupâquier, „Population”, *Dictionnaire du Second Empire*, p. 1035.

Responsabilităţile omului de stat sunt faţă de prezent şi faţă de prelungirile lui de mâine; ziua de poimâine e rezervată profeţilor.

Aşadar, un om de stat dublat de un profet? Într-o anumită măsură, da, ceea ce este deja un lucru îngrijorător. Dar nu trebuie să exagerăm darurile profetice ale lui Napoleon III. La fel ca marea majoritate a profeţilor, şi el s-a înşelat asupra sensului istoriei. Predicţia potrivit căreia Nicaragua s-ar putea pune de-a curmezişul înaintării Statelor Unite rămâne încă să fie confirmată! Ce să mai spunem despre utopia sa pacifistă, despre convingerea că în scurt timp competiţia economică va elimina confruntarea militară, într-o lume în care diferendele n-ar mai fi tranşate pe câmpul de luptă, ci la masa negocierilor? Desigur, a apreciat corect fenomene precum afirmarea naţiunilor sau primatul factorilor economici, dar ele erau deja realităţi în plină desfăşurare. În schimb, a combinat viziunile „anticipatoare" cu un număr deloc neglijabil de prejudecăţi ale vremii şi ale mediului său. Modul în care a tratat problema socială e foarte semnificativ în acest sens. Napoleon III crede în emanciparea muncitorilor, nu însă şi într-o adevărată egalitate a claselor, considerând că „armata" lucrătorilor trebuie supusă unei discipline severe, preţ plătit pentru relativa bunăstare făgăduită. În politica europeană, acest apărător al naţionalităţilor e totodată un „legitimist" care caută un punct de echilibru între libertatea popoarelor şi prerogativele suveranilor. Faţă de „noneuropeni", are o atitudine binevoitoare, cu nuanţe de condescendenţă însă; aceste popoare îndepărtate trebuie să se pătrundă de misiunea civilizatoare a Occidentului, şi în special a Franţei. Universalismul său nu exclude naţionalismul francez; aspiră la o lume mai dreaptă şi mai echilibrată, dar mai presus de toate la o lume în care Franţa ar urma să ocupe locul întâi. Pretutindeni pune sub semnul întrebării ordinea stabilită, dar respinge categoric dezordinea revoluţionară. Iar atunci, cum să realizezi schimbări de anvergură, fără a tulbura prea tare structurile existente?

Proiectul e vag şi contradictoriu, la fel fiind, inevitabil, şi mijloacele puse în acţiune. Napoleon III şi guvernul său improvizează întruna. Nu există o reţetă pentru refacerea lumii. Forţa nu e de ajuns. Trebuie mai ales să convingi. Despre conflictele armate, Napoleon III are o concepţie *sui generis*. Războaiele „sale" sunt limitate, menite să deblocheze situaţii încremenite; deciziile cruciale se iau la masa negocierilor: faimoasa „politică a congreselor". Puterile, „luminate" şi mobilizate de Franţa, trebuiau să se pună de acord pentru a redesena harta Europei (iar mâine, desigur, întreg mapamondul) potrivit unor criterii mai echitabile. Împăratul credea în abilitatea sa, în capacitatea de a combina lucrurile. Şi, bineînţeles, în steaua sa norocoasă. Rezultatul este o politică sinuoasă, confuză şi incoerentă. Chiar şi apropiaţii lui (cu excepţia lui Persigny, care avea reputaţia de „nebun") nu-i împărtăşesc decât în foarte mică măsură „viziunile". Majoritatea executanţilor, lipsiţi de credinţă, se lasă purtaţi de împrejurări. O acţiune fluctuantă şi alcătuită din jumătăţi de măsură sfârşeşte prin a nemulţumi pe toată lumea. În Franţa, îi îngrijorează pe conservator fără a-i mulţumi în schimb pe progresişti (şi viceversa). În Europa, suveranii nu apreciază deloc acest tip de acţiune; popoarele sunt dezamăgite. Ba mai mult, puterile – succesiv „curtate" şi respinse, în funcţie de opţiuni alternative, şi ridicate una împotriva celeilalte – sfârşesc prin a se sătura de acest joc. Napoleon III n-a găsit reţeta politicii sale, pur şi simplu fiindcă această reţetă nu exista şi

trebuia înaintat pe dibuite.

Acestor dificultăți, în mare parte inevitabile, date fiind amploarea țelului şi imprecizia obiectivelor, li se adaugă înclinația supărătoare a lui Napoleon III de a simplifica lucrurile la extrem: şi mai ales pe cele mai complicate! Ne amintim de studiul său asupra canalului din Nicaragua. Totul în acest studiu este schițat cu o mâna sigură: traseul, modalitățile de construcție, cheltuielile, veniturile… fără ca autorul să dispună de o minimă competență inginerească sau administrativă. În plus, nu i-a trecut niciodată prin cap că, pentru a se pronunța în cunoştință de cauză, ar fi fost necesară o cercetare la fața locului. Pur şi simplu, crede că deține cheia problemei. Aceeaşi atitudine în delicatul şi primejdiosul dosar mexican. Informații parțiale şi partizane îl fac să creadă într-un elan monarhie. Va găsi aşadar un împărat, catolic, evident, şi pe deasupra austriac, fiindcă dincolo de problema mexicană existau şi preocupări europene, Veneția în special. În plus, Mexicul e plin de bogății naturale. Vom face din el un nou Eldorado, modern, dinamic, capabil să rivalizeze cu Statele Unite. Dar de fapt, cum trebuie procedat? Pur şi simplu, o să meargă! În Europa, de asemenea, Napoleon III pare să creadă că schimbarea frontierelor ar reprezenta o chestiune simplă, cu condiția ca suveranii, reuniți într-un congres, să cadă de acord. Cu aceeaşi candoare, proiectează înființarea unui regat arab undeva în Levant… Şi aşa mai departe. Lucrurile sunt destul de grave: e amatorism politic în stare pură. Personajul e însă mult mai complex. Visează cu ochii deschişi, se lansează foarte rar în aventuri (Mexicul e mai degrabă o excepție). Ezită, aşteaptă, la nevoie dă înapoi, ştie să profite de împrejurări. Acest diletant este şi un mare om politic. Dar acest mare om politic rămâne totuşi un diletant.

O altă politică?

Ar fi putut Napoleon III să câştige? Să evite în: frânge rea de la Sedan şi mai ales să evite „transferul” de hegemonie dinspre Franța către Prusia şi Reich-ul german? Nu, cu siguranță nu, având în vedere politica pe care a dus-o. Ar fi trebuit să aleagă altă strategie. Teoretic, erau de luat în calcul două soluții: în locul unei politici a naționalităților ezitantă şi contradictorie, fie nicio politică a naționalităților, fie, dimpotrivă, o politică a naționalităților dusă până la capăt.

În studiul său privind întemeierea Imperiului German (*La Fondation de l'Empire allemand*), Ernest Denis a evocat două înclinații opuse ale sensibilității politice franceze (pe care Napoleon III a încercat să le unească într-o sinteză „de mijloc”):

„Diplomații de carieră, al căror purtător de cuvânt în epocă a fost Thiers, cereau menținerea tratatelor de la Viena, care, deşi ne văduviseră de cuceririle Revoluției, ne garantau securitatea stabilind la granițele noastre mici state divizate şi ținute în frâu de ambiția lor reciprocă […] Tinerii, democrații, reprezentanții doctrinelor umanitare oare pregătiseră revoluția de la 1848, se ruşinau de acest calcul meschin. Trebuia oare să i se impună Franței rolul ce discreditase cândva Austria? Trebuia oare țara care proclamase pentru întâia oară dreptul popoarelor să devină temnicerul națiunilor şi să nu mai aspire la altă glorie decât aceea de a continua Sfânta Alianță? Dimpotrivă,

trebuia să-i ajute pe robi să-şi sfarme lanţurile, având să afle în recunoştinţa lor o garanţie mai sigură decât în calculele meschine ale guvernanţilor; naţiunile mulţumite îşi vor uita resentimentele, şi o eră nouă de pace şi de muncă rodnică se va deschide sub hegemonia morală a Franţei."[197]

Potrivit primei orientări, ar fi trebuit cultivate relaţii cordiale cu Austria, până la sacrificarea cauzei italiene, pentru a bara calea dinastiei de Hohenzollern. Drouyn de Lhuys a personificat cel mai bine această orientare „proaustriacă", destul de rezervată cu privire la principiul naţionalităţilor (pentru această opţiune a fost nevoit să plătească de două ori, pierzându-şi postul în 1855 şi, definitiv, în 1866). Numeroşi istorici au socotit că politica naţionalităţilor i-a fost fatală Imperiului şi Franţei; punct de vedere exprimat, printre alţii, de Pierre de La Gorce şi, cu şi mai multă claritate, de Jacques Bainville.[198]

Teza opusă, aceea a unei politici dedicate în întregime cauzei naţionalităţilor, a fost şi ea recomandată. „Ea ar fi reuşit poate – afirmă Ernest Denis –, dacă ar fi fost urmată cu perseverentă loialitate şi fără gânduri ascunse."[199] Aceasta a fost, în vremea Imperiului, opinia lui Edmond About (1828-1885), scriitor la modă şi colaborator ocazional al lui Napoleon III. Acest bonapartist de stânga, liberal, anticlerical şi partizan fără rezerve al naţionalităţilor, a publicat în 1860 o broşură intitulată *La Nouvelle carte d'Europe* (inspirată, se spune, de împărat), ale cărei argumente au fost reluate şi dezvoltate în *Le Progrès*, carte apărută în 1864. În aceasta din urmă, About propunea un decupaj strict naţional al continentului, realizat sub impulsul Franţei, pe calea negocierilor sau, la nevoie, pe calea armelor. El nu subestima primejdiile unei atare opţiuni: „Riscăm să ridicăm împotriva noastră o coaliţie teribilă. Nu trebuie să ne facem iluzii: marea luptă a celui de-al Doilea Imperiu va începe cu primejdiile în care s-a sfârşit primul." Franţa avea totuşi un atu: sprijinul naţiunilor eliberate. „Se va forma foarte repede în jurul nostru o coaliţie de popoare. Polonia dezrobită ni se va alătura în bătălie la flancul stâng, în vreme ce Italia va apăra flancul drept. Va exista în curând o Ungarie, iar Ungaria va lupta de partea noastră. Germania nu va şovăi multă vreme între regi, duci şi acei Bismarck care o oprimă, şi Franţa care-i oferă libertatea gratis. Toate elementele generoase şi eroice pe care tratatele din 1815 nu le-au înăbuşit în vechea Europă ne-ar dărui în mai puţin de doi ani cea mai formidabilă armată din lume, şi am vedea pentru prima oară după multe veacuri o forţă irezistibilă în slujba unui drept sacru."[200]

Mai aproape de noi, istoricul român Gh.I. Brătianu a dezvoltat pe larg o istorie virtuală asemănătoare. Potrivit lui, greşeala lui Napoleon III „n-a fost aceea că a urmat politica naţionalităţilor, ci că n-a urmat-o până la capăt". Soluţia era „realizarea integrală" a principiului naţionalităţilor. Cu prilejul crizei poloneze, Franţa ar fi putut „devansa politica de la Versailles, creând încă din 1863 Europa naţionalităţilor, cea a tratatelor din

[197] Ernest Denis, *op. cit.*, pp. 320-321.

[198] Pierre de La Gorce, *Napoléon III et sa politique*; Jacques Bainville, *Histoire de France*, Paris, 1924, pp. 490-499 şi *Histoire de deux peuples continuée jusqu'à Hitler*, Paris, 1933, pp. 206-217.

[199] Ernest Denis, *op. cit.*, p. 321.

[200] Edmond About, *Le Progres*, Paris, 1864, pp. 485-487.

1919 şi 1920". Limitată la Germania şi Italia, politica naţionalităţilor punea Franţa într-o situaţie primejdioasă; în schimb, aceeaşi politică, lărgită la scara întregii Europe, i-ar fi putut aduce sprijinul Statelor-naţiuni formate la est de Germania, precum Polonia şi România. În aceste condiţii, expansiunea germană putea fi stăvilită deopotrivă pe Rin, pe Vistula şi pe Dunăre.[201] I se poate replica lui Brătianu că restructurarea ordinii europene a fost rezultatul unui război mondial; Franţa lui Napoleon III nu-şi putea permite, de una singură, o acţiune de o asemenea anvergură – risca să ridice împotriva sa o nouă coaliţie. Mai presus de toate însă, cartea lui Brătianu, publicată în 1934, exprimă iluziile de la Versailles. Câţiva ani mai târziu, micii aliaţi ai Franţei din Europa centrală şi răsăriteană cădeau unul după altul; departe de a fi reprezentat un profit pentru Franţa, divizarea regiunii favorizase expansiunea celor două puteri apropiate, Germania şi Rusia.

Dar de ce i-am cere lui Napoleon III o altă politică decât cea pe care a dus-o? El n-avea nici cea mai mică intenţie să apere echilibrul european tradiţional, şi mai ales nu potrivit sistemului hotărât la Viena, unde câteva puteri îşi împărţeau continentul, având totodată mare grijă să limiteze libertatea de acţiune a Franţei. Dar nu lua în calcul nici eventualitatea de a trece continentul prin foc şi sabie, pentru a distruge întreg echilibrul european prin inventarea unei mulţimi de state-naţiuni, mai mult sau mai puţin justificate, mai mult sau mai puţin viabile. Împăratul îşi propunea să ţină în echilibru aceste poziţii extreme. Erau posibile, fireşte, şi alte opţiuni… dar fără Napoleon III.

Oricum, sistemul de la Viena se eroda de la o zi la alta, în vreme ce, de partea cealaltă, Europa naţiunilor avea nevoie de timp pentru a se naşte. Calea „de mijloc" preconizată de Napoleon III nu era lipsită de temei. De fapt, problema se reducea la un singur nume: Germania. În termeni de *Realpolitik*, cartea eventual câştigătoare putea fi cea a unui război „preventiv" împotriva Prusiei, de par tea Austriei, în 1866… În loc să încurajeze alianţa italo-prusiană împotriva Austriei. Dar împăratul iubea Italia şi nu iubea Austria.

Motivele unui regres

Vina i-a aparţinut deci lui Napoleon III. Dar a fost şi vina Franţei, „vina" unei ţări a cărei putere reală nu mai corespundea presupusei sale capacităţi. Franţa din 1800 ar fi eşuat în Mexic ca şi Franţa lui Napoleon III: era o partidă ce nu putea fi câştigată. Dar Franţa din 1800 i-ar fi învins cu siguranţă pe prusieni (cum i-a şi învins, efectiv, în mai multe rânduri). Pur şi simplu fiindcă era o mare putere, iar Prusia o putere mijlocie. „Vom învinge oare Prusia?", se întreba Prévost-Paradol în 1868. Pentru a face, în chip de răspuns, această constatare amară: „Simplul fapt că această întrebare poate fi pusă arată cu claritate schimbarea petrecută în jurul nostru de doi ani încoace. Singura problemă care se putea dezbate cândva atunci când se vorbea despre puterea militară a statelor de pe continent era de a şti dacă Franţa putea ţine piept Europei coalizate:

---

[201] Gh.I. Brătianu, *op. cit.*, pp. 109-125.

astăzi, problema este de a şti dacă Franța va învinge Prusia, şi toată lumea consideră această luptă drept o încercare dintre cele mai serioase pentru țara noastră."[202]

Vreme de secole, Franța fusese, incontestabil, cea mai mare putere de pe continent. Spre deosebire de Germania şi de Italia, era o țară unificată, condusă de un stat puternic. Dar mai ales, populația ei depăşea de departe populația vecinilor săi. Către 1700, Franța număra cel puțin 21 sau 22 de milioane de locuitori; Marea Britanie – 8,5 milioane; Spania – 8 sau 9 milioane; pentru Germania şi Italia, estimările vorbesc de 15 şi respectiv 13 milioane, împărțite însă între mai multe state.[203] În raport cu „ceilalți", Franța era o țară foarte mare, avea dimensiunea unei adevărate „supraputeri". Pe la 1800, în ciuda unei anumite încetiniri a creşterii demografice, ea număra încă (în cadrul granițelor sale actuale) o populație de aproape 30 de milioane, în timp ce Marea Britanie se apropia de 16 milioane, iar numărul locuitorilor Prusiei se ridica în 1816 la 10 milioane. Capacitatea de a face față unor largi coaliții şi uimitoarele cuceriri ale Revoluției şi epocii napoleoniene se explică în mare parte prin resursele umane ale țării (utilizate după 1789 cu şi mai multă eficacitate decât sub Vechiul Regim).

Or, după 1800, Franța începe să se micşoreze în raport cu celelalte puteri europene, fenomen ocultat într-o primă etapă de expansiunea teritorială; dar deja Franța din 1815, revenită la teritoriul său prerevoluționar, nu mai are aceeaşi pondere ca Franța din 1789. Ea reprezenta 17% din populația europeană în 1789, 14,5% în 1820 şi 13% în 1850…[204] În 1850, Franța avea 36 de milioane de locuitori, Marea Britanie, 27, iar Germania (în granițele din 1870), aproape 34 de milioane. În 1869, Franța şi Germania se află la egalitate, fiecare cu aproape 39 de milioane de locuitori; Marea Britanie atinge deja 31 de milioane.[205] La momentul războiului din 1870, Germania are deja un uşor avantaj demografic asupra Franței (amplificat de o mai bună mobilizare). Nu se pune problema să dezbatem cauzele acestei scăderi; fapt este că Franța începe foarte devreme o evoluție demografică pe care celelalte țări europene o vor cunoaşte mult mai târziu: cuplurile franceze au din ce în ce mai puțini copii. Fecunditatea era între 1815 şi 1819 de 6,26 copii pe familie în Anglia şi de 4,36 în Franța; între 1851 şi 1855, de 4,93 în Anglia şi de 3,38 în Franța…[206] În 1914, vechea ierarhie europeană este total răsturnată: Franța, care în 1789 împărțea locul întâi cu Rusia, ocupă, cu cei 40 de milioane de locuitori, abia poziția a cincea în Europa, după Rusia – 140 de milioane, Germania – 68 de milioane, Austro-Ungaria – 51 de milioane şi Marea Britanie – 45 de milioane.[207] Cariera sa de primă putere europeană era definitiv încheiată.

Acelaşi regres relativ poate fi constatat în domeniul economic. Franța nu fusese niciodată cea dintâi economie a Occidentului. Era o țară în primul rând agrară, caracterizată printr-un randament mediu. Înainte de revoluția industrială, diferențele de nivel nu erau totuşi foarte marcate de la țară la țară. Revoluția industrială a propulsat

---

202 Prévost-Paradol, *La France nouvelle*, pp. 377-378.

203 Angus Maddison, *op. cit.*, pp. 38-39 şi 46.

204 Agnès Fine şi Jean-Claude Sangoï, *op. cit.*, p. 9.

205 Angus Maddison, *op. cit.*, pp. 38-41.

206 Agnès Fine şi Jean-Claude Sangoï, *op. cit.*, p. 41.

207 *Ibidem*, p. 8.

Anglia mult înaintea concurentelor sale, inclusiv Franța.

Se estimează că PIB-ul pe locuitor (calculat în dolari internaționali din 1990) era către 1500 de 1200 de dolari pe locuitor pentru Italia, 727 pentru Franța, 714 pentru Marea Britanie; în 1700, Marea Britanie se află deja în frunte cu 1250 de dolari, urmată de Italia tot cu 1100 de dolari şi de Franța cu 910 dolari; în 1820, Marea Britanie trece la 1700 de dolari, în timp ce Italia se plafonează la 1200 de dolari, iar Franța creşte destul de lent la 1235 de dolari; în fine, în 1870, Marea Britanie se află la 3190 de dolari, iar Franța abia la 1876 de dolari. Dezvoltarea economică a Franței nu se opreşte, dar are un ritm inferior celei a Marii Britanii. Şi, pornind de la un nivel ceva mai scăzut, Germania sfârşeşte prin a o ajunge din urmă, cu un PIB pe locuitor estimat la 1077 de dolari în 1820 şi la 1839 de dolari în 1870.[208] Cât despre valoarea globală a PIB-ului, aceasta este în anul 1850 de 63.342 milioane de dolari în Marea Britanie, 58.039 milioane de dolari în Franța şi 48.178 milioane de dolari în Germania; în 1870, valoarea globală a PIB-ului înregistrează 100.180, 72.100 şi respectiv 72.146 milioane de dolari.[209] Din punct de vedere demografic şi economic, Franța pierde teren de-a lungul întregului secol al XIX-lea, în mare parte chiar în epoca celui de-al Doilea Imperiu, epocă ambițioasă şi dinamică, dar insuficient de dinamică în raport cu puterile concurente.

Mai există o evoluție istorică ce împinge Franța într-o poziție secundară: importanța crescândă a lumii extraeuropene. Până în secolul al XIX-lea, aceasta din urmă apărea ca o simplă anexă a puterilor occidentale, mai ales în calitate de furnizoare de materii prime. Către 1850, perspectiva se schimbase. Europa se simțea deja mai mică. Competiția între marile puteri cuprindea din ce în ce mai mult şi celelalte continente. Marile imperii trebuiau construite în afara Europei. Imperiul britanic dădea tonul, ca şi Rusia şi Statele Unite. Franța se micşorase la scara Europei; pe mapamond, ocupa şi mai puțin loc. Napoleon III a fost primul şef de stat francez pe deplin conştient de acest handicap. Politica sa mondială a avut drept scop tocmai prezența Franței în toate colțurile Terrei. Dar această politică, „à l'anglaise", venea destul de târziu, iar succesul ei a fost parțial. Chiar şi sub a Treia Republică, imperiul colonial francez, devenit al doilea după cel britanic, n-a sporit decât în mică măsură ponderea Franței în lume. Mai presus de toate, Franței îi lipsea o mare colonie de imigrare, capabilă să prelungească peste mări propriul spațiu european, ceea ce englezii realizaseră în chip strălucit în America de Nord, în Australia, în Noua Zeelandă. Ori cum, scăderea demografică a Franței n-ar fi permis o colonizare semnificativă. Francezii deveneau tot mai puțini, iar anglo-saxonii se înmulțeau. În 1800, francofonii erau de două ori mai numeroşi decât anglofonii; în 1870, nu mai reprezentau decât jumătate din populația de limbă engleză.

La începutul celui de-al Doilea Imperiu, Franța depăşea încă sensibil Statele Unite, atât în termeni demografici cât şi economici: 23,5 milioane de americani față de 36 de milioane de francezi şi un PIB american cifrat la trei sferturi din cel al Franței. În 1870, populația Statelor Unite atinsese 40 de milioane, iar PIB-ul american era deja mai mare

---

208 Angus Maddison, *op. cit.*, p. 276.

209 *Ibidem*, pp. 50-53.

cu un sfert fată de cel al Franței.[210]

În ierarhia economică mondială, al Doilea Imperiu se plasează, la începutul existenței sale, pe poziția a doua, după Marea Britanie, pentru a sfârşi pe poziția a patra, după Marea Britanie, Statele Unite şi Germania. Vina nu-i aparține. A făcut tot ce i-a stat în putință: Franța nu s-a putut mişca mai repede. În ciuda eforturilor de modernizare, ea rămânea o țară cu o urbanizare şi o industrializare medie; era în prea mare măsură o țară de țărani, mici proprietari, rentieri şi funcționari. Câteva sectoare se remarcau prin dinamismul lor, dar structurile sociale conservatoare şi regimul demografic în scădere atenuau considerabil impactul acestora.

Născut în 1808 şi trăindu-şi primii ani din viață într-o Franță aflată la apogeul puterii sale, Ludovic Napoleon nu şi-a dat seama, pesemne, că țara pe care o moştenise nu mai era, după patruzeci de ani, aceeaşi. A vrut să reînvie, chiar dacă într-un registru diferit, gloria Primului Imperiu, dar dispunea de mult mai puține mijloace. Şi-a făcut iluzii în privința capacităților Franței.

Această Franță diminuată era un lucru neaşteptat şi foarte greu de închipuit; era nevoie de o anume perspicacitate pentru a remarca primele simptome. Claude-Marie Raudot (1801-1879), om politic şi publicist aparținând dreptei monarhiste, a dat alarma în 1849 într-o carte cu titlu revelator: *De la décadence de la France*. Potrivit analizei sale, această evoluție nefericită se exprima în primul rând în termeni demografici, fiindcă „întâiul element al puterii unui popor sunt oamenii"; „întrucât în privința acestui punct capital forța relativă a Franței a scăzut într-o proporție enormă. […] Franța se află în plină decadență". Unificarea Germaniei, remarcă Raudot (deja în 1849!) ar reprezenta cel mai mare pericol; în acest caz, „un stat compact, mai mare decât Franța cu o cincime şi populat de patruzeci de milioane de germani, ar împinge Franța în rândul țărilor de rangul doi şi ar putea să-i provoace, printr-o alianță cu Anglia, ruina totală".[211] Un alt punct nevralgic al Franței – şi aici Raudot prefigurează o analiză ce va deveni curentă – era centralizarea excesivă, de natură să descurajeze inițiativa şi competiția: o societatea prea birocratizată şi insuficient angajată în activități productive. Era prea devreme pentru ca acest diagnostic să fie luat în seamă cu adevărat. Gloriosul trecut al Franței ascundea un prezent problematic.

Douăzeci de ani mai târziu, cartea lui Prévost-Paradol (1829-1870), *La France nouvelle* (1868) a trezit mult mai mult interes în rândul unei opinii publice care începea deja să se deprindă cu ştirile mai puțin îmbucurătoare. Franța se afla evident într-o pasă proastă, poate chiar într-o situație fără ieşire. Prévost-Paradol spunea fără înconjur lucruri pe care cititorii săi le puteau constata singuri: unificarea Germaniei, aproape împlinită, va sfârşi prin a crea la frontierele Franței un bloc mai populat şi mai puternic. Asta însemna sfârşitul primatului Franței în Europa. Franța putea să nu intervină; în acest caz, îşi pierdea poziția „în chip paşnic". Putea să intervină, şi să piardă războiul, ceea ce însemna acelaşi lucru. În fine, putea interveni şi câştiga războiul; ceea ce n-ar fi împiedicat decât pe moment procesul unificării Germaniei, care ar fi fost reluat mai târziu, cu acelaşi rezultat. Nu era nimic de făcut: Germania devenise mai „masivă" decât

[210] *Ibidem*, pp. 87 şi 90.

[211] Claude-Marie Raudot, *De la décadence de la France*, Paris, 1849, pp. 5-7.

Franța. Iar Europa era deja o scenă prea îngustă. De acum înainte, importanța unei țări urma să se judece la scară globală; or, la această scară, Franța apărea din ce în ce mai mică. „Două puteri rivale, dar unite prin rasă, prin limbă, prin obiceiuri şi prin legi, Anglia şi Statele Unite, domină, cu excepția Europei, întreg restul planetei, sau, mai bine zis, numai ele există, şi odată ce părăsim apele europene, nu facem decât figurație pe lângă ele, şi doar cu titlu informativ. Cum să nu ne amintim, în fața unui atare spectacol, că odinioară ne puteam întreba dacă nu cumva rasa şi limba noastră le vor birui pe toate celelalte, şi dacă nu cumva civilizația europeană va adopta forma franceză pentru a invada restul lumii? Toate şansele erau de partea noastră. Franța era aceea care, prin Canada şi Louisiana, începea să stăpânească America de Nord; India părea ca şi a noastră şi, fără greşelile de care libertatea politică i-ar fi putut scuti pe părinții noştri, limba şi sângele Franței ar ocupa astăzi pe globul nostru pământesc locul pe care l-au cucerit irevocabil limba şi sângele Angliei: căci destinul s-a pronunțat, şi două părți ale lumii cel puțin, America şi Oceania, aparțin definitiv rasei anglo-saxone. Chiar şi astăzi, o carte scrisă în engleză e citită de infinit mai mulți oameni decât dacă ar fi scrisă în limba noastră, iar navigatorul e salutat în engleză în aproape toate punctele de pe glob unde se poate ajunge.”[212]

Şi acesta nu e decât începutul. Viitorul va fi şi mai rău. Anglo-saxonii vor deveni stăpânii aproape absoluți ai planetei. Prin simplul fapt că sunt cei mai numeroşi între popoarele de origine europeană. În ce-i priveşte pe indieni şi chinezi, numărul nu contează: partida se joacă între oamenii albi. Expansiunea germanilor, a ruşilor va fi şi ea limitată. Dar marea perdantă este Franța:

„Potrivit celor mai prudente calcule […] Statele Unite vor număra peste 100 de milioane de locuitori la sfârşitul secolului, şi asta fără a ține seama de anexarea probabilă a Mexicului şi de extinderea republicii americane până la istmul Panama. Față de o asemenea putere, Brazilia şi diferitele state ale Americii de Sud n-au nicio pondere şi vor dispărea în ziua când stăpânii continentului septentrional vor avea chef să se extindă. […] În orice caz, continentul american e menit, în toată întinderea sa, rasei anglo-saxone […]

La fel de sigur este că Oceania aparține definitiv stăpânilor anglo-saxoni ai Australiei şi Noii Zeelande. […] La drept vorbind, o privire aruncată pe hartă e de ajuns ca să desluşim minunatul viitor rezervat noilor state ale Australiei. Nu numai că restul Oceaniei va fi colonizat de ele (iar într-o bună zi o nouă doctrină Monroe va interzice vechii Europe, în numele Statelor Unite ale Australiei, să pună piciorul pe vreo insulă din Pacific); dar se poate prevedea şi faptul că, aflându-se mai aproape decât orice altă națiune civilizată de China, aceasta îi va recunoaşte mai devreme sau mai târziu drept stăpâni. […] China va fi aşadar, după toate probabilitățile, pentru Australia, ceea ce India a fost pentru Anglia, iar dacă Anglia s-ar retrage într-o bună zi, nu este mai puțin probabil ca imperiul său din India să cadă în mâinile Australiei…”[213]

Textul lui Prévost-Paradol are aerul unui discurs funebru la adresa celui de-al Doilea Imperiu şi a ambițiilor sale europene şi planetare. Departe de preponderența franceză

[212] Prévost-Paradol, *op. cit.*, pp. 397-399.
[213] *Ibidem*, pp. 399-401.

visată de Napoleon III, departe chiar de tentativa unui „condominiu” franca-britanic, viitorul ar aparține Germaniei în Europa şi puterilor anglo-saxone pretutindeni în lume. Scriitorul a remarcat cu luciditate valul anglo-saxon, atribuindu-i însă proporții excesive. Până una alta, Mexicul e tot independent, iar China încă n-a devenit colonie australiană.

Era totul pierdut pentru Franța? Nu iremediabil. Îi rămânea o şansă, ultima: Algeria. „Pământul acesta e roditor, extrem de potrivit prin natura solului pentru o națiune de agricultori. […] Acest pământ e destul de aproape de noi pentru ca francezul, căruia nu-i place să se îndepărteze de parohia lui, să nu se simtă acolo ca un exilat…” În plus, Algeria putea constitui o excelentă bază de pornire pentru constituirea unui imperiu colonial mai întins: „De-ar veni mai curând ziua în care concetățenii noştri, strâmtorați în Franța noastră africană, se vor revărsa în Maroc şi în Tunisia şi vor întemeia în fine acel imperiu mediteraneean, care nu va reprezenta doar o satisfacție pentru mândria noastră, ci, desigur, în starea viitoare a lumii, o ultimă resursă a măreției noastre!”

E limpede că Prévost-Paradol nu simpatizează „regatul arab” al lui Napoleon III. Fără să meargă până la a recomanda explicit exterminarea sau alungarea populației autohtone, el preconizează „să se instituie în Africa legi concepute doar pentru extinderea colonizării franceze, lăsându-i apoi pe arabi să se descurce, cum vor putea, cu arme egale, în bătălia vieții” (în speranța că vor avea aceeaşi soartă cu indienii din America!). Algeria trebuie să devină pământ francez, „cât de curând posibil populat, posedat şi cultivat de francezi”.[214]

La o scară mai modestă, Africa de Nord va fi America sau Australia Franței. Prin ea, Franța îşi va avea partea ei din puterea mondială. Două imperialisme se află față în față. De o parte, visul imperial al lui Napoleon III, protector, federalizator şi civilizator. De cealaltă, imaginea unei lumi – neinventată de Prévost-Paradol (căci e prezentă în spiritul occidental al epocii), dar dusă de el la ultima expresie – dominate de o mână de popoare „alese”, în care toate celelalte popoare vor fi chemate să se supună ori să dispară.

Un francez disperat, Prévost-Paradol. Spre deosebire de Napoleon III, pentru care Franța rămânea marea țară dintotdeauna, el avea sentimentul dureros al unui declin precipitat. Soluția algeriană nu era, la drept vorbind, decât un paliativ. Ce contau cele câteva „pogoane” de pământ african – oricum un teritoriu util mai limitat decât cel al Franței metropolitane – în fața imensității imperiului anglo-saxon? Şi cum trebuia procedat pentru a-i elimina pe arabi, în vederea francizării regiunii? Şi, mai presus de toate, cum să colonizezi, când era deja greu să „colonizezi” interiorul Franței, dat fiind excedentul demografic aproape nul al metropolei?

Prévost-Paradol fusese un oponent al regimului imperial. În 1870 el s-a raliat totuşi Imperiului liberal şi a fost numit ambasador în Statele Unite. Abia sosit la Washington, a aflat vestea declarării războiului cu Prusia. Scenariul declinului descris de el începea să prindă contur. A tras consecințele acestui fapt punându-şi capăt zilelor. A fost modalitatea lui de a protesta împotriva destinului.

În chip ironic, declinul Frante, i a devenit o temă sensibilă exact în epoca în care al Doilea Imperiu îşi propusese să refacă puterea şi prestigiul țării. Însă în loc să se înalțe,

---

214 *Ibidem*, pp. 415-418.

Franța cobora. În această evoluție, responsabilitatea Imperiului e limitată; a tăcut tot ce i-a stat în putință ca s-o evite, stimulând activitățile economice şi promovând o politică europeană şi internațională dinamică şi imaginativă. Cu toate astea, a fost prins într-o mişcare istorică care nu mai favoriza „calea franceză”.

Un personaj inclasabil

Niciun alt regim în Franța n-a înregistrat atâtea eşecuri, într-un interval de timp comparabil. Niciun altul n-a înregistrat atâtea reuşite. Aici stă paradoxul celui de-al Doilea Imperiu, ca şi dificultatea de a-i aprecia bilanțul. Epoca s-a caracterizat printr-o abundență de proiecte fără precedent în istoria Franței. Fireşte, ar fi simplist să punem totul în seama lui Napoleon III. Monarhia din Iulie a fost şi ea o epocă de modernizare şi de dezvoltare economică destul de accentuată. Cu sau fără Napoleon III, capitalismul francez ar fi cunoscut acelaşi avânt, clasa muncitoare ar fi dobândit conştiința drepturilor sale, principiul naționalităților şi-ar fi croit drum pretutindeni, iar francezii s-ar fi obişnuit să privească departe de frontierele Europei… Şi invers, cu sau fără Napoleon III – şi în contra dicție cu tendințele novatoare –, Franța ar fi continuat să rămână o națiune majoritar rurală şi conservatoare. Toate acestea sunt foarte adevărate; n-ar fi însă rațional să „depersonalizăm” istoria celui de-al Doilea Imperiu. Fără Napoleon III, regimul imperial n-ar fi existat, războiul din Mexic n-ar fi avut loc, iar Parisul ar avea azi altă înfățişare. În mare parte, al Doilea Imperiu reprezintă visul materializat al unui singur om (cu deformările inerente suferite de un ideal la întâlnirea cu realitățile lumii). Niciun alt personaj răspunzător de destinul Franței n-a avut atâtea idei şi inițiative, fertile sau hazardate, foarte adesea surprinzătoare. Domnia lui Napoleon III a însemnat domnia imaginației. În bine, ca şi în rău.

Istoricii au văzut în el un amator, un veleitar şi o persoană incapabilă de o judecată critică şi ponderată. E un lucru deopotrivă adevărat şi fals. Acest amator (căci incontestabil era un amator) avea cunoştințe mai variate şi uneori mai solide decât majoritatea oamenilor de stat din timpul său, şi mai cu seamă o cunoaştere a oamenilor care e cea mai prețioasă dintre calitățile politice. Acest veleitar îşi urmărea cu încăpățânare obiectivele. Acest om, care avea faima de a nu fi prea profund şi mai degrabă lipsit de rigoare intelectuală, privea adesea oamenii şi evenimentele cu mai multă luciditate decât mulți dintre contemporanii săi. Asemenea calități ar fi făcut din el un excelent om politic de tip obişnuit. Avea însă şi o latură visătoare, irepresibilă. Era deopotrivă, şi în chip contradictoriu, un pragmatic şi un visător. Iar când se lăsa în voia visurilor – lucru ce i se întâmpla adesea –, regulile politicii reale, pe care totuşi le stăpânea foarte bine, încetau să conteze. Cădea atunci în propria capcană: îşi lua viziunile drept realitate. În asemenea situații, spiritul critic îi lipsea cu desăvârşire, latura sa de „amator” şi de „veleitar” devenea dominantă. Martori ai epocii au remarcat momentele când rămânea cu privirea ațintită în gol; dădea impresia că e „altundeva”. Această „detaşare” ținea şi de arta politicii; împăratul nu-şi deschidea sufletul în fața nimănui; era un om care ştia foarte bine să disimuleze. Dar un asemenea comportament

exprima, nu mai puţin, o absenţă reală; o parte a lui era efectiv altundeva.

Indivizii au adesea defectele asociate calităţilor lor, ca şi calităţile asociate defectelor. Tocmai fiindcă era „amator”, „nechibzuit”, „utopic”, „iresponsabil” într-un fel, Napoleon III a reuşit să scuture societatea franceză şi politica europeană. El a dinamizat istoria epocii sale şi a silit-o să meargă înainte cu pas mai grăbit. Cum ne-am putea închipui fără el perioada dintre 1850 şi 1870? Dacă lumea s-a mişcat – pe alocuri în mod considerabil – în cursul acestor douăzeci de ani, rolul său în acest proces a fost substanţial. Marele om de stat al epocii nu este el, ci Bismarck, cel care a condus unificarea Germaniei cu mână de maestru, în timp ce Napoleon III, prin slăbiciunile şi prin ezitările sale, compromitea şansele Franţei. Dar pentru Bismarck nu exista decât Germania; restul lumii îl interesa prea puţin; după cum nu-l interesau nici evoluţiile viitoare: tocmai de aceea a fost un mare om de stat. Dimpotrivă, pe Napoleon III îl interesa totul, prezentul ca şi viitorul, destinul Franţei în primul rând, dar şi cel al Europei şi al umanităţii. Iată de ce a eşuat ca om de stat. În schimb, a marcat istoria mult mai puternic decât a făcut-o Bismarck. A fost incontestabil personajul politic cel mai novator şi cel mai influent al epocii sale. Aşa cum Voltaire a identificat un secol al lui Ludovic XIV, am fi îndreptăţiţi să invocăm, dacă nu un secol, măcar „sfertul de secol” al lui Napoleon III.

Acest relativ echilibru între calităţi şi defecte, ca şi între reuşite şi eşecuri, face din Napoleon III un personaj aparte în istoria Franţei. Pentru majoritatea omologilor săi, reputaţiile bune sau proaste – desigur, şi acestea schimbătoare – sunt mai puţin controversate şi cunosc mai puţine variaţii de la o interpretare la alta. El însă tinde să rămână într-o zonă incertă situată între bine şi rău, ba chiar între supremă împlinire şi dezastru. Nu este condamnat fără apel, dar are şanse minime să fie reabilitat. E foarte posibil să nu fie acceptat niciodată în panteonul istoriei Franţei. Se va odihni cândva în Domul Invalizilor, alături de cei doi Napoleon care l-au precedat? Îngropat în pământ britanic, aşteaptă un verdict greu de pronunţat, părerile fiind prea împărţite. E nenorocul lui. Şi şansa totodată. Nu este un personaj clasat. Continuă să intrige. Mereu controversat, nu va înceta să stârnească reacţii.

Repere cronologice

1808 20/21 aprilie – se naşte, la Paris, Ludovic Napoleon (Louis-Napoléon), al treilea fiu al lui Ludovic (Louis) Bonaparte, fratele lui Napoleon I şi regele Olandei, şi al lui Hortense de Beauharnais, fiica împărătesei Iozefina; fraţii săi mai mari sunt Napoleon Charles (născut în 1802, mort în 1807) şi Napoléon-Louis (născut în 1804).

1808-1815 Viitorul împărat îşi petrece primii ani din viaţă la Paris şi la reşedinţele Saint-Leu şi Malmaison.

1815-1830 Ani de exil, după căderea imperiului. În 1817, Hortense se mută la Augsburg, Bavaria; cumpără şi transformă castelul de la Arenenberg, în Elveţia, pe malul lacului Constanţa, care va deveni adevărata casă familială a lui Ludovic Napoleon. Numeroase şederi în Italia. Studii particulare la Arenenberg şi la gimnaziul din Augsburg.

1830 noiembrie-decembrie – implicat într-o vagă conspiraţie, este expulzat din Roma.

1831 Împreună cu fratele său, Napoléon-Louis, participă la o insurecţie în regiunea Romagna contra guvernului pontifical şi a ocupaţiei austriece. Moare Napoléon-Louis, de rujeolă. Prima şedere la Londra (trei luni), după o scurtă trecere prin Paris (devenită posibilă datorită Revoluţiei din iulie 1830).

1832 Moare Napoleon II (ducele de Reichstadt): Ludovic Napoleon devine astfel pretendentul „oficial” la tronul imperial. A doua şedere în Anglia (noiembrie 1832 – mai 1833).

1834 Publicarea unui *Manual de artilerie*. Ludovic Napoleon este numit căpitan în regimentul de artilerie din Berna.

1836 30 octombrie – tentativă eşuată de insurecţie la Strasbourg, condusă de Ludovic Napoleon, secondat de Fialin de Persigny. Expulzat din Franţa, se îmbarcă pentru Statele Unite.

1837 aprilie-iunie – şedere la New York; octombrie moartea reginei Hortense.

1838 (octombrie) – 1840 (august) Nouă şedere la Londra.

1839 Ludovic Napoleon publică *Des idées napoléoniennes*.

1840 6 august – debarcare la Boulogne: nouă tentativă de insurecţie. Arestat, Ludovic Napoleon este condamnat la închisoare pe viaţă şi închis la fortăreaţa din Ham (octombrie).

1840-1846 Detenţie la fortăreaţa din Ham. Perioadă consacrată studiului şi lucrărilor istorice, sociale şi politice.

1844 Scrie *Extinction du paupérisme*.

1846 25 mai – evadează din fortăreaţa Ham.

1846 (mai) – 1848 (septembrie) Şedere în Anglia. Moare Ludovic Bonaparte (iulie 1846).

1848 Revoluţia din februarie. Ludovic Napoleon petrece câteva zile la Paris (sfârşitul lui februarie – începutul lui martie). Septembrie – ales în Adunarea Naţională, revine definitiv în Franţa. 10 decembrie – este ales preşedinte al Republicii.

1851 2 decembrie – lovitură de stat a prinţului-preşedinte împotriva Adunării

Legislative. Puterile preşedintelui sunt lărgite şi i se stabileşte un mandat de zece ani (decizii confirmate prin plebiscit la 21-22 decembrie).

1852 2 decembrie – restabilirea imperiului; Ludovic Napoleon devine Napoleon III.

1853 29-30 februarie - Napoleon III se căsătoreşte cu spaniola Eugenia de Montijo (născută în 1826).

1854-1855 Războiul Crimeii

1856 februarie-martie - Congresul de la Paris. 16 martie – se naşte prinţul imperial, botezat Eugen Ludovic Napoleon.

1859 Războiul din Italia; victorii la Magenta şi Solferino (iunie).

1860 Tratat comercial cu Anglia („lovitura de stat comercială”). Nisa şi Savoia sunt alipite la Franţa. Expediţia din Siria. Începe o liberalizare progresivă a regimului imperial.

1862-1867 Războiul din Mexic (primul corp expediţionar francez debarcă în ianuarie 1862, ultimii soldaţi francezi părăsesc ţara în martie 1867). Iunie 1867 – este executat împăratul Maximilian.

1866 Războiul austro-prusian. Austria este înfrântă la Sadowa (3 iulie). Unitatea germană se va realiza în jurul Prusiei.

1867 Expoziţia universală de la Paris.

1869 Inaugurarea Canalului Suez în prezenţa împărătesei Eugenia.

1869-1870 Instituirea „Imperiului liberal”. Guvernul Emile Ollivier (ianuarie 1870).

1870 19 iulie – Franţa declară război Prusiei. 9 august cade guvernul Ollivier, confruntat cu primele eşecuri. 2 septembrie – capitularea de la Sedan. 4 septembrie – proclamarea Republicii. Napoleon III, prizonier, rămâne în captivitate la castelul Wilhelmshöhe (lângă Kassel) până la 19 martie 1871.

1871 20 martie – începe ultimul exil în Anglia. Napoleon III se instalează cu Eugenia şi fiul lor în satul Chislehurst (Kent), locuind la reşedinţa Camden Place.

1873 9 ianuarie – Napoleon III moare la Chislehurst (suferea de mai mulţi ani de o boală a vezicii urinare).

1879 Înrolat în armata britanică, prinţul imperial, în vârstă de 23 de ani, este ucis în Africa de Sud, într-o ciocnire cu zuluşii.

1888 Eugenia transferă osemintele lui Napoleon III şi ale prinţului imperial în biserica pe care a construit-o la Farnborough (Hampshire).

1920 11 iulie – moare la Madrid, la 94 de ani, împărăteasa Eugenia; este înmormântată lângă soţul şi fiul ei, la abaţia din Farnborough.

Cuprins

Această carte nu e o biografie. Intenția autorului este să propună o meditație privind cariera unei personalități care i-a dezbinat pe francezi şi îi separă, încă, pe istorici. În centrul investigației se află un proiect de o ambiție puțin obişnuită. Napoleon III a vrut să remodeleze Franța, Europa şi lumea.

Va trebui să limpezim geneza unei viziuni politice şi sociale foarte particulare, obiectivele urmărire şi modul în care-au fost puse în operă, iar la sfârşit să facem bilanțul, plin de contraste, al împlinirilor şi eşecurilor.

Fiecare individ, şi cu atât mai mult un personaj istoric de mare anvergură, prezintă o multitudine de chipuri, compuse şi recompuse în funcție de perspectiva din care e privit. Napoleon III este o ființă reală şi în acelaşi timp o creație „colectivă" a scriitorilor, a istoricilor, a tuturor celor care s-au apropiat de el într-un fel sau în altul. Preocuparea mea a fost să găsesc un punct de echilibru între atâtea reprezentări divergente. Oricum, istoria nu deține adevăruri „absolute".

În spatele oricărei reconstituiri se ascunde istoricul. Cu alte cuvinte, acest portret, pe care l-am dorit cât mai fidel, este şi el, într-un fel, propriul meu Napoleon III.

LUCIAN BOIA

ISBN 978-973-50- 1989-1